

Liget

2026-8
augusztus

TARTALOMJEGYZÉK [XXXIX. évfolyam 8. szám]

Bárdos Dániel WASTELAND – MÚLTBELI JÖVŐ A KALIFORNIAI SIVATAGBAN	4
Lendvai Zalán GYÁLI APOKRIF	18
Sebő Péter A VILÁG OLVASÁSA	21
Taizs Gergő GYANÚ; KINYÚLNAK HOSSZAN, MAJD VISSZA	46
Rausch Kálmán A HOMO SAPIENS MÍTOSZA [2]	50
Rausch Kálmán A HOMO SAPIENS MÍTOSZA [3]	52
Kovács K. Péter HARAPÁSPAPÍR	88
ISTENHÁTAMÖGÖTTISÉG	
Bene Zoltán A HALLGATÁS ALMÁI	90
Győri-Simon Dóra LEHETŐSÉG	97
Vörös István A METRÓBAN LELŐTT DISZNÓ FELFEDEZŐÚTJA	99

Kiss Lajos András A SOKARCÚ POPULIZMUS [1]	103
Likó Szilárd Balázs FELDERÍTÉS	120
Kovács Gábor FELVILÁGOSODÁSOK	122
TEGNAPUTÁN – FOLYTATÁSOS REGÉNY	
Cseszneky Miklós KIADATÁS	137
Horgas Judit A KRÓNIKÁS	148
Ács József A MESÉNEK VÉGE	153
Makó Ágnes A MESÉNEK MÉG NINCS VÉGE	159

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info [kukac] ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Szerző
Bárdos Dániel

Dátum
2026. aug. 01.

ESSZÉ

WASTELAND – MÚLTBELI JÖVŐ A KALIFORNIAI SIVATAGBAN

Ahogy kiszállok az autóból, arcul csap a forróság és a vegyszeres levegő. A 40 fok körüli júniusi hőségben a záptojás bűze és valami maró csípősség keveredik a szél által felkavart homokszemcsékkel – ez az egyveleg már néhány másodperc után csípi az ember torkát, orrát és szemét. Ösztönösen visszaszállnék a kocsiba, mégis elindulok a víz felé. A távolságok csalókák: akárhogy nézem, nem tudom megállapítani, hogy ebben a kísérteties, forróságtól remegő térben a vízpart milyen messze van – néhány száz méterre vagy akár egy-két kilométerre? Járás közben a lábam alatt furcsán ropog a talaj. Elsőre azt gondolná az ember, hogy homok, de közelebbről megnézve látszik, hogy néhány milliméteres kis szilánkok borítanak mindent. Halcsontok és annak a kacslábú ráknak (*Amphibalanus amphitrite*) a meszes vázai, amelyet Charles Darwin írt le 1854-ben még *Balanus amphitrite* néven, *A fajok eredetét* megelőző, legendásan aprólékos

kacslábú monográfiájában.^[i] A szél és a napsugárzás évtizedek alatt egyre apróbb darabokra törte a vázakat. A törmeléknek különös, a homokhoz nem hasonlítható ellenállása van – ez a temető ropog a lábam alatt minden lépésnél.

a legkevésbé sem természetes

Gondolhatnánk, hogy a modern geológia egyik atyjának, a 19. század első felében alkotó Charles Lyellnek az uniformitáselvét láthatjuk működésben: hogy a hétköznapi, kis léptékű, lassú folyamatok, mint a szél erozív tevékenysége, hogyan alakítják ki évezredek, évmilliók alatt az előttünk elterülő táj geológiai jellegét.^[ii] Csakhogy ez a ropogó, mészből és csontból álló réteg nem évmilliók, hanem alig néhány évtized munkája. Amit jelenleg látok, a szó hétköznapi értelmében a legkevésbé sem természetes. A dél-kaliforniai sivatagban fekvő Salton Sea partján állok; ez az Egyesült Államok egyik legnagyobb ökológiai katasztrófájának színhelye.

*

A Salton Sea nevével ellentétben nem tenger, hanem tó; Kalifornia állam legnagyobb felszínű vízteste, amely „fénykorában” mintegy másfélszer akkora volt, mint a Balaton. *Corvina Beachen*, a tó partján állva azonban semmi nem emlékeztet a Balatonra, leginkább – kissé elcsépett hasonlattal élve – a Mad Max posztapokaliptikus sivatagi világában érzem magam. *Wasteland*. Fordíthatnánk pusztaságnak, ugarnak, kietlen vidéknek, de az angol kifejezésnek nincs olyan magyar megfelelője, ami a fogalom minden dimenzióját visszaadná.

Traci Brynne Voyles környezettörténész szerint a *wasteland* nem elsősorban tájleírás, hanem ítélet: a hely, amelyet előbb értéktelennek nyilvánítanak, hogy aztán szennyezni lehessen.^[iii] Nem azt mondja meg, hogy geográfiai, biológiai vagy kulturális értelemben milyen egy vidék, hanem hogy mit szabad vele tenni. A magyar fordításokból éppen ez az igei mozzanat, a cselekvés időbelisége hiányzik. Voyles értelmezésében a *wastelanding* az a folyamat, amely bizonyos tájakat, valamint az ott élő emberi és nem emberi testeket szennyezhetővé teszi.

A Salton Sea már maga sem természetes víztest: eredetében és jelenlegi állapotában egyaránt emberi beavatkozás eredménye. 1905-ben a Colorado folyó áttört azon a zsilip nélküli nyíláson, amelyet a mérnökök maguk vágtak, hogy vizet juttassanak egy eliszaposodott öntözőcsatornába. A víz másfél-két éven át ömlött a tengerszint alatt 70 méterrel fekvő medencébe. Az így, félig-meddig akaratlanul kialakult tó magától kiszáradt volna a sivatagban, azonban az 1920-as években beinduló intenzív mezőgazdaság folyamatos vízutánpótlással látta el a tavat. Bár Kaliforniáról gyakran az az elképzelés él a köztudatban, hogy egységesen száraz és forró, a Magyarországnál több mint négyszer nagyobb állam földrajzilag rendkívül változatos, és nagy területein intenzív mezőgazdálkodás folyik. A Central Valley, a Salinas Valley és a Salton Sea mellett fekvő Imperial Valley az Egyesült Államok legfontosabb mezőgazdasági térségei közé tartozik: az ország zöldségeinek közel fele, gyümölcszeinek és dióféléinek pedig több mint háromnegyede Kaliforniában terem [\[iv\]](#) – mandulából például a globális termelés negyötöde. [\[v\]](#) Ennek azonban ára van: az alapvetően vízszegény államban az elvezetett víz mintegy 80 százalékát a mezőgazdaság használja fel. [\[vi\]](#) A Salton Sea pedig évtizedeken át az Imperial és a Coachella Valley elképesztő léptékű agráriumának a lefolyója volt: a tavat életben tartó „vízutánpótlás” valójában a környező földekről bemosódó, sóval, műtrágyával és vegyszerekkel terhelt mezőgazdasági szennyvíz. És mivel a medencének nincs kifolyása, ami egyszer beérkezik, ott is marad: területén többek között évente négymillió tonna oldott só rakódik le. [\[vii\]](#)

Azt gondolhatnánk, hogy a Salton Sea mindig is ilyen kietlen vidék volt, de ez korántsem igaz. Meglepő, de az 1950-es évektől hatalmas ingatlanfejlesztések indultak a környéken: a Los Angelesből 2-3 órányi autózásra fekvő tavat a kaliforniai Riviéraként hirdették. A nyáron is hideg vizű és veszélyes áramlásairól ismert Csendes-óceánnal szemben a kellemes víz hőmérsékletű, relatíve sekély tavat fürdésre, vízisízésre, motorcsónakázásra és horgászatra alkalmas víziparadicsomként festették le, sorra épültek a tóparti nyaralók és jachtklubok. A tó eredetéről nem esett szó: arról, hogy a motorcsónakok mezőgazdasági szennyvízen húzták az önfeledt vízisízőket. A Salton Sea a kaliforniai álom megtestesülése volt.

A Voyles által használt *wastelanding* koncepciójának egyik fontos mechanizmusa a valóság tagadása a táj újraírása révén. Voyles a Salton Sea környezettörténetét feldolgozó *The Settler Sea: California's Salton Sea and the Consequences of Colonialism* (A telepes tenger: A kaliforniai Salton Sea és a kolonializmus következményei) című művében [\[viii\]](#) a posztkoloniális teoretikus Edward Said nyomán a jövőbeli vágy (*future wish*) kifejezést használja arra, hogy az olyan területek, mint az Imperial Valley és a Salton Sea, egyfajta gyarmati vágyvezérelt gondolkodás keretében jelentek meg, hogy „érvénytelenítsenek és meghaladjanak egy tényleges valóságot” azzal, hogy „a földet üresnek és fejlesztésre várónak állítják be valamilyen nagyobb cél számára.” [\[ix\]](#) Így lett a mezőgazdasági szennyvízből és a körülötte elterülő sivatagi porból képzeletbeli víziparadicsom; a szennyvizet elvezető csatornákat pedig a profitot szállító „képzeletbeli sugárutakként” láttatták a befektetőkkel.

Ez a telepes gondolkodás figyelmen kívül hagyja a táj korábbi emberi történetét. Az, hogy az érintetlen, „szűz vadon” valójában évezredek óta őslakos népcsoportok által lakott, történettel rendelkező terület, eltűnik az ideológiai konstrukció mögött – nemcsak átvitt, hanem fizikai értelemben is. [\[x\]](#) A tó a Torres Martinez sivatagi cahuilla nép szuverén földje és Kalifornia állam gyakran vitatott metszéspontján fekszik. Az 1905-ös áradás a Torres Martinez-rezervátum jelentős részét egyszerűen elöntötte. Nem metaforikusan tüntették el az őslakosok földjét: víz alá került.

Így lett a Salton Sea a kertvárosi fehér Amerika paradicsoma; az „ép testű” (*able-bodied*), tehetős középosztály rekreációjának színhelye a világháború utáni, gazdaságilag gyorsan fejlődő országban. Ahogy Voyles írja: „A gyógyulás és a kikapcsolódás vezérfonala az egészség, a test, a sivatag és a tenger e történeteit a fehérség sajátos formájában kapcsolta össze: az ép testű és jó módú fehérségben, amely a város és a természet kettéválasztott világai között mozogva igyekezett visszanyerni egészségét és életterejét.”[\[xi\]](#)

”

kinek jár

Hogyan lett a középosztálybeli Amerika felkapott üdülőhelyéből a maró levegőjű sivatag, ahol állók? A mesterségesen létrejött tó azért zsugorodik, mert a mezőgazdaság vízhatékonyabbá, kevésbé pazarlóvá vált. Csepegtető öntözés, kibetonozott csatornák, visszaforgatott elfolyóvíz: a földek egyre kevesebb vizet engednek tovább. A tavat viszont éppen ez az elfolyóvíz tartotta életben, tehát minél kevesebb a szennyvíz, annál kisebb a tó. A technológiai újítás, ami vízgazdálkodási szempontból önmagában racionális a vízhiánnyal sújtott Kaliforniában, elpusztít egy ökoszisztémát, ami maga is a technológiai kudarc eredménye. A megtakarított víz azonban nem maradt a medencében. Egy 2003-as megállapodás keretében az Imperial Valley vizének egy részét átirányították San Diegónak, a tó kárpótlására szánt vízpótlás pedig 2017 végén lejárt. Nem

csupán a hatékonyság ölte meg a tavat, hanem a döntés, hogy a megspórolt víz kinek jár: a városnak vagy a sivatagi tónak és a partján élőknek.[\[xii\]](#)

Ahogy visszahúzódik a víz, felszínre kerül, ami eddig is ott volt, csak a víz elrejtette. Egy évszázad alatt felhalmozódott mezőgazdasági üledék: só, szelén, arzén, növényvédőszer maradványai, amiket a vízszint csökkenésével immár szabadon felkaphat a szél.[\[xiii\]](#) A levegő, ami csípi a torkomat és a szememet, maga a *wastelanding* – a táj szennyezhetővé tétele.

A környéken, például a közeli Nilandban élő, többségében mexikói származású mezőgazdasági munkások és gyerekeik évtizedek óta belélegzik a szél által felkavart port; a szálló por koncentrációja itt eléri a szövetségi határérték többszörösét. Imperial megyében az asztma miatt kórházba felvett gyerekek aránya a kaliforniai átlag kétszerese, a térségben minden ötödik gyermeket diagnosztizáltak asztmával – szemben a nyolc százalék körüli országos aránnyal.[\[xiv\]](#) A pontos ok-okozati láncot a mai napig nem tárták fel; egy évszázadon át egyszerűen nem volt kérdés, hogy mit lélegeznek be a Salton Sea partján élők. Aki tehette, elment. De nem mindenki tud elmenni – az Amerikát friss, „egészséges” élelmiszerrel, zöldséggel és gyümölccsel ellátó ültetvényeket is művelni kell.

*

Miközben a Salton Sea egyre sósabbá és mérgezőbbé vált, paradox módon mégis kiemelt természetvédelmi jelentősége lett. Az emberi terjeszkedés Kalifornia vizes élőhelyeinek jó részét eltüntette: hatalmas tavakat csapoltak le, emellett a klímaváltozás miatt egyre szárazabbá váló éghajlat a megmaradó vizes területek nagyságát is csökkentette. Ennek eredményeként a csendes-óceáni madárvonulási útvonalon (*Pacific Flyway*) közlekedő madaraknak lassan nem maradt más megállóhelye a sivatagban, mint az egyre pusztuló, hipersós tó. Minden hibája ellenére a mesterséges, egyre mérgezőbb víz lett a vonuló madarak menedéke. A tó déli végében elhelyezkedő *Sonny Bono Salton Sea National Wildlife Refuge*, vagyis nemzeti vadvilág-menedék, valóságos madarászparadicsom a téli vonulási időszakban. Ugyanakkor a menedék öl: 1992-ben nagyságrendileg százezres számú feketenyakú vöcsök (*Podiceps nigricollis*) hullott el[xv], 1996-ban pedig madárbotulizmus pusztított, amely veszélyeztetett kaliforniai barna gödényeket (*Pelecanus occidentalis californicus*) is megölt.[xvi] A szelén és a toxinok a táplálékláncban dúsulnak, többek között a madarak táplálékául szolgáló, betelepített tilápián (*Oreochromis mossambicus*) keresztül mérgeznek.[xvii]

elkerülhetetlenül pusztul

A klasszikus természetvédelem, különösképpen annak neokonzervacionista iránya valamilyen „érintetlen” és „természetes” állapot megőrzését tűzi ki célul – vagy legalábbis az adott körülményekhez képest annak reális megközelítését. De mit is jelentene az eredeti állapot visszaállítása egy olyan tó esetén, ami a legkevésbé sem nevezhető a szó hagyományos értelmében természetesnek? A tó egy technológiai kudarc eredménye, a víz kémiai összetétele az emberi mezőgazdaság következménye, a benne élt és élő halak, illetve kacslábú rákok pedig betelepítettek. Mégis ettől függ több százezer vonuló madár élete. Megőrizni nem lehet, mert elkerülhetetlenül pusztul; helyreállítani sem, mert nincs helyreállítandó „eredeti” állapota; lecsapolni pedig azért nem, mert azzal a Pacific Flyway egyik utolsó sivatagi állomása tűnne el – a mérgező por mellett madarak millióinak halálát is okozva. A Salton Sea nem illeszkedik sem a „megvédendő természet”, sem a „felszámolandó ipari kár” kategóriájába. Valahol a kettő közötti résben létezik, ahol a megszokott fogalmaink – természetes és mesterséges, megőrzés és helyreállítás – határai elmosódnak.[xviii]

A partnak, ahol a lábam alatt ropognak a csontok, még egy abszurd történeti csavarja is van. Corvina Beach a nevét arról a tengeri halfajról, az *orangemouth corvináról* (*Cynoscion xanthulus*) kapta, amit az 1950-es években a sporthorgászok kedvéért telepítettek a tóba. Már maga az ötlet is örülnék tűnik, és csak fokozza Salton Sea abszurditását: tengeri halfaj egy tóban. Egy ideig – a horgászok legnagyobb öröme – a faj elképesztő ütemben szaporodott.^[xix] De a kiszáradással nőtt a sókoncentráció, a földről bemosódó nitrogén és foszfor pedig eutrofizálta a tavat. A káros algavirágzások elvonták az oxigént, az elpusztuló élőlények tovább dúsították a szerves anyagot, az oxigénhiányos üledék pedig újabb tápanyagot bocsátott vissza a vízbe: a hurok bezárult. Ugyanebből az üledékből szabadul fel a kén-hidrogén is – a záptojásszag, ami az első percben arcul csapja az embert. A halállomány elpusztult, és a víz milliószámra vetette a tetemeket a partra. Többek között ezeknek a halaknak a csontja ropog a lábam alatt. Nemcsak metaforikusan, hanem szó szerint is egy temetőn járok.

*

Negyedórányi autózásra délre fekszik Bombay Beach, az egykor virágzó parti település, amelyet fénykorában évi több százezer turista látogatott – állítólag Frank Sinatra és a Beach Boys tagjai is. A tengerszint alatt fekvő Bombay Beach jelenleg „élő szellemváros”: a legutóbbi, 2020-as népszámlálás szerint 231 lakosa van, jórészt olyanok, akik nem tudtak elmenni. A települést az elmúlt évtizedben főleg Los Angeles-i művészek fedezték fel^[xx] – az árak pedig felszöktek. 2025 szeptemberében a medián eladási ár több mint kétszerese volt az egy évvel korábbihoz. Ez a

kaliforniai mediánnak a közelébe sem ér, de nem is aprópénz egy olyan parton, ahol a levegő mérgező és a tó haldoklik. Nem a tó ígéretét árazza be a piac, hanem a pusztulását – Bombay Beachen a rom lett az érték.

installációk

A védőgát tó felőli oldalán, hatalmas területen található a tó ökológiai és kulturális hanyatlását feldolgozó *desert art* kiállítás. A kaliforniai álom immár rémálomszerű díszletei: egy „vízpart” feliratú bárpult, mögötte több száz méteren át csak a sós pusztaság húzódik; egy semmiben álló gyóntatófülke; WC-csésze, amelyből elszáradt fa nő ki. Ezek a többségében fém- és fahulladékból készült installációk ugyanazt a kettősséget teszik láthatóvá, mint Bombay Beach szellemváros-szerű esztétikája, a tóparti ökológiai katasztrófa látványa, a kén-hidrogén bűze és a tetemekkel teli part: a táj egyszerre taszít és kelt fenséges ámulatot.

Ezt ragadja meg Jennifer Peeples „mérgezően fenséges” ([*toxic sublime*](#)) fogalma: a feszültség, amely egy hely mérgezőségének felismeréséből fakad, miközben egyszerre értékeljük annak titokzatosságát, nagyszerűségét és áhítatkeltő erejét. A táj szépsége elválaszthatatlanná válik saját mérgező valóságától.[\[xxi\]](#) A fenséges borzongás egyben morális kérdéseket is felvet: ki nézheti meg mindezt biztonságból, hozzám hasonlóan külső szemlélőként, néhány órára belépve a térbe, és ki az, akinek nincs hová mennie innen?

BRING US BACK! Hozz vissza minket – áll a madarak és halak segélykiáltása a táblán. A Salton Sea védelme kapcsán óhatatlanul felmerül a kérdés: mit is kellene megmenteni és pontosan kitől? Mit kellene visszahozni, és pontosan hová? A sós parton állva, a hétköznapiakban természetesen használt megkülönböztetések a természetesre és a mesterségesre, az ökológiára és a társadalomra vonatkozóan úgy párolognak el, mint a tó vize.

*

Milyen tanulságokat vonhatunk le a Salton Sea történetéből? Nehéz elhessegetni a gondolatot, hogy a Salton Sea egyfajta ökológiai időkapszula, ami nem a múltba nyújt betekintést, ahogyan a nemzeti parkok és vadvédelmi területek igyekeznek megtenni – hanem a jövőbe. Egy klímakatasztrófa utáni, mérgező, forró, száraz jövőbe. Persze – minden kínálkozó esztétikai párhuzam dacára – nem feltétlenül a disztópikus klímafikciók világára kell gondolnunk, ahol légzőkészülékes motorosbandák harcolnak az utolsó konzervekért. A valóság ennél árnyaltabb, a Salton Sea nem a jövő pontos előképe. Inkább annak egyik felnagyított részlete; olyan táj, ahol a vízhiány, a hőség, az ökológiai összeomlás és a környezeti igazságtalanság egyszerre, koncentrált formában jelenik meg.

rekordok

Miközben a Salton Sea partján álltam, az európai kontinens nagy részén többhetes hóhullám vonult végig. 2026 júniusában egész Európában, köztük Magyarországon is, sorra dőltek meg a történelmi hőmérsékleti rekordok. A hónap 22,5 fokos országos középhőmérséklettel a második legmelegebb június lett a mérések kezdete óta; június 30-án Szécsényben 42,0 Celsius-fokot mértek, ami a Magyarországon valaha rögzített legmagasabb hőmérséklet. A csapadékmennyiség 45 százalékkal maradt el a sokéves átlagtól. [\[xxii\]](#)

Mindez a mi vizes élőhelyeinkre is drasztikusan hat. Riasztó képek jelentek meg a Velencei-tóról, hazánk madárvédelmi szempontból kiemelt, egyik legfajgazdagabb élőhelyéről. Június 20-án az agárdi vízmérce 52 centimétert mutatott, ami egy centiméterrel kevesebb, mint a 2022 szeptemberében mért korábbi mélypont. A fürdőzőknek helyenként húsz métert kellett gyalogolniuk a száraz mederben, hogy egyáltalán elérjék a vizet, és volt, aki átgyalogolta a tavat. [\[xxiii\]](#)

Persze, a Velencei-tó története során már többször teljesen kiszáradt – hessegethetnénk el a kellemetlen gondolatokat. Ebben van is igazság: a Velencei-tó limnológiai értelemben úgynevezett szemiasztatikus, sekély vizű szikes tó: olyan rendszer, amelynek működéséhez a változékonyság, a vízszíntingadozás vagy akár az időszakos kiszáradás is hozzátartozik. Boromisza Zsombor tájépítész szavaival: „kontinentális klímán, egy kis vízgyűjtőterülettel rendelkező sekély, szikes tótól ez várható, ezt mutatja a történelem is, ezek a táj természeti alapjai, ez a realitás.” [\[xxiv\]](#)

Ez igaz – ebből azonban könnyű rossz következtetést levonni. A „hiszen kiszáradt már korábban is” a klímaváltozás-tagadók egyik visszatérő fordulata, holott Boromisza épp nem ezt állítja: attól, hogy egy tó ingadozása természetes, a felmelegedés még valóságos. Az attribúciós klímakutatás sosem azt állítja, hogy egy esemény típusa példátlan, hanem azt méri, mennyivel vált valószínűbbé és súlyosabbá. A *World Weather Attribution* szerint egy hasonló hőhullám az ötven évvel ezelőtti, 1976-os éghajlati viszonyok között nappal mintegy 3,5 fokkal lett volna hűvösebb. [xxv] Nem az a kérdés tehát, hogy kiszáradhat-e magától egy sekély szikes tó, hanem hogy milyen gyakran. És ezt a gyakoriságot mi magunk növeltük meg.

Az ellenvetés másik fele viszont a Salton Sea felé mutat. Ahogy Boromisza rámutat, a Velencei-tónál valójában nem az alacsony vízszint a probléma, hanem hogy annak látjuk. Állandó vízszintet, nyílt vízfelületet, fürdésre és horgászatra alkalmas tavat szeretnénk – olyan állapotot igyekszünk konzerválni, amely a legkevésbé sem természetes, ahogyan a Salton Sea sem volt az soha.

kinek kell elszenvedni

A Salton Riviera telepesei a *future wish* mozzanatában nem azt látták, ami a tó volt, hanem amivé szerintük válnia kellett volna. Amikor az álom szertefoszlott, a befektetők leírták a veszteséget, a nyaralók másik üdülőhelyet kerestek. A *wastelanding* arra is vonatkozik, hogy a kár hatásait kinek kell elszenvednie: a latino mezőgazdasági munkásoknak és családjaiknak, akik ott maradtak és belélegzik a mérgező port. A betelepített halaknak, amelyek elpusztultak, és az időszakosan visszatérő vándormadaraknak, amelyek megmérgeződnek.

*

Az elmúlt évtizedekben az antropocén gondolata a legkülönbözőbb diskurzusokban tűnt fel – igencsak túlhasználva, sokszor pusztán *buzzword*ként. Az antropocén azonban a geológiából, pontosabban a rétegtanból származó fogalom –, nem pusztán azt jelenti, hogy az emberiség immár nagymértékben beavatkozik a természetbe. A fogalom érvényessége mellett érvelő geológusok azt állítják, hogy az emberi tevékenység olyan nagy mértékben módosítja a Föld-rendszer geobiokémiai ciklusait, hogy annak földtörténeti szinten, a geológiai rekordban is látható hatása jelentkezik, vagyis indokolt korunkat a holocén utáni új földtörténeti korba sorolni – ahol a fő geológiai erő immár az ember. Ezt a javaslatot az erről döntő hivatalos tudományos szerv, a Nemzetközi Rétegtani Bizottság (*International Commission on Stratigraphy* – ICS) Kvarter Rétegtani Albizottsága 2024-ben – vitatott körülmények között – elutasította, a döntést pedig az ICS jóváhagyta. [xxvi] De a fogalomnak a geológiai megfontolásokon kívül is sok különböző irányú kritikája van – a tudományfilozófiától a kritikai politikaelméletig. [xxvii]

A Salton Sea partján állva nehéz nem az emberi tevékenység geológiai hatását látni. A politikai és társadalmi döntések nyomán felgyorsult geológiát. Ugyanakkor a kép, amilyen csábító, olyan megtévesztő is. Egy jövőbeli geológus számára a Salton Sea bő százéves emberi története nem, vagy csak alig lesz látható, és alapvetően nem különbözik majd az elmúlt néhány tízezer év normális mintázatától. Ciklikus feltöltődés és kiszáradás, ahogy a Colorado hordaléka hol ide, hol a Kaliforniai-öbölbe terelődött. Ebben a folyamatban az emberi tevékenység nyomai – a só, a peszticidek, a betelepített özönfajok maradványai – a geológiai folyamatok időskálájának felbontóképessége alatt vannak. Bár csábító antropocén-kép lenne, de a kaliforniai álmom és annak bukása önmagában valószínűleg nem lesz látható egy jövőbeli geológus számára. Ez azonban nem azt jelenti, hogy akkor végül is minden rendben van. Ez megint csak léptékhiba lenne – ezúttal azonban nem idő-, hanem morális léptékhiba. A jövőbeli közetrétegnek lehet, hogy a só nem számít. Viszont a Salton Sea környékén élőknek számít. Az elpusztult madaraknak és halaknak számít. És ha pusztán a fiktív, homogén „Emberiség” globális hatásait nézzük, épp ezt nem látjuk; hogy nem mindenki egyformán okozója és főleg nem egyformán elszenvedője. Ez végső soron a lyelli gondolat morális konklúziója: ahogyan a víz és a szél munkája nem egyetlen csapásban, hanem önmagában észrevétlen, apró lépésben formálja a tájat, ugyanúgy a tragédia sem egyetlen nagy csattanással történik.

---

[i] Charles Darwin: *A Monograph on the Sub-class Cirripedia, with Figures of all the Species*. Ray Society, 1854.

[ii] Charles Lyell: *Principles of Geology: Being an Attempt to Explain the Former Changes of the Earth's Surface, by Reference to Causes Now in Operation* (Vol. 1). John Murray, 1830.

[iii] Traci Brynne Voyles: *Wastelanding: Legacies of Uranium Mining in Navajo Country*. University of Minnesota Press, 2015.

[iv] California Department of Food and Agriculture: California Agricultural Production Statistics.
<https://www.cdfa.ca.gov/Statistics/>

[v] Almond Board of California: California Advantage <https://www.almonds.org/why-almonds/ca-advantage>

[vi] California Department of Water Resources: Agricultural Water Use Efficiency <https://water.ca.gov/Programs/Water-Use-And-Efficiency/Agricultural-Water-Use-Efficiency>

[vii] US Bureau of Reclamation, Salton Sea Ecosystem Restoration Study

<https://www.usbr.gov/lc/region/saltsea/finalreport/Vol1/Chp1.pdf>

[viii] Traci Brynne Voyles: *The Settler Sea: California's Salton Sea and the Consequences of Colonialism*. University of Nebraska Press, 2021.

[ix] Edward Said: *The Question of Palestine*. Vintage Books, 1992. 1. fejezet, idézi Voyles: l. m. 66.

[x] A korai amerikai természetvédelem és nemzeti parkok létrehozásának erőszakos történetéhez lásd Mark David Spence: *Dispossessing the Wilderness: Indian Removal and the Making of the National Parks*. Oxford University Press, 1999.; Karl Jacoby: *Crimes against Nature: Squatters, Poachers, Thieves, and the Hidden History of American Conservation*. University of California Press, 2014.

[xi] Voyles, i. m. 168.

[xii] <https://www.watereducation.org/aquapedia/quantification-settlement-agreement>

[xiii] Jill E. Johnston, et al.: „The disappearing Salton Sea: A critical reflection on the emerging environmental threat of disappearing saline lakes and potential impacts on children's health.” *Science of the Total Environment* 663. 2019. 804–817.

[xiv] Shohreh F. Farzan, et al.: „Assessment of Respiratory Health Symptoms and Asthma in Children near a Drying Saline Lake.” *International Journal of Environmental Research and Public Health* 16.20. 2019. 3828.

[xv] Carol U. Meteyer, et al.: „Investigation of a Large-scale Eared Grebe (*Podiceps nigricollis*) Die-off at the Salton Sea, California, in 1992.” *Studies in Avian Biology* 27.1. 2004. 19.

[xvi] Jeffrey P. Cohn: „Saving the Salton Sea.” *BioScience* 50.4. 2000. 295–301.

[xvii] Milton Friend: „Avian disease at the Salton Sea.” *Hydrobiologia* 473.1. 2002: 293–306.

[xviii] Traci Brynne Voyles: „Environmentalism in the interstices: California's Salton Sea and the Borderlands of Nature and Culture.” *Resilience: A Journal of the Environmental Humanities* 3. 2016. 211–241.

[xix] Ralf Riedel, Lucille Caskey, és Barry A. Costa-Pierce: „Fish Biology and Fisheries Ecology of the Salton Sea, California.” *Hydrobiologia* 473.1. 2002. 229–244.

[xx] <https://www.theguardian.com/us-news/2018/apr/23/salton-sea-bombay-beach-desert-town-artist-influx>

[xxi] Jennifer Peeples: Toxic Sublime: Imaging Contaminated Landscapes. *Environmental Communication*, 2011/4. 373–392

[xxii] HungaroMet: A második legmelegebb június, extrém hőhullámmal. met.hu, 2026. július 3.
<https://www.met.hu/rolunk/hirek/index.php?id=3670>

[xxiii] Vajna Tamás: A hét végén átgyalogolhatóvá apadt a Velencei-tó. Qubit, 2026. június 22.
<https://qubit.hu/2026/06/22/a-het-vegen-atgyalogolhatova-apadt-a-velencei-to>

[xxiv] Boromisza Zsombor: Kiszáradó Velencei-tó: nem vízhiány van, hanem alkalmazkodási válság. Másfelfok, 2026. június 23. <https://masfelfok.hu/2026/06/23/kiszarado-velencei-to-nem-vizhiany-van-hanem-alkalmazkodasi-valsag/>

[xxv] World Weather Attribution: Fossil Fuel Emissions have Rapidly Worsened European Heatwaves in just a few decades. 2026. június 26. <https://www.worldweatherattribution.org/fossil-fuel-emissions-have-rapidly-worsened-european-heatwaves-in-just-a-few-decades/>

[xxvi] Alexander Damianos: „Anthropocene angst: Authentic Geology and Stratigraphic Sincerity.” *Social Studies of Science* 55.3. 2025. 444-464.

[xxvii] A tudományfilozófiai kritikához lásd Carlos Santana: „Waiting for the Anthropocene.” *The British Journal for the Philosophy of Science* 70.4. 2019. 1073-1096. A politikai kritikához pedig lásd Andreas Malm és Alf Hornborg: „The Geology of Mankind? A Critique of the Anthropocene Narrative.” *The Anthropocene Review* 1.1. 2014. 62-69. és Christophe Bonneuil és Jean-Baptiste Fressoz: *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us*. Verso Books, 2016.

kép | a szerző fotóival

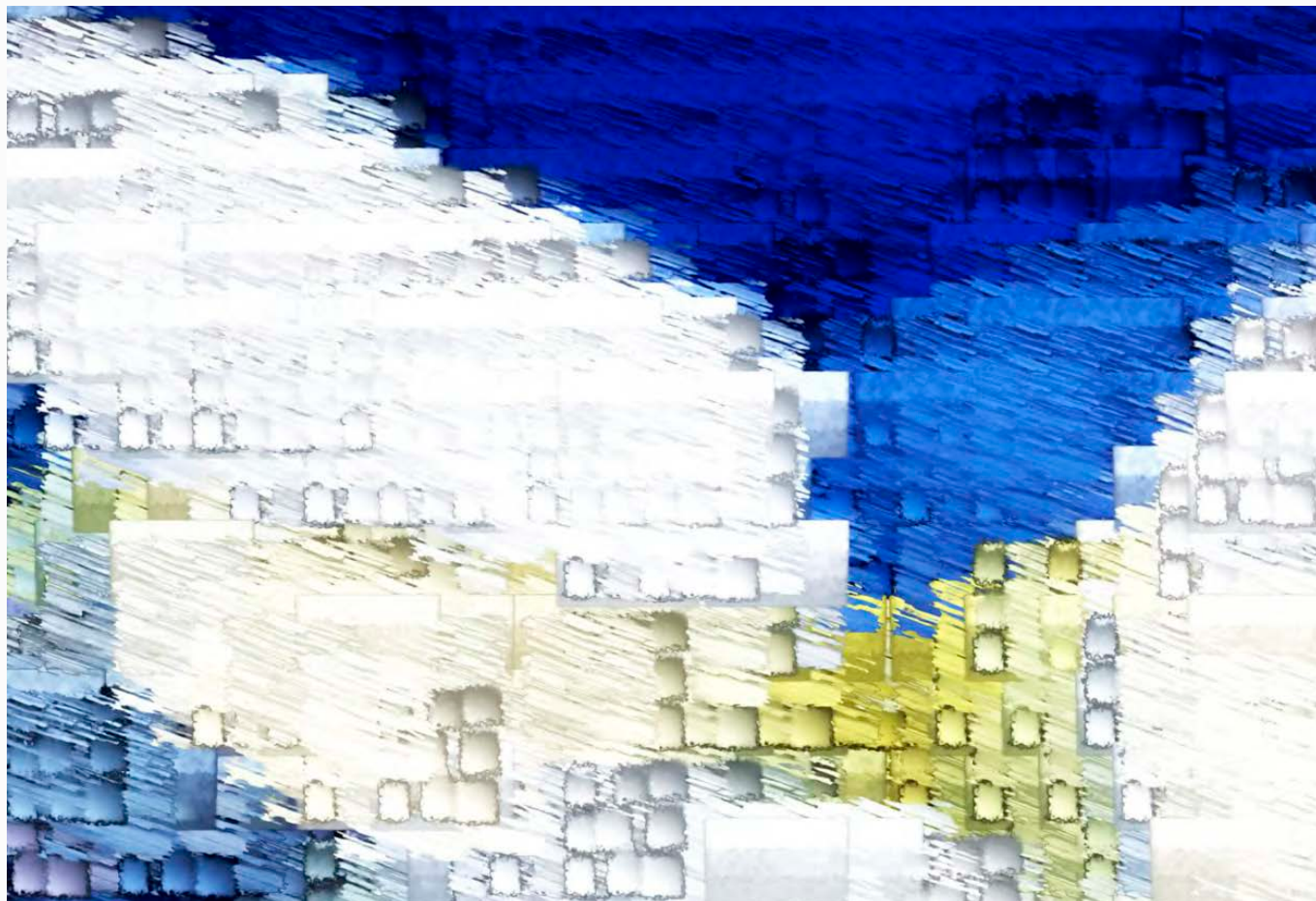

Szerző
Lendvai Zsolt

Dátum
2026. aug. 11.

VERS

GYÁLI APOKRIF

Üres mozgólépcsők zúgnak fel.
A sötét csarnokban ismeretlen forrásból
szűnni nem akaró kalapácsütések
hozzák zavarba a fizető vendégeket.

A fém nyersen simul a húsba.
Ez az előadás része,
vagy valami improvizáció?

A konténerekből rozsdás autók zuhannak ki,
és egy talán nem is létező állam
penészes bankjegyei után kapkodnak az elesettek.
Leégett házak kulcsait söpri kupacba
a mohó tekintet.

De mikor lesz már vége ennek a sitcomnak?

Akik még néznek tévét,
mind a képernyő köré gyűlnek.
Kényelmetlenül tökéletes ég alatt sárga mező,
kár, hogy akkor megy el az adás,
mikor megjelenik a fekete alak.

Hány amputált szárnyú angyalt
feküdt már vidéki boncasztalokon?
És hány szám van még
ezen a rohadt lemezen?

Az üres keresztet
szakértelemmel
járják körbe
a véres talpú öltönyösök.

kép | vecteezy.com

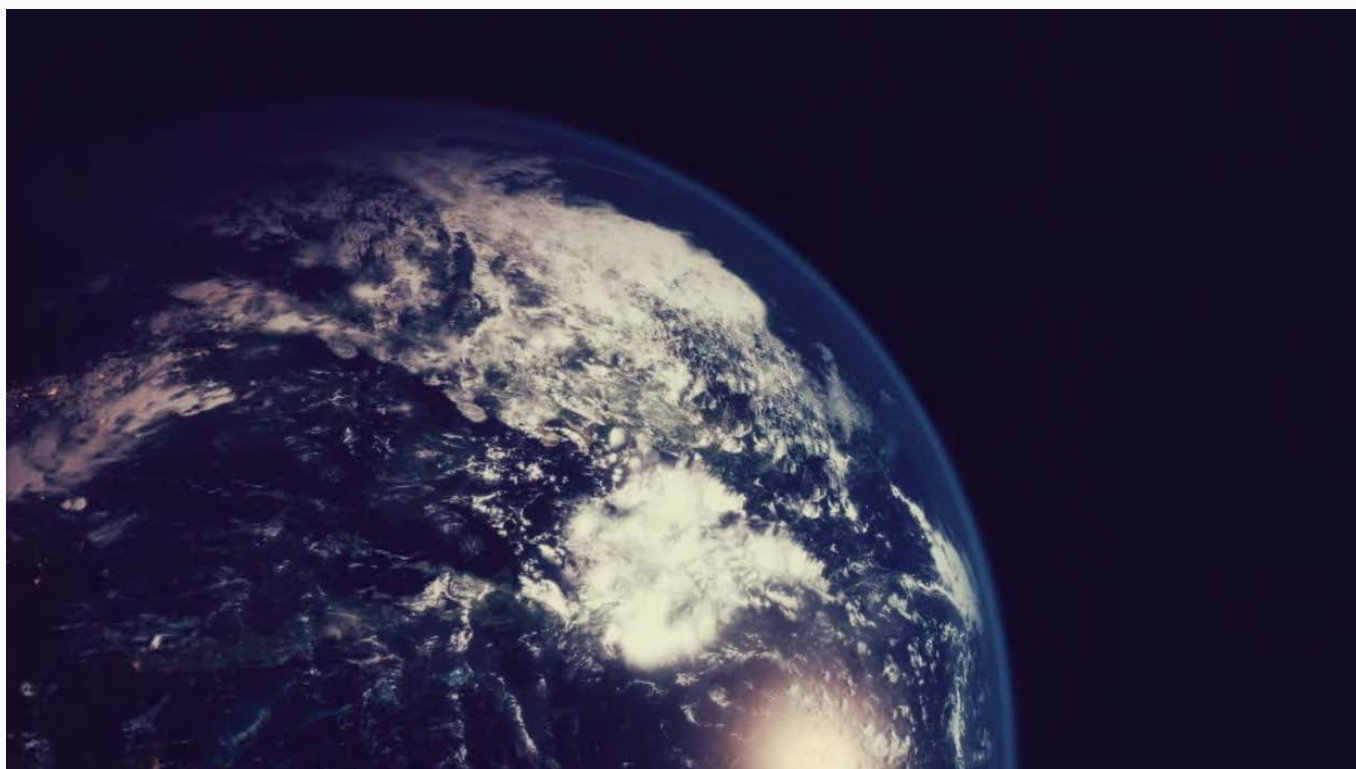
Szerző
Sebő Péter

Dátum
2026. aug. 09.

ESSZÉ

A VILÁG OLVASÁSA

Álom a tanári pozíció narrativitásának visszaszerzéséről

„A megértés utáni sóvárgásunk feneketlen kúthoz hasonlatos.”

Niels Bohr (Werner Heisenberg visszaemlékezése alapján)

Először talán negyven éve láttam, azóta sem pusztá kép számomra, ma is megérint. A Dolomitok fénye Dél-Tirol sok csodája között különös erővel él bennem. A Rosengarten hegycsoport sziklacsúcsai hajnalban és alkonyatkor – amikor a nap a horizont peremén időzik – rövid időre emlékeznek valamire, amit nappal elfelejtenek. A ladin legenda szerint itt élt Laurin, a törpék királya, aki pompás rózsakertet gondozott a sziklák között. Amikor legyőzték, megátkozta kertjét: se nappal, se éjszaka ne láthassa többé emberi szem. Az átmenet – a reggeli és az esti szürkület rövid ideje – azonban kimaradt az átokból. Így a kert azóta is időtlenül kivirágzik: a hegyek vörös izzása – az enrosadira – a tiltás repedésein szivárog át.

fenségesség

Van valami ebben a fényben, ami nem engedi, hogy pusztá képpé merevedjen. Velünk együtt történik, nem csak megmutatja magát. A fényjáték, amely a romantikus festészetben a fenségesség tapasztalatához kapcsolódik, a finn szimfonikus metal együttes, a Nightwish egyik emblemikus dalában visszafogottabban szólal meg, és az élet mulandó, mégis lenyűgöző pillanatainak metaforája. Mint felismerés, nem mint magyarázat. Ami csak addig él, amíg nézzük – mégis megmarad bennünk. Egy dalban, egy képen. Egy mozdulatnyi csendben.

De nem csak emlékké válik. A természet szépsége több mint ihlet. A tudós nem kevesebbet lát. Mégis többet szeretne. A varázs rétegződése érdekli, nem annak eltüntetése. Mi az, ami lehetővé teszi ezt a szelíd izzást a sziklákon? Hogyan szóródik a fény a légkörben, miért éppen vörös-rózsaszín, miért éppen ekkor? A hegységek fehér csúcsainak alkonyi és hajnali ragyogása a légköroptika egyszerű, de annál kifinomultabb játéka. Rajtunk is áll, hogy mindez szürke leírássá válik vagy megmarad életteli tapasztalatnak.

A tudásról gyakran azt gondoljuk, hogy eloszlatja a varázst. Mintha a magyarázat szükségképpen eltörölné azt, amit megért. A tapasztalat azonban sokszor ennek ellenkezőjét mutatja. Amikor egy jelenség mögött feltárul a rend, nem eltűnik a szépség, hanem új mélységet kap.

Talán ezért sem tűnik úgy, hogy a megértés elvesz valamit a világból. Inkább hozzáad. A rózsakert nem tűnik el attól, hogy megértjük a fény fizikáját; legfeljebb mélyebbre húzódik, oda, ahol a mítosz és a tudomány már nem egymás alternatívái, hanem ugyanannak a tapasztalatnak a különböző hangjai. Lehet-e úgy megérteni a világot, hogy megőrizzük a jelenségeket teljes fényükben, és nem szűkítjük le fogalmaink szükségszerűsége által kényszerített, szikár ontológiára?

1. Az operatív bázis

A természettudományos tantermekben mindennap elhangzik egy kérdés, amely – vélhetnénk – a pedagógiai folyamat végpontját, a megismerés megnyugtató lezárulását hivatott ellenőrizni: „Érted?” Ha a diák erre határozott igennel felel, a tanár elégedetten léphet tovább. De vajon mit jelent ez az értés a mindennapi gyakorlatban? Leggyakrabban egy algoritmus, egy kész megoldási séma hibátlan alkalmazásának képességét. És ez már önmagában is egy működő világ.

A diák például megtanulja, hogy mi a titrálás, mi a pH, hogy az erős savak híg oldatban teljesen disszociálnak. Aztán egy feladatban kap mérési adatokat, s alkalmazva a megismert összefüggéseket, néhány lépésben megkapja eredményként a sósav pH-ját. Aztán továbbépíti a sémát és bonyolultabb helyzetekben, a gyenge savak esetén is alkalmazni tudja majd. Mert megérti a feladatban lévő kérést, fegyelmezetten könyvel, rendezi az adatokat, és a megtanult módszerek alapján, analógiákat és azok határait is felismerve tud számolni – így új feladathelyzetben is alkalmazza tudását. Ez a megértés funkcionális, operatív szintje. Biztonságot ad, az iskolában mérhető, számonkérhető, és a dolgozatokban elegendő a jeles osztályzathoz.

elégedetten bólogatnak

A reálfókuszú pedagógia és a tudományos realizmus képviselői itt elégedetten bólogatnak. Azt mondják, ez a mi dolgunk: a precíz, egzakt tények és működő mechanizmusok átadása. Ez az oktatás szilárd, szürke bazaltsziklája, amelyre a mindennapi túlélés és a vizsgák adminisztratív rendszere épül, s amely megalapozza a természettudományos tudást. Ebben a megközelítésben a tanár hatékony információátviteli kábel, a tudomány tanított része pedig a válaszlehetőségek könyve. Olyan válaszoké, amelyeket megfelelően generalizálva és új rendben egymáshoz fűzve a tanuló új helyzetekben is alkalmazni tud. Mert a válaszok megbízható igazságok arról, amit a dolgok tőlünk független világa mutat.

De vajon valóban érintetlen marad-e az igazság, amikor a szavakból kihuny a fény? Könnyen mondhatnánk, hogy a tények ugyanazok maradnak, a definíciók sem változnak, legfeljebb a szépség vesz el. De biztosan csak ennyiről van szó? Amikor egy fogalom már nem több a helyesen alkalmazható műveleti sémánál, amikor egy elméletből eltűnik a rend felismerésének öröme, talán az igazság is színt vált. Az információ megmaradhat, de elveszíthet valamit abból az erejéből, amellyel a világot számunkra jelentéssel telivé teszi.

válaszokat ad

Lehet, hogy a fenséges nem pusztán esztétikai többlet. Lehet, hogy a megértés egyik különös feltétele. A pillanat, amikor egy fogalom, modell vagy elmélet belsőleg is rendezi tapasztalatainkat, és nem csak külső adatként áll előttünk. Ilyenkor a tudás válaszokat ad – és kíváncsiságot is ébreszt, figyelmet irányít, új kérdéseket nyit meg. A fenséges fogalma mögött ott rejtőzik egy nehezen kimondható sejtés: hogy a világ, amelynek jelenségeit meg akarjuk érteni, önmagában sem közömbös, és talán meg is szólíthat bennünket. Ha ez a dimenzió eltűnik, veszítünk a csodálatból, a szépségből és abból a kapcsolatból is, amelyben a világ a nyelv által jelentéssel telítődik.

A rend fenségessége azonban könnyen megtéveszthet. Ahogy az enrosadira fényében hajlamosak vagyunk úgy látni, hogy maga a hegy izzik, a fogalmak szépségében is könnyen

megfelelünk a közvetítő közegről, amelyben a jelenség egyáltalán láthatóvá válik. A nyelv többnyire háttérben marad. Pedig talán maga is része annak, amit csodálunk.

2. A nyelvi otthonosság és a struktúra

A megértésnek létezik azonban egy mélyebb szintje is, amely már túlmutat a pusztán gyakorlati hasznon – egyfajta nyelvi otthonosság, ami által a világ nem csupán működik, hanem lakhatóvá is válik. Amikor a diák vagy a vegyész ránéz egy bonyolult szerves molekula képletére, és a kémiai névadás szigorú logikájával azonosítja a szerkezeti elemeket, a funkciós csoportokat, a számozást, úgy tűnik, nem történik semmi. Nem robban fel semmi a lombikban, nem lesz semmi színes vagy szagos, nem alapoz meg új technológiát. Mégis, a név megszületésével ott a megfektetés sikerének öröme. De ennél több is történik: a molekula helyet talál egy már ismert rendben, s ebből valami mély, szinte katartikus elégedettség fakad.

A megnevezésre nem azért van szükség, mintha a szerkezeti képlet nem lenne elég egyértelmű, és nem csupán az adatbázisokban való kereshetőség miatt fontos – hiszen ezekhez elegendőek a betűkre és számokra alapozott rendszerek, s ilyenek léteznek is. Hanem azért, mert a megnevezés az anyagot ismerőssé teszi, még akkor is, ha előtte sohasem láttuk. A tudományos név ugyanis a korábban ismert szerkezeti elemek kombinációjaként ragadja meg az anyagot, és helyet jelöl ki számára a vegyületek hierarchikus rendjében. Így a név a molekula beilleszkedése

lesz egy nagyobb rendbe, s nem csupán egy címke – egyfajta otthonra találás a kémia nyelvén belül.

más és más irányból

Ugyanennek a vegyületnek a köznapi neve viszont gyakran a felhasználáshoz, előforduláshoz, felfedezéshez vagy valamely érzékszervi tulajdonsághoz kapcsolódik, és egészen más nyelvi rendet hív elő: a világ másféle tagolását sugallja, s ezzel más ontológiát implikál. Az egyik név a struktúra architektonikus szépségét, a másik az anyag élményszerű, testi közelségét hangsúlyozza. Mindkettő a mi világunkba vonja be az anyagot, csak más-más irányból. Talán ezért sem érezzük úgy, hogy a citromsav, a 2-hidroxipropán-1,2,3-trikarbonsav és az E330 egyszerűen felcserélhető nevek lennének. Ugyanarra az anyagra vonatkoznak, mégis más és más irányból vezetik oda figyelmünket. A citromsav egy gyümölcs savanykás ízét és a konyha ismerős világát idézi fel. A tudományos név a molekula belső szerkezetét teszi láthatóvá. Az E330 pedig az élelmiszeripar szabványainak és technológiai rendszereinek hálózatába illeszti. A három név nem ugyanazt mondja háromszor, hanem az anyagot három különböző rendben helyezi el.

De nemcsak egy molekula talál ilyenkor helyet a rendben. Mi magunk is eligazodunk benne. A megértés örömeinek egyik forrása éppen a tudásháló belső szerkezetének megtapasztalása. Ez az érzés ahhoz a tiszta luxushoz hasonlít, mint amikor egy kellemes nyári délutánon leülünk egy észak-olasz kisvárosban – mondjuk Palmanova szimmetrikus, csillag alaprajzú óvárosában – egy kávéra és egy crostatinára. Praktikusan egy pohár víz és egy keksz is elég lett volna a túléléshez, mi mégis az esztétikai többletet választjuk. Az elme felismeri a saját maga által alkotott nyelv monumentális rendjét a bonyolultságban. Ez az otthonos eligazodás fenségessége a világban.

Gondoljunk a biológia rendszertanára! Miért képes ez a terület ma is szenvedélyes, vérre menő vitákat kiváltani a kutatók között, holott a prediktív ereje csekély, és a gyakorlati haszna is minimális? (Hiszen a terepen dolgozó botanikusnak elég egy mesterséges határozókulcs, függetlenül a filogenetikai elméletektől.) Azért, mert a rendszer megalkotása a rend meglegelése az élőlények kusza, burjánzó változatosságában. Amikor ehhez geometriai hálóként az evolúció négy milliárd éves történetét is hozzáillesztjük, a rend beágyazottsága még fenségesebbé válik. Az egyedi, múlandó lila sáfrány mögött felsejlik az időtlen háttérstruktúra.

Ez a tiszta, rendteremtő fenségesség működik az elméleti fizika legmagasabb szintjein is. A Standard Modell vagy még inkább a húrelmélet nem a mindennapi predikciókból él. A húrelmélet kísérletileg tesztelhetetlen energiaszinteken mozog, gyakorlati haszna a laboratóriumban jelenleg nulla. A fizikusok mégis évtizedek óta elképesztő szenvedéllyel szövik ezt a hálót, mert a matematikai koherenciája és eleganciája olyan lenyűgöző belső építészetet nyújt az elmének, mint Palmanova szimmetriája. Ez a tiszta elvontság nem üres, ha látni enged egy mintázatot.

Mindez arra utal, hogy a megértés öröme nem egyszerűen a dolgok ismeretéből fakad. Valami mélyebb történik: otthonossá válunk egy nyelvben. Olyan fogalmi térben mozgunk, amely rendet teremt a tapasztalat sokféleségében. A tudományos szaknyelv maga a rend hordozója, nem külsődleges díszlet vagy technikai segédeszköz. A tanítás feladata a diák bevezetése ebbe a gyönyörű, lakható nyelvi városba.

felvizezve

Sokan féltik a diákokat a szigorú szaknyelvi fogalmaktól, a „közérthetőség” nevében felvizezve a tananyagot. A szaknyelv a tudás fenségességének elkerülhetetlen része, nem felesleges nehezék, nem elkerülendő technikai kellék. Nélküle a világ architektonikus rendjéből csak egy lapos, élettelen karikatúra marad, amit a diákok elé vetítünk. Nélküle csak víz és keksz, amit kaphatunk. A tudományos fogalmak évszázadok alatt formálódtak ki, miközben újra és újra bizonyítaniuk kellett, hogy képesek megragadni valamit abból, ami a nyelven kívülről, a tapasztalat felől érkezik. A tiszta szaknyelv adja meg a háló feszességét, amellyel eligazodunk a világban. És minél tisztább a nyelv, annál érzékenyebbé válunk a kivételekre, az anomáliákra, a parányi repedésekre is.

3. A megértés mint nyelvi forma

Amikor az enrosadira ladin legendáját magyarázatként halljuk, először elcsodálkozunk. Nem azért, mert idegen számunkra a legendák logikája, hanem mert Laurin király alakja, bukása, s egy magas hegyek között művelt rózsakert nem tartozik a világhoz, amit megszoktunk. Akik azonban ismerik Laurin harcát Dietrich von Bernnel, és látták már a Dolomitok hegyoldalait összefüggő virágszőnyegként beborító havasi rózsát, azok számára a magyarázat otthonos. És ezt erősíti a Rhododendron virágának vörös rózsaszíne és a hegyek hajnalban és alkonyatkor felizzó színének zavarba ejtő hasonlósága. A látvány a tapasztalati térben megjelenő azonosság élménye, nem pusztá jelenség.

Amikor viszont azt mondjuk: az enrosadira a légköroptika jól ismert jelensége, nem közelebb kerülünk az alpesi fényhez, hanem magyarázatunk más nyelvre vált. Tudjuk, hogy a fény hullámként terjedve tesz hosszú utat a légkörben, és ismerjük a szóródás hullámhosszfüggését is: a levegőt alkotó molekulák elsősorban a látható spektrum rövidebb, kék-ibolya tartományba eső részét szórják ki, míg a hosszabb hullámhosszú fény megmarad. Ezért válik a szín szelíden vörössé, rózsaszínné, amikor a Nap már alacsonyan áll. A dolomit fehér felszíne pedig vetítövászonként áll a fény útjába.

Ez a leírás, ha ismerjük a fizikát, azért érthető, mert a fény hullámelmélete, egyenes vonalú terjedése, a hullámhossz fogalma, a Rayleigh-szóródás jelensége ismerős és megszokott nyelvi keretbe illeszkedik. Nem azért értjük, mert közelebb jutottunk a jelenség titokzatos lényegéhez, hanem mert a fogalmak környezete képes megtartani a magyarázatot.

A megértés nem abban áll, hogy van egy modellünk, amely önmagában érthető, mert rálelt a természet valódi nyelvére, hanem abban, hogy mindaz, ami körülveszi, ismerőssé teszi. Talán ezért érezzük úgy, hogy a megértés sokszor inkább megérkezés egy ismerős nyelvbe, mint valamiféle végső titok feltárása. Nem mondhatjuk, hogy a mítosz és a fizika egyformán igaz, hogy egyformán magyaráz, csak hogy a tudomány és a mítosz is azért teszi érthetővé a világot, mert nyelvi otthonosságot teremt. A megértés kútja nem azért feneketlen, mert elfogynak a válaszok, hanem mert minden válasz nyelvünk újabb hálójába kapcsolódik.

magát a világot

Persze, így még adósak maradunk azzal, amit a tudomány egyik céljának gondolunk: hogy magát a világot értsük meg, ne csak a világról szóló szövegeket. A világot érteni valami olyasmi, mint szükségszerűnek látni azt, amit tapasztalunk, egy megelőző és/vagy egy mélyebb tapasztalat tükrében. Mint a matematikai levezetés: amikor egy egyszerűbb, igaznak vélt állítás megtartja a bonyolultabbat. Talán innen ered a vágy is, hogy egyszer eljussunk a pontra, ahol a magyarázat már nem kérdez tovább. Ahol végre megérkezünk, és nem újabb összefüggéseket keresünk. A gondolkodás történetében újra és újra felbukkan ez a remény, hogy valami módon eljuthatunk a világba, ahol szilárd oszlopok tartják a tudást. És itt kezdődik az újabb csábítás, ami a gondolkodás egész történetét végigkísérve életben tartotta és tartja ma is a metafizikát.

A természettudományban a megértés nem csak azt jelenti, hogy ismerjük egy jelenség lefolyását vagy fenomenológiáját. Ez kiindulópont. A megértés mélyebb folyamata akkor kezdődik, amikor a jelenség valaminek a képévé válik, amikor a jelenség leírása beleilleszkedik a nyelvi térbe, amelyet a tudomány fogalmainak, modelljeinek és tapasztalatainak hálózata feszít ki. Ez a tér strukturált, saját szabályokkal rendelkező szaknyelvi háló, amelyben az ismeretek és elméletek kölcsönösen határozzák meg egymás jelentését, és amelynek megvannak a maga bizonyosságai is: a nyelvbe ágyazott alapok, amelyek a tudás feltételei, s ahogy Wittgenstein mondaná: amelyekre minden magyarázat és kétely épül.

Amikor egy jelenséget ebben a térben megnevezünk és leírunk, elindul a folyamat, amelynek során az empirikus tartalom értelmezett képpé formálódik, kialakulnak a logikai kapcsolatai, analógiákat ismerünk fel, modelleket fogalmazunk meg, és megnyílnak a lehetőségek a kísérletek és a gyakorlati alkalmazások felé, s ezáltal a fogalmi háló prediktív ereje is kipróbálásra kerül. Az empirikus ellenőrzés visszacsatolásként módosítja, a sikerektől függően gyengíti vagy erősíti a megértést. E ponton a tudós nem a természet rejtett igazságát fejt meg, hanem a nyelv és a tapasztalat önszerveződő viszonyát hozza működésbe: a tudás hálója alakot ad annak, amit látunk, s a látvány új alakba formálja a tudás rendjét.

4. A tudás kiszervezése

Ha a megértés valóban otthonosság egy nyelvben, felmerül a pedagógiai kényes kérdés. Kiszervezhető-e egyáltalán az otthonosság? Elég-e, ha tisztában vagyunk a logikai műveletekkel, miközben a fogalmak nincsenek jelen a tudatunkban, csak bármikor előkereshetők?

a nevezéktan logikája

„A perklórsav (HClO_4) egyértékű, erős halogén oxosav.” – Amikor egy diák ezt a mondatot olvassa, nem izolált tényt rögzít. Lehet, hogy életében először találkozik magával a vegyülettel, a mondatot mégis érti. Nem azért, mert korábban bemagolta a perklórsavat, hanem mert a fejében működő fogalmi háló szinte észrevétlenül beágyazza az állítást. Tudja, mit jelent a savak erőssége

és értékűsége, ismeri a halogéneket, látott már oxosavakat, és a nevezéktan logikája sem teljesen idegen számára. Ha kellene, szerkezeti képletet rajzolna a korábbi szerkezetek alapján, példákat mondana más egyértékű savakra vagy összekapcsolná a sáverősséget a disszociációval és a pH-val. És jó eséllyel meg tudna fogalmazni néhány várakozást arról is, hogyan viselkedik majd más vegyületekkel való reakciókban. Mindez nem azért lehetséges, mert a szükséges információ valahol rendelkezésre áll, hanem mert a fogalmak már egymásba kapaszkodnak a tudás hálójában.

A mai pedagógiai közhelyek között gyakran halljuk, hogy a lexikális tudás túlértékelt, talán szükségtelen is, hiszen ott lapul a zsebünkben az egész internet. A diákat gondolkodni kell megtanítani és nem adatokkal terhelni. Elég, ha tudja, hol keressen és hogyan használja a talált információt. De vajon mit jelentene ebben az esetben a fenti mondat megértése?

Képzeljük el azt a tanulót, akinek olvasás közben előbb a sav és az oxosav fogalmát kell megkeresnie, aztán az erősség és az értékűség jelentését, majd a halogének körét, végül a névben szereplő per- előtag szerepét. A különböző mélységű és kontextusú szövegtengerekben bolyongva az eredeti mondat jelentése még mindig nagyon bizonytalanul lebegne. Mire visszatérne a mondat egészéhez, annak jelentése már szinte teljesen szétfoszlana. A megértés ugyanis nem az egyes információdarabok birtoklásából áll össze utólag, hanem abból, hogy azok egyidejűleg jelen vannak és kölcsönösen megtartják egymást. Ha viszont megvannak a tudásháló alkotó elemek, a mondat triviálissá válik. A diák ránéz a képletre, szinte látja, hogy ezt magától is meg tudta volna állapítani, s az újraolvasáskor már a fogalmi otthonosság erejét tapasztalja meg. A tudás belsővé válik: legközelebb már nem egyszerűen emlékeznie kell rá. A struktúrát magyarázza, a tulajdonságokat pedig következménynek tekinti.

Ezt az idegen nyelvek tanulásakor senki sem vitatja. Senki sem gondolja komolyan, hogy egy nyelvtankönyv és egy szótár önmagában elegendő egy idegen nyelvű regény megértéséhez. A

szavaknak, szerkezeteknek és fordulatoknak hosszú idő alatt kell ismerőssé válniuk, amíg a nyelv a megértés közege, és nem akadálya lesz. Nehéz megmondani, pontosan hány szó szükséges ehhez, és még nehezebb meghúzni a határt a tudomány szaknyelve esetében. De bizonyosnak látszik: a tudományos megértés sem épülhet pusztán kiszervezett tudásra és steril logikai műveletekre.

körkörösén

A természettudományokkal kapcsolatban gyakran elhangzik, hogy nincs hermeneutikájuk. Meglehet, a természetnek magának nincs. De a tudomány tanulásának és tanításának kétségtelenül van. Ahhoz, hogy a tudomány nyelve a megértés terévé váljon, többszörösen kell bejárunk a hermeneutikai kört, amelyben a részek az egészből nyernek értelmet, az egész pedig a részek révén formálódik tovább. A tudás a savakról sem úgy válik a megértés alapjává, hogy egyszer felrajzolunk egy fogalmi térképet a táblára, és a következő hétre már birtokba is vesszük. A megértés körkörösén épül. Minden új találkozás megerősíti a korábbi kapcsolatokat, sűrűbbé szövi a hálót, és minden új kapcsolat visszahat az egész szerkezetre. Gyakran csak egy később megértett összefüggés világítja meg visszamenőleg azt, amit korábban már megtanultunk, de még nem értettünk.

Egy régóta tanító pedagógus szakmai magabiztosságát a fiatalabb kollégák is azonnal érzékelik. A tapasztalt tanár otthonosan mozog a szaknyelvben, szinte ösztönösen tájékozódik. Nem beoson, hanem tartással belép a fogalmak közé. Ennek oka azonban nem valamiféle veleszületett képesség, hanem az, hogy évtizedeken át újra és újra bejárta ugyanazokat az utakat. Ahogy egy többször meglátogatott városban már szinte ösztönösen találjuk meg a főteret, úgy válik a fogalmi tér is lakhatóvá.

Palmanovában néhány nap után már nem térképpel járunk. Nem azért, mert kívülről megtanultuk az utcák listáját, hanem mert a város geometriája fokozatosan a sajátunk lett. Lakjuk, s nem bolyongunk benne.

A rutinos tanár talán legnagyobb tévedése, amikor elfelejti ezt a folyamatot. Saját otthonosságát könnyen összetéveszti a fogalmak egyszerűségével, és a hosszú évek alatt kialakult belső rendet lineáris tananyaggá fordítja. Pedig, ha diákokkal sétálunk végig Palmanova utcáin, a mi magabiztosságunk nem válik automatikusan az ő biztonságukká. Az otthonossághoz nem a kész város megmutatása kell, hanem a türelem, amely engedi őket újra és újra eltévedni ugyanazokon az utcákon. A megértés nem egyszerűen információk birtoklása, hanem annak lassú megtapasztalása, hogy egy nyelv, egy fogalmi rend kiépülésével egy világ válik lakhatóvá.

5. A technológiai fenségesség eltagadott pátosza

Ugyanebből a nyelvi otthonosságból és hálózövésből nő ki a technológiai teremtés pátosza is, amelytől a modern, sokszor öko-szorongásra és büntudat-pedagógiára berendezkedett oktatás szinte rettegni látszik. A környezetszennyezés és a klímaválság jogos morális súlya alatt a technológia a tantermekben többnyire csak vádlottként jelenik meg. Ráadásul a huszadik századi szocializmus nehézipari kultuszának összeomlása után a technológia dicsérete esztétikailag és politikailag is illetlenné szürkült.

monumentális jelképek

Csakhogya technológiai fenségesség emléke nem terhektől mentes. A huszadik század nagy ipari utópiái gyakran éppen ezt a pátoszt sajátították ki: itt azonban a hegycsúcsok fényét a kohók izzása helyettesítette. A gyárkémények, a duzzasztógátak vagy a vegyi kombinátok az emberi szellem anyagot formáló erejének monumentális jelképeivé váltak. Amikor azonban láthatóvá vált ennek környezeti és társadalmi ára, a technológia esztétikája is hitelét veszítette. Talán ezért nehéz ma úgy beszélni a tudomány teremő erejéről, hogy közben ne a múlt ideológiai árnyai szólaljanak meg bennünk. Pedig mennyire más szemléletet hozna, ha a természettudományos tankönyvek az olasz vagy orosz futuristák – Marinetti, Hlebnyikov vagy Majakovszkij – dinamizmusával, az anyag, a gépek, a nyelv és a világ újraformálásának pátoszával indítanának!

Nagyapám kisgyermekkoromtól olvasott nekem Majakovszkijt; az ő lépcsőzetes verssorainak ritmusa a fejemben örökre összekapcsolódott a feszülő struktúrák erejével. Dédapám pedig, aki a mai szlovéniai Hrastnikban született, és bányásként a föld mélyének nyers realitásával birkózott, számtalanszor utazott a Monarchia akkori csodáján, a hegyeket átszelő Déli Vasúton, és rajongva csodálta annak monumentális völgyhídjait és mérnöki hálóját. Az anyag megmunkálása és formába kényszerítése az emberi szellem diadala és nem a természet megerőszakolása.

Ez a lírai és technológiai fenségesség testesül meg a csehországi Lednicében is. Dédapám testvére, Rudolf, fiatal építészként térdelt le ott a Pálmaház márványpereméhez, hogy füzetébe rajzolva megértse a vas és az üveg rejtett logikáját: „az acélgerendák karcsú ívben hajoltak egymáshoz – mintha növényi indák volnának, nem ipari elemek. A vas nem uralta, hanem szolgált, tartotta a teret. Az üveg nem zárta le a külvilágot, inkább lebegett a két világ határán.” Rudolf megértette, amit a pusztá feladatmegoldásra (a kekszre és a vízre) épülő oktatás elfelejt: a vasban rejlő érzelmet. A tanítás legvégső célja éppen ilyen pálmaházak és vasutak építése a diákok elméjében. Olyan tudáshálók szövése, amelyek az acél fegyelmével tartják a fogalmi tisztaságot, de az üveg transzparenciájával engedik átszűrődni a valóság fényét.

Csakhogy az üveg sohasem teljesen átlátszó.

6. A rés felnyitása: a szemlélet határai

Ahhoz, hogy megértsük e repedések jelentőségét, a nyelvet is másként kell látnunk. Sokáig uralkodott a nézet, hogy a nyelv csupán a valóság semleges leképező eszköze, egyfajta közvetítő csatornája, amely képes lehet hűen regisztrálni a tőlünk független világot. Ez a szemlélet elismeri a nyelv megismerésben betöltött szerepét, de világteremtő erejét elhallgatja. Pedig a nyelv nem tükör, hanem tér, amelyben a világ megszületik és artikulálódik számunkra. A gondolkodás elkerülhetetlen eszköze, amely fogalmaival és mondataival tördelni és tagolni képes az érzéki tapasztalat nyers, kaotikus áradatát. Ha ezt elfogadjuk, a fenségesség olyan tartománya nyílik meg, amely a szaknyelvi szövegeknek is esztétikai erőt ad.

üres show

A kémiaoktatásban él a hit, hogy a színes, szagos, hangos kísérletekkel a valóság köszön be a tanterembe. De ez így félrevezető: ha nem áll mögötte szaknyelvi narratíva, üres show marad, ami pillanatnyi érdeklődést kelt, még meg is tapsolhatják, mégis hiányzik belőle valami. S ez a valami a nyelv fensége, amely megmutatja a rendet a világban. Ha nagyon leegyszerűsíttem, a klasszikus szemlélet azt mondja: a világ rendje van ott kint, a nyelv pedig ezt tükrözi. A 20. század második felének radikálisabb nyelvfilozófiai felismerése viszont így szól: a rend nagy része a nyelv műve, és nincs közvetlen hozzáférésünk a nyelven kívüli, „eredeti” struktúrához.

Az elképzelés, hogy a természetről alkotott képünkből közvetlenül visszakövetkeztethetünk annak embertől független, saját anyanyelvére, puszta illúzió. Ez a dolgok önmagában való lényegének kifürkészése lenne, amelyre semmi eszközünk sincs. Bezáródtunk a saját magunk által szőtt nyelvi hálóba: a valóság ingerei ugyan elérik az idegvégződéseinket, de a leírásaink mindig a magunk által barkácsolt fogalmi sémák maradnak. A korábban megidézett Palmanova csillag alaprajzú városa így egyszerre az otthonunk és a börtönünk is: gyönyörű, szimmetrikus utcáit lakjuk, de nem tudunk kiugrani a védművei közül, hogy ellenőrizzük, milyen a táj a nyelven kívüli, nyers valóságban. Egymásnak akár ellentmondó, a tapasztalattal mégis egyaránt egybevágó szótárak létezhetnek a világról, és mi nem tudunk kilépni a nyelvünkből, hogy kívülről ellenőrizzük, melyik a helyes „fordítás”.

Amikor a tanórán kimondjuk, hogy kémiai kötés, észre sem vesszük, hogy egy megszilárdult metaforát használunk. Azt hisszük, a definíció kiüti a képi eredetet, pedig valójában komplex kvantummechanikai hullámfüggvény-átfedést próbálunk domesztikálni egy emberi, megragadható képpel. Nem érdemes olyan definícióra törekedni, amely tökéletes vagy végleges, mert a használatban a konkrét esetek mindig kibújnak belőle. Fontos a definíció, de látni kell, hogy sohasem zárja be a fogalmat. Ott vannak a gyökök, a molekulaionok, vagy épp a DNS és a sztearátion, amelyet a szakirodalom is előszeretettel nevez molekulának, miközben tudjuk, hogy óriási anionról beszélünk. Elég, ha ez a diffúz határ a gyakorlatban jól működik. De látni kell a parányi, észszerűtlen repedéseket a hálón, hogy tudjuk: jól működő modellünk hamis.

a kréta hirtelen megtorpanása

Gondoljunk egy egyszerű tankönyvi kérdésre, amely a táblánál állva, a kréta hirtelen megtorpanásakor kap valódi mélységet! Tízszeresére hígítunk egy azonos, hatos pH-jú sósavat és ecetsavat. Minek változik jobban a pH-ja? A naiv séma azt diktálná, a gyenge sav egyensúlya kompenzál, így az ecetsavé alig mozdul. Ám a pontos egyensúlyi számítás hirtelen felnyitja a hálón a rést: ezen a hígítási szinten az ecetsavmolekulák már eleve kilencvenöt százalékban disszociáltak, az egyensúlyi tartalékok kimerültek, így a két pH-változás közelítőleg azonos lesz. A háló ebben a pillanatban kiszakad. De ezt észre is vesszük.

A megismerés története azonban arra figyelmeztet, hogy az új szemléleti formák felfedezését nem tudjuk megjósolni magából a rendszerből – ahogy a radioaktivitás váratlan felbukkanása is szétfeszítette a klasszikus fizika kategóriáit. A mai elemi-rész-fizika mélyén pedig végképp cserben hagy a hétköznapi szemléletünk. A mikrovilág paradoxonait már alig tudjuk a saját nyelvünkre fordítani; a matematikai formalizmus áttetsző, de hangtalan marad. A szavak szintjén elnémulunk, és belépünk a megismerhetőség monumentális, nehezen kezelhető csendjébe.

7. A matematika fensége és csábítása

Gyerekkoromban megkértem nagyapámat, hogy magyarázza el, mi a végtelen. Azt mondta, várjunk vele kicsit. Augusztus végén újhold lesz, és ha tiszta marad az ég, éjfél előtt felmegyünk az Akasztósra. Ott majd megmutatja.

Az Akasztós, a város feletti hegytető erdei tisztásának baljós neve gyerekkoromban nem tűnt különösnek. Vadvirágcsokrokat jelentett, amiket ott szedtünk nagyanyámnak. Meg csiperkét, szegfűgombát, amit ott gyűjtöttünk, és a hegyi rét kakukkfűillatát, ami minden lépésünket elkísérte, meg apró bosszúságot, ahogy a patikapárlófű és a ragadós galaj termései a zokninkra és a cipőfűzőnkre tapadtak. A név mögött nem volt történelem, így a kilátásba helyezett éjféli séta sem töltött el aggodalommal. Éjszaka megyünk az Akasztósra és kész, s ott majd megértem, mi a végtelen.

Kicsivel tizenegy előtt indultunk. Nagyanyám fejcsóválva vette tudomásul nagyapám újabb furcsaságát. Amikor indultunk, a városban már élénksárgán világítottak a nátriumgőz lámpák. Útközben arról beszélgettünk, hogy nemrég cserélték le ezekre a régi, fehérén izzó

higanygózlámpákat. A fény színe számított. Megbeszéltük, hogyan keletkezik a két anyag eltérő fénye. Az erdő szélén a városi lámpák fénye elfogyott. Kezdetben semmit sem láttunk. Sokszor jártunk már erre, nem féltünk, hogy eltévedünk a sötétben. Aztán a csillagok fényében kirajzolódtak a fák. Mire felértünk a tisztásra, a szemünk megszokta a sötétséget.

Nagyapám lefeküdt a fűbe, és arra kért, tegyek én is így. Aztán nézzek fel, és számoljam meg a csillagokat. Nevettem. Nem tudtam komolyan venni, de ő nyomatékosan ismét arra kért, hogy bizony, számoljam, hiszen én akartam megérteni a végtelent. Nem tréfált. Úgy kérte, ahogyan a tanár a diákjaihoz szól.

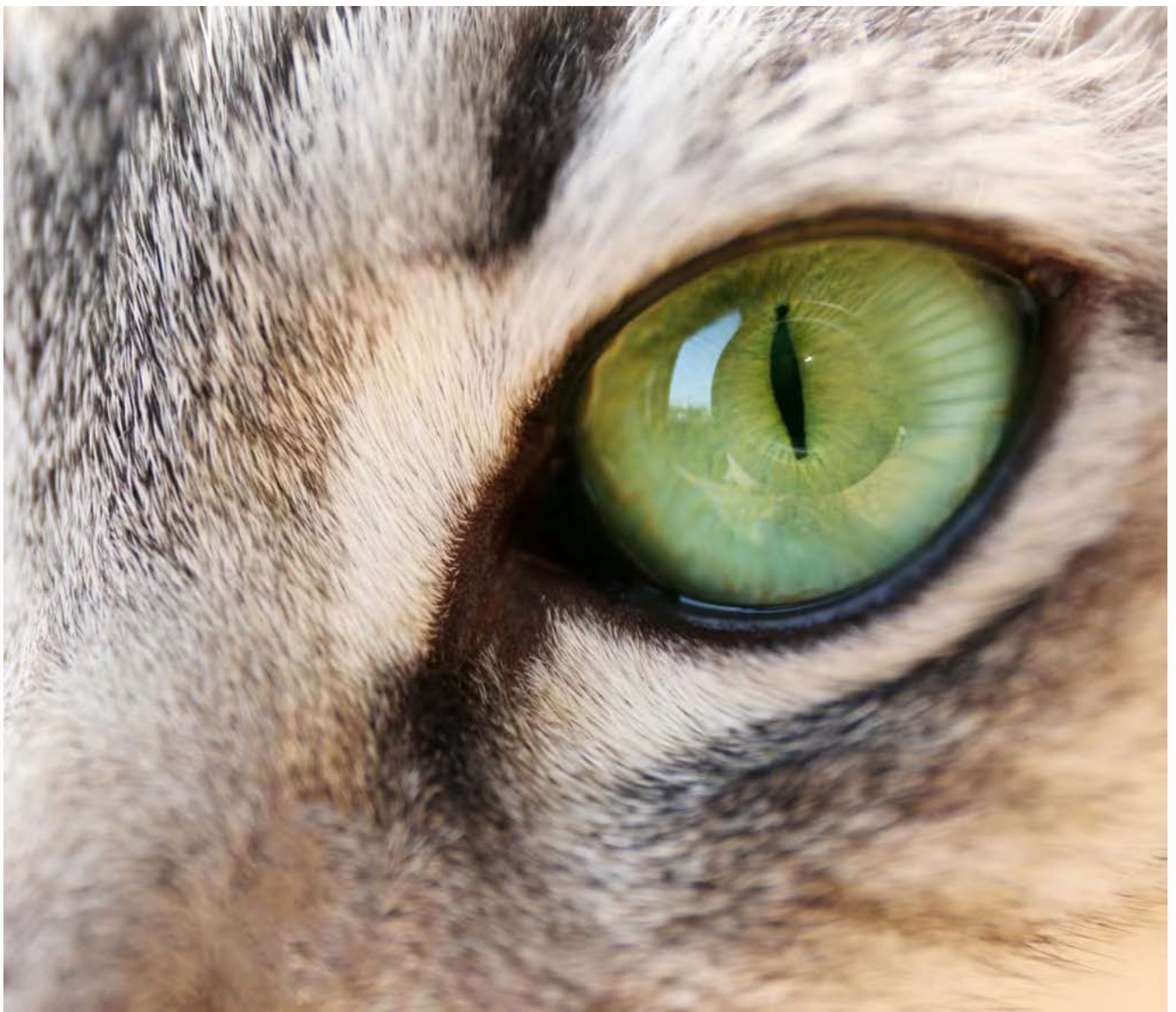

megszámolni a csillagokat

Éppen csak belekezdtem a számolásba, amikor megkérdezte, hogyan akarom megszámlálni a csillagokat. Mondtam, gondolatban felosztanám az eget. Négy részre. Elég lenne egy negyedét megszámlálni. Ezzel, azt hiszem, sikerült úgy válaszolnom, ami megmentett a további számolástól. Nagyapám azt kérdezte, hogy ha megszámlálnék minden csillagot, eljutnék-e a végtelenig. Természetesen nem – mondtam. Ezzel azonban elvitettem a választ, mert túl egyszerűnek vettem a kérdést, így nagyapám tovább erősködött: biztosan meg tudnád számolni? Mit kezdenél a Tejút ívével? Ott, ahol a csillagok összemosódnak. Azt mondtam, távcsővel könnyebb lenne.

Ekkor arra kért, hogy a Tejút mellett keressem meg a Kassziopeia jellegzetes W alakú csillagképét. Megvolt. Aztán alatta, a W mélyebb csúcsával kijelölt irányban azt a halvány foltot, az Andromédát. Sokszor beszéltünk róla korábban. Most éppen, hogy látszott. És megkérdezte, ott hogyan számolnék. Hogyan számolnám meg abban a csillagokat, ha már a távcső sem tudja elkülöníteni őket? Sokáig nem is tudták az emberek, hogy az a ködszerű fényfolt is a mi Tejútrendszerünkhöz hasonló galaxis.

Nem válaszoltam. Nem is kellett. Arról beszélt, hogy vannak galaxisok, amelyek sokkal több csillagot rejtenek, mint a Tejút vagy az Androméda együtt. És azokban már a legjobb távcsövekkel sem látjuk külön a csillagokat. És a számolás itt sem ér véget. Nem azért, mert sok, hanem mert nincs hol megállni. Akkor este a végtelen nem maradt üres szó. Helye lett.

Akkor először említette nagyapám Pascal mondatát a végtelen terek csöndjéről. Nem egyetértve. Azt mondta, a tér nem hallgat. Ha figyelünk, beszél. A csillagok fényén keresztül. A mozgásukon át. A színeképükben. Ahogyan meg tudjuk különböztetni a nátrium fényét a higanyétól. És ha megtanuljuk ezt a fényt matematikailag is olvasni, nem a végtelent értjük meg – csak annyit, amennyi elmondható belőle. A végtelen terek örök csöndje, amely Pascalt rémülettel töltötte el, a csillagok hazája lett.

Amióta Galilei kijelentette, hogy „a természet nagy könyve a matematika nyelvén íródott”, hajlamosak vagyunk ebben hinni. És ez olyan titok megsejtésének élményét keltheti, amit a matematika egzaktága, szigora és tekintélye is alátámasztani látszik. Ezért könnyen elhisszük, hogy a matematika valóban a természet saját nyelve. Hiszen, ha jól kérdezzük, ezen a nyelven válaszol. Lényegében ez volt Wigner Jenő véleménye is, akit őszinte csodálkozással töltött el, hogy a matematika alkalmas erre.

a matematika nyelvén

Ezzel azonban Galilei metaforáját talán túlságosan szó szerint vesszük. Tényleg a természet saját legbelsőbb titkait lessük el, ha mindenütt számokat látunk, mint a püthagoreusok? Nem csak azért van mindez, mert ha a matematika nyelvén kérdezzük a jelenségekről, akkor a választ is ezen a nyelven olvassuk majd? A természet talán nem is számol. Mi számolunk helyette. Meglehet, csak a mi természetről szóló könyvünk íródott a matematika nyelvén.

Még egyetlen követ sem látott senki zuhanás közben számolni, egyetlen idegsejt sem méri a saját membránpotenciálját, egyetlen kémiai reakció sem old meg differenciálegyenleteket, hogy a reakciósebesség megfelelő legyen. A természet mindezt másképp csinálja, csak mi szorulunk számokra. De hát akkor nem a természet nyelvét lestük el, csak lefordítottunk valamit egy általunk ismert nyelvre. Jó, ez sem kis teljesítmény, lehet még nagyobb is, mintha csak a választ kellene meghallanunk, mégis egészen más.

Wigner Jenő így fogalmazott: „A csoda, a matematika nyelvének alkalmas volta a fizika törvényeinek megfogalmazására, varázslatos adomány, amit nem értünk és nem is érdeklünk meg. Hálásnak kell lennünk érte, és remélnünk kell, hogy érvénye a jövő kutatásaink folyamán – jóban és rosszban – így marad és ki fog terjedni a tudomány tág területeire, örömünkre, bár még talán meghökkenésünkre is”. Talán ez a „meghökkenés” a legőszintébb szó: a megértés illúziójának felismerése – annak belátása, hogy amit a természetben felismerünk, az mindig a tapasztalat és a saját nyelvünk találkozásában válik láthatóvá. Innen nézve az volna a csoda, ha nem értenénk.

A matematika a lehető legkevesebb anyagból építkezik. Talán fenségessége is ebből táplálkozik. Nem szavakból, nem színekből, nem hangokból, nem történetekből, hanem absztrakt jelekből és viszonyokból szőtt háló. Ezért hajlamosak vagyunk úgy érezni, hogy itt végre magával a világ szerkezetével találkozunk. Innen ered a matematika metafizikai csábítása. Ha valahol, hát itt könnyű elhinni, hogy maga a világ szólal meg, és nem a mi képzeletünk ereje által beszélünk a világról. Talán éppen ezért olyan zavarba ejtő Wigner csodálkozása. Nem azon lepődik meg, hogy a matematika szép vagy következetes, hanem azon, hogy ez a belső rend ennyire sikeresen

kapcsolódik a tapasztalathoz. Mintha két különböző eredetű történet újra és újra ugyanazon a ponton találkozna.

A matematikai modell működése – különösen, ha stabil, termékeny és sikeres predikciókat ad – sajátos ontológiai vonzást gyakorol. Nem bizonyít, nem igazol, de meghív. A matematika ilyenkor nem azt állítja, hogy „ez létezik”, hanem azt sugallja: ennek biztos helye van a világ valódi leírásában. Ez meghívás, nem kötelezettség. A matematikai siker jogosultságot teremt: lehetővé teszi, hogy bizonyos entitásokról a világ szerkezetének részeként beszéljünk anélkül, hogy ezzel metafizikai státuszukat eldöntenénk. A tanulság, hogy meg kell különböztetnünk a matematika hívását a lét felruházásától. A matematikai siker legitimálja a beszédet, de nem dönti el annak metafizikai státuszát. Amikor ezt a különbséget elfelejtjük, a nyelv egyik szintjét – a működő modellt – összetévesztjük a világ szerkezetével.

zárul a kör

És itt zárul a kör. Az ontológiamentesség azt jelenti, hogy van ontológiai tét, de a tudomány nyelve mégsem csábít ontológiai olvasatokra. Akkor sem, ha ismerős bizonyosságaink közé tartozóval mutat analógiát. Ennek hiánya óvta meg Heisenberget és Bohrt. A mátrixmechanika mögé nem rajzoltak létezését kifejező modellt. Nem azért, mert ne lett volna kísértésük, hanem mert a matematika formája ellenállt a szemléletes megfeleltetésnek. Egy számmátrix nem kínál természetes fizikai képet. Nincsenek hullámhegyei, nincs terjedése, nincs analógiája a mindennapi vagy a klasszikus fizikai tárgy-dolog tapasztalatban. Nem „néz ki” semminek. Éppen ezért nem is hív meg olyan erősen a létbe semmit.

A mátrixmechanika nyelve működött, számolt, jósolt – de alig csábított. A formális apparátus itt inkább bezárta az ontológiai kapukat. Heisenberg számára ez erény volt, nem hiány. A kvantummechanika ontológiai vitái ott robbantak ki a legerősebben, ahol a matematika ismét képet kínált. Ahol a formalizmus mögött megjelent valami, amit el lehetett képzelni, ott újra felébredt a vágy, hogy lássunk is valamit, ne csak számoljunk. Schrödinger hullámegyenlete hordozta a szemlélet ígéretét. A hullám mint fogalom túl gazdag, hogy pusztán számítás maradjon. Van fizikai intuíciója, vannak analógiái: vízhullám, hanghullám, rezgés. Igazi, valóságos képnek tűnik, nem metaforának. És ahol kép van, ott óhatatlanul megjelenik a kérdés: minek a képe ez?

A matematika fensége abban rejlik, hogy a legtisztább formában mutatja meg a nyelv és a tapasztalat találkozásának csodáját – és egyben határait. Mert a matematika irányítja a képzeletet is. És ahol a képzelet belép, ott a lét kérdése már nem marad ártatlan. A megértés nem akkor születik meg, amikor végére érünk a számolásnak, hanem amikor a világ és a fogalmaink közötti törékeny kapcsolatban otthonosságra találunk.

8. A tartás és a megkönnyebbülés

Hol van ekkor a tanár helye? Ha elutasítjuk a naiv realizmust, nem kell-e félnünk, hogy a diák alól kicsúszik a talaj, és a tantestületi szoba csendje vagy a „nem értem” reakciója elszigetel minket? Novalisnál, *A szájszi tanítványokban* a misztikus hős fellebbenti Szaisz istennőjének fátylát, és csodák csodájára önmagát pillantja meg alatta. Ez a romantikus álom végső dekonstrukciója: a bezártság egzisztenciális horrorja, annak felismerése, hogy a fenségesnek hitt természet mögött is csak a saját nyelvi kategóriáink tükörképe rejtőzik. Leszek Kołakowski pontosan erről a metafizikai horrorról ír: a külvilág bizonyosságával együtt a szubjektum elvesztésének szédületéről, amikor végső következetességében a logikai szike magát az embert is darabokra vágja.

lehetséges variációk

De vajon muszáj a szaiszi felfedezést katasztrófaként megélni? A korai logikai pozitivisták hatalmas szenvedéllyel akarták elkerülni a horrort: ha elég tisztán konstruáljuk meg a nyelvet, talán mégis eljutunk valami véglegeshez. De a kristálytiszt logikai nyelv ígérete halálosan unalmas lett volna, és végül ők maguk adták fel. Quine és Rorty már egészen más hangon szól. Ahol Kořakowski horrort lát, ott Rorty felszabadultságot színlel, kimondva, hogy a szótáraink csak lehetséges variációk – de ez az esetlegesség nem fenyegetés, hanem tény, amivel bölcsen lehet élni. Az irónia nála tartás, nem cinizmus: azt jelenti, hogy az ember a saját fogalmait teljes komolysággal és teljes kompetenciával működteti. De Quine válasza szebb, amikor arra emlékeztet, hogy a tudás és a háló szövésének fő célja az intellektuális kíváncsiság kielégítése. Ez egzisztenciális tartás, nem logikai érv. A kiutat így talán éppen ez a kissé lenézett pragmatizmus jelenti. A tudomány működik. Technológiát alapoz meg, predikciót ad, a műanyag vagy a sör elkészült, a kísérlet megjósolható, a természet történetei előre olvashatók. Az a tény, hogy a magunk által szőtt fogalmi háló a széleinél stabilan nekiütközik a tapasztalatnak, nem bizonyítja, hogy nyers valóságot látunk – de azt igen: megérintünk valamit –, s ez az, amely helyet és logikai tartást is ad a fenségességnek. A tudás fenségessége itt szétválaszthatatlanul összefonódik a nyelvvel, s forrása a találkozásban mutatkozik meg, nem a megérintheetlen külvilágban.

A tanári pozíció narratív ereje ebben a pragmatikus, konceptualista tartásban nyerhető vissza: képes a legmagasabb szakmai fedezettel működtetni az operatív sémákat, megtanítja a diákot a struktúra otthonos városában lakni, de van benne annyi intellektuális őszinteség és alázat, hogy a tábla előtt megállva megmutassa a parányi repedéseket is.

A legtöbb tanár ilyenkor sietve megoldja a számítást, és továbblép. Az ironikus tanár ilyenkor megáll, és hagyja, hogy a csend egy pillanatra a levegőben maradjon. Nem azért, hogy elbizonytalanítsa a diákokat – hanem hogy megmutassa: a repedés felismerése nem gyengeség, hanem a figyelemnek az a fajtája, amelyből az igazi kíváncsiság születik.

Ekkor – és ez a meglepő – a diák megkönnyebbül. Mert megérzi, hogy a bizonytalanság nem egyenlő a tudatlansággal. Hogy a modell tökéletlensége nem a tudás kudarcát jelzi, hanem azt, hogy a valóság gazdagabb, mint minden fogalmi háló, amit eddig ráterítettünk. A tudomány ezzel nem veszít a hitelességéből – éppen ellenkezőleg: pontosan ez a belátás adja meg a szilárdságát.

A tanítás narratív ereje ebben az őszinteségben áll elő. Mint az enrosadira a Dolomitokban: millió éves, rideg és mozdulatlan kőtömbök a szürkület alatt, átmenet idejében egy pillanat alatt lángra kapnak és átlényegülnek. Nem a Nap erejétől és nem is a Hold csendjétől – hanem a rövid, alig megnevezhető pillanattól, amely a kettő között nyílik. Laurin átka ezt a közbülső időt hagyta ki: sem nappal, sem éjszaka. Az enrosadira éppen a tiltás résein szüremlik elő.

A tanuló ebben a résben látja meg, hogy a tudás nem a végső Lét Könyvéből való, hanem az emberi szellem egyik legszebb teljesítménye: háló, amit mi szőttünk, de amely – a maga parányi repedéseivel együtt – mégis megmutat valamit abból, ami a tapasztalatból felénk áramlik.

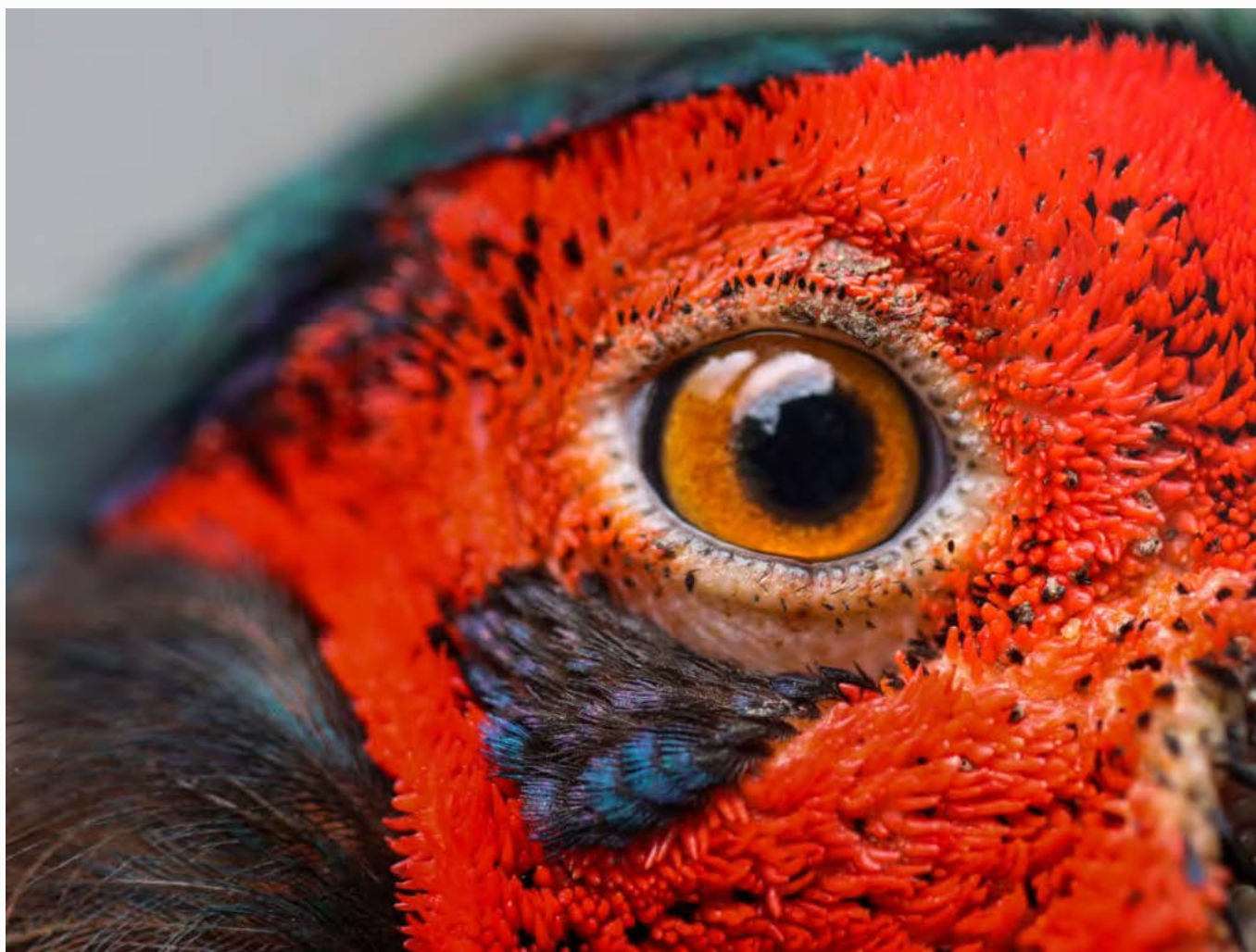

milyen gyönyörű

Amikor a tanár megáll a tábla előtt, a kréta hirtelen megtorpanásában ennek az emberi állapotnak a legmélyebb állítmánya vibrál. Hogy a háló feszítése és foltozása az intellektuális kíváncsiság egzisztenciális tartása. Ez az igazi tanári méltóság fedezete is lehet. Amikor a modell elbukik vagy a számítás finom repedést nyit a megszokott sémán, az ironikus tanár arca felragyog – pont úgy, mint a hálót szövő idős filozófusé a váratlannal történt találkozáskor. Ajándékként nyújtja át a hibát, nem elrejt: „Nézd, milyen gyönyörű, itt valami nem stimmel!” A tanári pozíció narratív ereje ebben a pillanatban születik újjá. Nem a válaszok csillogó könyvének merev őrzése ez, hanem a tiszta rácsodálkozás, amelyből szinte észrevétlenül bontakozik ki a diák megkönnyebbülése is. A tévedhetőség jogát gyakran értjük félre: azt hisszük, maguk a leírt mondatok bizonytalanok, pedig ez rólunk szól, a megismerő ember törekénységéről. S ez az esendőség nem átok, hanem a legszebb kapaszkodónk a világ felé. A háló repedése a megismerő emberi mivoltának szelíd felragyogása, nem a világ összeomlása, és nem is személyes kudarc. Ez a belátás nem a cinikus nemtörődömség felé visz, ahol semminek sincs tétje, hanem mély alázat felé, amely megengedi a tévedést, de nem mond le a keresésről. A bizonytalanság ekkor elveszíti fenyegető életét, és szabadsággá lényegül.

A hagyományos pedagógiai narratíva szerint először megértjük a világot, aztán örülünk neki. Ám ez az egymásutániség csalóka: az öröm éppen abból fakad, hogy fogalmaink és a tapasztalat között rendezett kapcsolat jön létre. Nem a világban van készen, nem a nyelvben van készen,

hanem a kettő találkozásának átmeneti, mégis nagyon valós pillanataiban. A megértés az, amikor egy jelenség helyet talál a fogalmi és tapasztalati rendünkben, és a világ kicsit otthonosabbá válik általa. A tudás hálója ilyenkor sűrűbb és rendezettebb is lesz. A fenségesség élménye talán ennek a felismerésnek a pszichológiai lenyomata: hogy a világ bár hatalmas és sohasem birtokolható teljesen, mégsem néma és idegen.

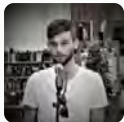
A tanár „Érted?” kérdése ekkor már nem adminisztratív ellenőrzés, hanem arra vonatkozik: otthonosabb lett-e számodra a világ? Nem azért keressük a megértést, mert minden esetben gyakorlati haszna van. Mély vágy él bennünk, hogy mindaz, ami körülvesz minket, lakható hely legyen, ne pusztá események halmaza. Ahogyan Kotakowski mondaná: hogy olvasni is tudjuk a világot.

A világ olvasása nem metafizikai diadal, nem annak bizonyossága, hogy birtokoljuk a végső jelentést – emberi teljesítmény, amelyben a világ megszólíthat bennünket. Nem véglegesen, nem teljesen, de eléggé ahhoz, hogy úgy nézzük a fényt, ahogyan korábban még nem láttuk.

Ez azonban már valószínűleg túlmutat a pedagógián.

De hát mindig is a túlmutatás volt a pedagógia célja.

kép | vecteezy.com

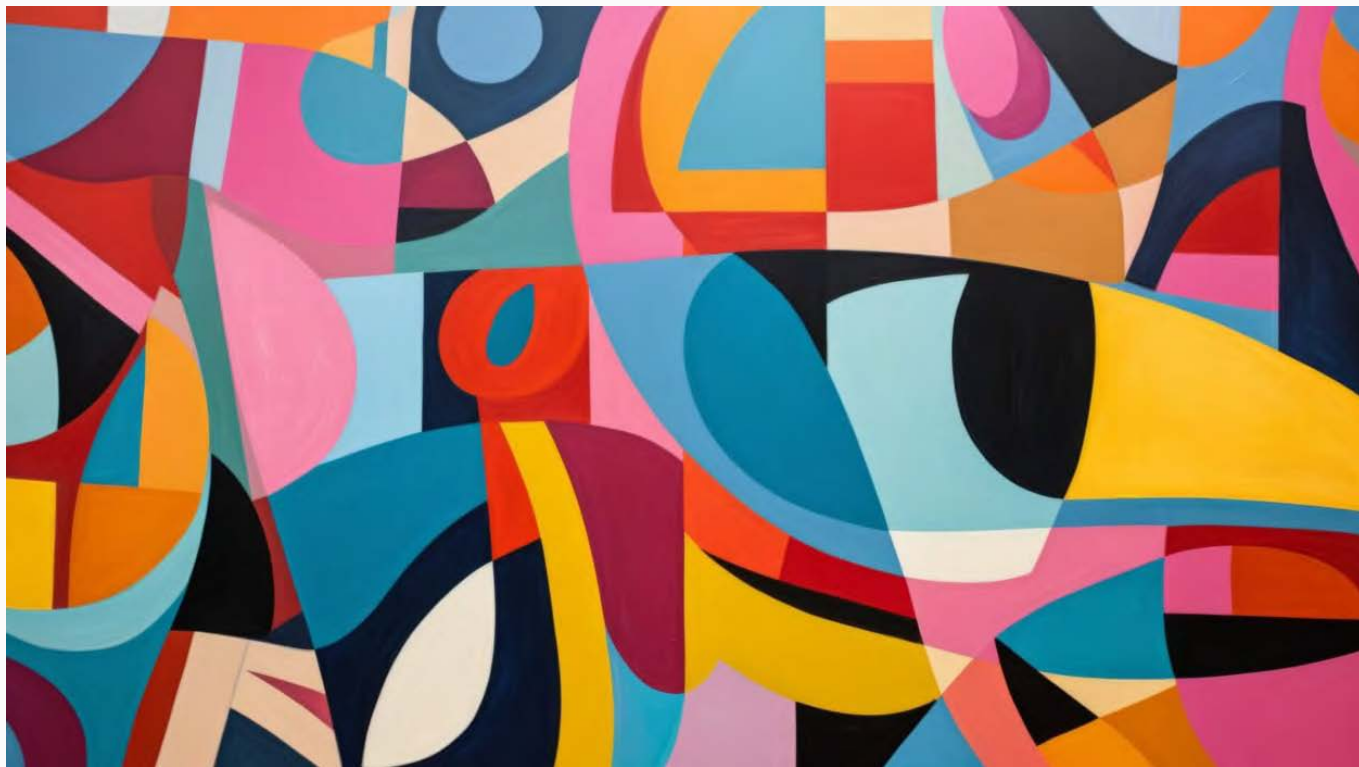

Szerző
Taizs Gergő

Dátum
2026. aug. 23.

VERS

GYANÚ

mindenki gyanúsan viselkedik,
ha a boldogságról kérdezem:

bámul a távolba, hűmmög és sóhajt,
csillogó tekintete a horizont maga;

mit mondhatna, a fejét vakarja zavarában,
cipője orrával kavicsot piszkálgat;

tétován vizslat, mintha agnoszkálna épp:
azonosítja bennem a menthetetlent;

cinikusan vagy cinkosan, de vigyorog,
kacsint, netán tikkelt? ő sem tudja már;

a nagy igazság vélt tudójaként bólogat,
bár hallgatása az egyedüli valóság;

esküdözik, hogy legközelebb, hisz ismerem,
legközelebb válaszol, de most siet;

vagy csak legyint és tölt még egyet,
tölt még egyet és csak legyint;

de ha engem kérdeztek, a legrosszabb
mind közül, ha engem kérdeztek.

kép | vecteezy.com

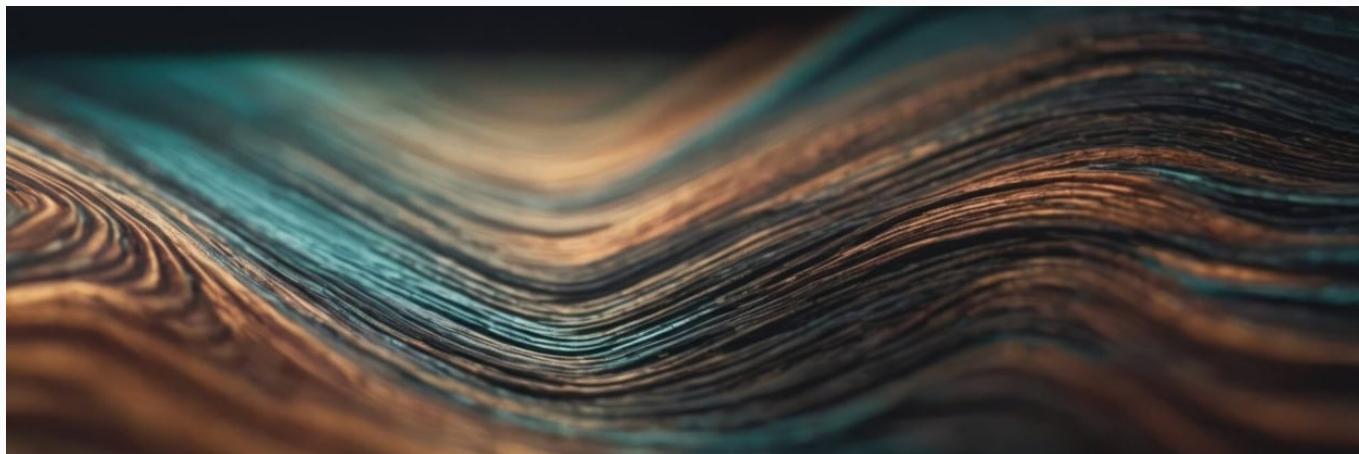

Szerző
Taizs Gergő

Dátum
2026. aug. 03.

VERS

KINYÚLNAK HOSSZAN, MAJD VISSZA

ha az idő végtelen, bárhol kijelölhető a közepe,
messzire nyújtózik előtted a mögötted,
ameddig a szem ellát, és bizonyosan azután is,
kibomlik a középpontok türelmes szövedéke

ott állsz tehát,
mindennek a közepén,
ahol a szükségesnél sűrűbbek az esti fények,
és a színek, mint olajfoltok, fennakadnak testeden,
a csempehideg anyaghiba mögött az egyszeregy:
majdnem tökéletes pórusaid aritmetikája

minduntalan felidézed
a gallyak hullását a bevetetlen ágyra,
az illesztési pontatlanságot a mozdulatsorban,
egy ölelés elnagyolt keresztmetszetét,
melyen hegyekben áll a diszkonformizmus,
a csoportosan elkövetett, krónikus magány
(egyre kevesebb az azonosítatlan,
és egyre nehezebb az azonosítás)

je suis bagatelle, bizonygatod,
én vagyok mr. jobb híján,
hisz széles körű bizonyítékok támasztják

alá és fölé,
jól csak a klisékkel bánt az ember,
a sükségen túli drámai folyamat talán,
hogv lángba borul körötte erdő, falu, tenger,

eközben az idő általában múlik,
lűktet az árnyékok ár-ápálya,
ahogy kinyúlnak hosszan, majd vissza-
tömörülnek a tested alá

kép | vecteezy.com

A HOMO SAPIENS MÍTOSZA 2.

A bölcsesség illúziója

Amikor éjszaka felnézünk az égre, az idő egymásra rakódott rétegeit látjuk. Az egyik csillag fénye száz éve indult el, a másiké ezer éve. Az a halvány folt, amelyet Androméda-galaxisnak hívunk, 2,5 millió évvel ezelőtt bocsátotta útnak a fényt, amely ma éri el a Földet – akkor indult, amikor az ember még kőből pattintott szerszámot. Mindent egyetlen egészként érzékelünk, amelyet égboltnak nevezünk. Nem tudjuk szétválasztani, melyik fény mikor indult, melyik csillag létezik még, és melyik hunyt ki már. Mégis utat mutat.

Az ember önképe is ilyen égbolt. Minden névadás, amellyel valaha megpróbálta megragadni önmagát, úton van. Az új név nem oltja ki a régit. Magában hordozza, a korlátaival együtt. Ami ma jelen van, az évezredek óta úton lévő gondolat. A hosszú idő különös tekintélyt ad a fogalmaknak. Minél régebb óta él velünk egy elnevezés, annál kevésbé kérdezzük rá az eredetére, és magától értetődő valóságként fogadjuk el. A név lassan elveszíti történetét, miközben – az előző rész gondolatmenetét folytatva – egyre mélyebben épül be az önképünkbe.

Homo sapiens. Ezt a nevet minden gyermek még azelőtt megkapja, hogy egyetlen kérdést feltehetne önmagának, így a fogalom észrevétlenül a lényé részévé válik. A név elvégezte munkáját: betöltötte a helyet, melyen a kétely ülne. *Sapiens*. Bölcs. Az ember létrehozta a tükröt, belenézett, és felismerte önmagát. A ritkán feltámadó kételyek magát az embert marasztalták el a saját maga által alkotott nyelvi struktúra tökéletlensége helyett. Rászolgál-e? Elég bölcs-e? A keret soha nem volt kérdés. Ez a premissza indította el a megnevezések sorozatát.

Mi történt az egyetlen szóval, melyet egy svéd természettudós 1758-ban leírt az általa létrehozott rendszertanban? Gondolatmenetem a nómenklatura taxonómiája helyett annak megkerülhetetlen következményeire fókuszál. Arra, hogyan lesz láthatatlanná a szemünk előtt az, ami a gondolkodásunkat irányítja. A fogalmi otthonosság és a struktúra észrevétlen működése minden tudatos gondolatot megelőz, és már az eszmélés hajnalán kijelöli az észlelés határait.

Van valami, amit az ember még a gondolkodás előtt tud. A gyerek neveket tanul, mielőtt megkérdezné, mi a név. Anya. Víz. Meleg. Ezek a valóság első rétegei – a név teremti meg, megelőzve minden tapasztalatot. Mire elég idős lesz, hogy visszanézzen, a nevek már készen várják. Beépültek. Láthatatlanná váltak. Ez nem a gyermekkor sajátossága. Ez az ember fejlődésének egyik legmélyebb rétege. A kérdés e készítés eredete – és egyetemes időbelisége.

Shigeru Miyagawa, az MIT nyelvész és Ian Tattersall, az Amerikai Természettudományi Múzeum kutatója 2025-ben paleoantropológiai és az elme fejlődésére vonatkozó adatok alapján kimutatta: a belső, strukturált nyelvi képesség kognitív alapjai már körülbelül 135 000 évvel ezelőtt, fajunk korai afrikai diverzifikációjának hajnalán szunnyadó, de kész mintaként jelen voltak a *Homo*

sapiensben. Csupán tízezer éve épültek az első városok, és több mintötvenezer éve kerültek az első festmények a barlangok falaira. A nyelvi képesség ennél is mélyebbre, arra a korszakra nyúlik vissza, amikor az ember még mamutok árnyékában élt, és a Föld legtöbb pontjára el sem jutott. A kutatás igazi súlya azonban egy részletben rejlik, amely felett könnyű elsiklani.

a fejében lévő minták szerint

Miyagawa élesen különválasztja a verbális tartomány két stádiumát: a belső gondolati és a társas kommunikációs rendszert, amelyek gyökeresen eltérő időben jelentek meg. Az expresszió a belső magány szülötte: a külső érintkezést megelőzően néma, mentális eszközként létezett, hogy kategóriákká szelídítse a saját koponyánkba zárt káoszt. A megnevezés így előbb volt magányos szellemi aktus, mint kimondott szó. Ez a felismerés alapjaiban írja át önképünket. Hiszen azt jelenti, a fogalmak készen várták a valóságot: az ember a fejében lévő minták szerint rendezi el a létezését, és ezzel a transzparens szűrővel határozza meg, mit tart meg, és mit enged el a körülötte lévő világból. A név így válik árnyalatlan, láthatatlan, minden tudatos gondolat mögött csendesen munkálkodó szűrővé. A fogékonyság a *sapiens* névre anatómiai tény. A kulturális közeg, nevelés, műveltség vagy belátás keveset változtat rajta. Ez az emberi természet mélyébe ivódott – és amit az evolúció 135 000 év alatt belénk vésett, azzal szemben a mindenkori jelen önképe tehetetlen marad.

Van egy hely, ahol mindez ma is látható, az elvont következtetések helyett közvetlenül a kőbe karcolva. A dél-afrikai Blombos-barlangban talált, 70 000 és 75 000 év közé datálható geometrikus jelek a szimbolikus gondolkodás legkorábbi tárgyi nyomai mellett az emberi elme radikális expanzióját is hordozzák. Ez a pillanat rögzíti a felismerést: az elmén belüli kategória átvihető a külső anyagra, elszakítva azt az alkotó halandóságától. A kőbe vésett jel jóval több, mint egyszerű dekoráció: a történelem legelső külső memóriája. A barlangból előkerült, 73 000 éves okkerszínű, rácsmintás rajz legalább harmincezer évvel előzi meg az addig ismert legősibb absztrakt ábrázolásokat. A rács tiszta, mesterséges forma, amely elszakad a látott dolgok megformálásától. Az ember itt zárja be először a maga belső valóságának káoszt geometriai keretbe: elvágja a jelen pillanat múlékonyágát, és a nevet, a jelet végleg az anyagba vési.

A névadás soha nem volt pusztán leírás. Ezt az ókori kultúrák – egymástól függetlenül, más-más kontinenseken, eltérő évezredekben – egyöntetűen tudták. Megnevezni valamit annyi, mint fennhatóságot gyakorolni felette. A név nem követi a hatalmat. Megelőzi azt.

A Genezisben Isten átadja Ádámnak a névadás jogát – ezzel egyszerre ruházza rá a hatalmat és a felelősséget. Aki nevet ad, az rendez, osztályoz, ural. Az állatok fajuk szerint kaptak nevet – kategóriaként, de egyedként soha. Bálám számára lát valamit, amit gazdája nem láthat, és megszólal, amikor a próféta hallgat – van jelenléte, hangja és szerepe a történetben. Mégis megfosztják az egyedi névtől, így meg kell elégednie a kollektív faji bélyeggel. A közösségbe az lép be, akinek nevet adnak – a többi kívül marad, bármilyen mélyen is szövődik az események fonalába.

Ugyanez a felismerés határozza meg a bibliai történeteken kívüli kultúrákat is. Mezopotámiától Kínáig, a görög mitológiától az egyiptomi vallásig hasonló elv húzódik: a megnevezett dolog felett fennhatóságod van. A névadás hatalmi aktus – ezt minden kultúra tudta, amely elég sokáig fennmaradt ahhoz, hogy leírja.

Erről tanúskodik egy háromszor három hüvelykes égetett agyagtábla is, amely az uruki Inanna-templom archívumából került elő Kr. e. 3100-ból. Sörgyártási feljegyzés: 29 086 mérték árpa, 37 hónap alatt szállítva. A tábla bal felső sarkában ez áll: Kusim.

Ez valószínűleg az első fennmaradt emberi név. A névadás azonban, mint láttuk, legalább 135 000 éves – Kusim csupán annak a pillanatnak a tanúja, amikor a név először hagyta el a testet, amelyhez tartozott, és beköltözött az anyagba.

Harari megjegyzése szerint a történelem első fennmaradt neve egy könyvelőé; ez a tény élesen felülírja a prófétákhoz, költőkhöz vagy hódítókhoz kapcsolódó kulturális várakozásokat. Az ember a nevet az első lejegyzett pillanattól eszközként használta. A 29 086 mérték árpa mögött ott a kérdés, amely minden névadás állandó kísérője: ki felel érte?

Az énekekben álló név emlékeztet. Az imában álló név könyörög. Ha a neved elszámolásban áll – mint Kusim neve az agyagtáblán –, a név nem csupán azonosít, hanem felelősséget rögzít.

Az evolúció a túlélés kényszerével, nemzedékről nemzedékre véste az emberi agy legmélyebb rétegeibe a névadás és a névbefogadás reflexét. Fogékonyságunk a *sapiens* elnevezésre törvényszerű biológiai realitás – olyan velünk született megismerési adottság, amely a formátlan káosszal szembeni egzisztenciális védekezést szolgálja. Egy hízelgő, rendszerező, az ismeretlent megszelídítő elnevezéssel szemben a psziché a struktúrából fakadó hiánypótlás kényszere miatt válik védtelenné. Az ember a túlélés érdekében azonosul a készen kapott fogalmakkal, viseli, hordja azokat, egészen a név szellemi kényszerzubbony-jellegére való ráébredéséig.

Ez a biológiai fogékonyság üresen tátongott egészen a tizennyolcadik századig. Akkor érkezett Carl Linné, akiben a több mint százezer éves belső készlet végül formát öltött. A *Homo sapiens* kifejezés észrevétlenül szivárgott be a tantermek világába, a filozófiai vitákba és a mindennapi önképbe. Úgy simult rá az emlékekre, ahogy a Blombos-barlang jelei kódolódtak a következő nemzedékek emlékezetébe. Láthatatlanul és megkérdőjelezhetetlenül. Egyetlen svéd tudós vonta meg a rendszertani határokat; az emberiség pedig azonosult a meghatározással, amely ma is helyettesíti a létezés valóságát.

Linné a *Systema Naturae* tizedik kiadásában rendszert váltott: a *Homo* nemzetségen belül bevezette a *Homo diurnus* (nappali ember) kategóriáját, amely alá közvetlen nómenklaturaként a *Homo sapiens*-t rendelte, élesen elhatárolva azt a *Homo nocturnus*-tól (éjszakai ember). Ez a nómenklaturai rögzítés olyan folyamatot indított el, melynek valódi természetét a kortársak még képtelenek voltak átlátni. Ami ezután következik, messze túlmutat a tudománytörténet klasszikus keretein: a kollektív emberi psziché átírása veszi kezdetét. Linné professzori kinevezése után már soha nem hagyta el Svédországot. Ez a helyhez kötöttség gyökeresen átírja az apostoli küldetésekről alkotott hagyományos képünket. Az általa felépített rendszer a világ minden sarkába eljutott, ő maga azonban Uppsalából, levelezés útján irányította a folyamatot.

Tizenheten indultak el a világ különböző pontjaira – olyan helyekre, ahová addig európai természettudós még nem jutott el. Bár a *Homo sapiens* elnevezés hivatalosan csak 1758-ban született meg, Linné rendszere és osztályozó szemlélete évtizedekkel korábban működésbe lépett. Daniel Solander James Cook első útján kerüli meg a Földet, Pehr Kalm Észak-Amerikát járja, Carl Peter Thunberg pedig Japánt éri el. A megnevezések e hálózata így birodalmi rendeletek vagy fizikai kényszer helyett tisztán horizontális hálózatokon keresztül hódította meg a világot.

Ennek a terjeszkedésnek azonban ára volt.

Többen soha nem tértek haza. Elsőként Christopher Tärnström hunyt el 1746-ban trópusi lázban Pulo Condore szigetén, harmincöt évesen, feleséget és gyermekeket hátrahagyva – expedíciója így kronológiailag megelőzte a *Homo sapiens* kategória végső rögzítését. Özvegye nyilvánosan

Linnét tette felelőssé a tragédiáért. Linné nem vitázott – attól fogva csak nőtlen fiatalokat küldött. A földrajzi terjeszkedés azonban újabb veszteségeket követel: Löffling Dél-Amerikában, Adler Jávában, Berlin pedig Guineában veszti életét. Forsskål Jemenben hal meg maláriában, miután hat hónap alatt 693 addig ismeretlen növényfajt gyűjt össze. Falk Oroszországban ópiumfüggő lesz, majd öngyilkos.

Linné mindezt otthonról követi nyomon. Leveleket ír. Utasításokat ad. A beérkező példányokat katalogizálja.

A *Homo sapiens* neve így jutott el a világ minden sarkába.

A felvilágosodás a név visszamenőleges igazolása révén lépett túl a pusztá átvétel mechanizmusán, még mielőtt bárki feltette volna a kérdést annak érvényességéről.

Kant, Herder és Rousseau közvetlen Linné-hivatkozások nélkül fektették le az ember mint racionális, megismerhető természeti lény koncepcióját, elméleteik magvát tekintve mégis ugyanarra a következtetésre jutottak. Az értelem elsőbsége az ember mint a természet megismerhető tárgya – ez a gondolati keret már készen állt, mielőtt a *sapiens* szót latinból angolra, franciára és németre fordították. A kor befogadta a nevet, mert a név visszaigazolta, amit a kor már eldöntött.

pre-morális

Csak hogy Rousseau – aki Linnéről azt írta, hogy nem ismer nálánál nagyobb embert a Földön – ugyanebben az évtizedben úgy határozta meg az ember természetes állapotát mint bölcsességtől és ostobaságtól egyaránt mentes létezését. A kortárs szakirodalom megfogalmazásában: pre-morális. Ártatlan. Sem jónak, sem rossznak nem tekinthető.

A felvilágosodás legnagyobb Linné-rajongója saját antropológiájával számolta fel bálványa alapállítását. Az abszolút hódolat és a radikális cáfolat egyazon évtizedben született, a két egymást kizáró eszme pedig emberöltőkön át élt békésen egymás mellett a köztudatban, elfedve a köztük tátongó logikai szakadékot.

A *Systema Naturae* első angol kiadása 1806-ban jelenik meg Londonban, hét kötetben. Közel ötven évvel az eredeti után – a név kiszabadul a latin tudományosságból, és egyre tágabb körök számára válik hozzáférhetővé.

A fordítást William Turton készítette. Orvos volt, aki szabadidejében természetrajzzal foglalkozott – elsősorban kagylótannal. Turton az eredeti Linné-szöveg helyett Johann Friedrich Gmelin átdolgozására mint közvetítő forrásra támaszkodott. A *Homo sapiens* elnevezés így már többszörös áttétellel, megváltozott kontextusban érkezett angol nyelvterületre.

Bár Darwin *A fajok eredete* című műve visszamenőleg igazolja a kategóriát, a *Homo sapiens* terminus egyszer sem szerepel a kötetben. Az embert Darwin szándékosan kerüli: túl sok előítélet tapadt hozzá. Tizenkét évvel később, *Az ember származásában* tér vissza rá.

A legnagyobb evolúciós áttörés a *sapiens* név kimondása nélkül, magával a leírt struktúrával igazolta vissza az elnevezést. William King geológus az 1863-as birminghami előadását követően, egy évvel később megjelent tanulmányában adott nevet a neandervölgyi maradványoknak: *Homo neanderthalensis* (neandervölgyi ember). Ez az első alkalom a tudománytörténetben, hogy fosszilis leletek alapján egy teljesen új emberi fajt azonosítanak és neveznek el. Forradalmi pillanat.

King e nyomtatott munkájának híres lábjegyzetében már felülbíráltja saját rendszertani szigorát, és a koponyaboltozat jegyei alapján a *Homo* nemzetségen kívülre helyezte a neandervölgyi leletet. Érvelése szerint a faj – korabeli megfogalmazás – „képtelen az erkölcsi és teista felfogásra”. A geológus az emberi faj elhatárolását a tiszta anatómia birodalmából átemelte az erkölcsi és teológiai ítéletek síkjára. A zoológiai elnevezések merev rendje az elsőbbség elvét követi. A *Homo neanderthalensis* terminus a szerző lábjegyzetbe foglalt elméleti visszakozerása ellenére is hivatalos kategóriává merevedett. Az emberi önkép első hivatalos fejlődéstörténeti tükre olyan döntésből született, amelyet a saját alkotója a születése pillanatában érvényteleníteni próbált.

a leíró funkció túl

A tudománytörténeti kuriózum mögött mélyebb törésvonal húzódik: 1864-től a *Homo sapiens* elnevezés mögött meghúzódó módszertani objektivitás illúziója végképp szertefoszlik. A *sapiens*

és a *Homo* kategóriák érvényességének feltétele William King érvelésében a tiszta anatómia felett álló erkölcsi és teista belátás. A névbe, észrevétlenül, erkölcsi ítélet épült. Ez a minősítés a következő évtizedekben kiindulóponttá vált az iskolarendszerekben. A biológia a leíró funkción túl immár társadalmi rangsort és értékrendet diktált a felnövekvő generációknak.

1914-ben jelenik meg George William Hunter *A Civic Biology* című tankönyve. Tennessee állam kötelező tananyagként írja elő középiskolásoknak – és ettől fogva minden amerikai diák megtanulja: ő *Homo sapiens*. Ez az első mondat, amellyel az ember saját faját megismeri.

1925-ben John T. Scopes tanárt bíróság elé állítják, mert a könyvből tanított. A jogi eljárás fókuszában az evolúció tana állt, miközben a mélyben az egyéni gondolat szabadsága és az állami doktrína közötti egzisztenciális harc feszült.

A per után egy évvel a kiadó ugyan eltávolítja az evolúció szót az átdolgozott kiadásból, a *Homo sapiens* név azonban változatlan marad. A mű tizenegy év alatt jutott el a tankönyvtől a bírósági tárgyalóteremig. A bíróság kizárólag az evolúció elméletének terjesztésére fókuszált. Bár Hunter tankönyve a korban megszokott módon súlyos eugenikai hierarchiába kényszerítette az embercsoportokat, magát a *Homo sapiens* taxonómiai keretét vakon követte; a megnevezés mögött meghúzódó fogalmi kényszerzubbony legitimitása így érintetlen maradt.

1959-ben W. T. Stearn a *Systematic Zoology* folyóiratban megjelent cikkében egy odavetett megjegyzéssel indította el a folyamatot, amely Linnét hivatalosan is a *Homo sapiens* lektotípusává emelte. Ez a lépés kívül esett a tanulmány fő tematikáján: szinte mellékesen, a szerző saját megfogalmazása szerint is *tongue-in-cheek* – félig tréfás – felvetésként bukkan fel a szövegben. Az érv egyszerű: a nomenklaturális szabályok szerint a szerző által legalaposabban tanulmányozott és lejegyzett példányt kell lektotípusként elfogadni. Linné, aki élete során megszállottan írta újra meg újra a saját önéletrajzeit, kétségtelenül önmagát ismerte a legjobban.

Következésképpen saját *Homo sapiens*-ének lektotípusaként kell, hogy álljon. A tudományos világ mosolyog rajta, de a rendszertani szabályzat a kötetlen felvetéseket is elismeri kiindulópontként. Bár a nómenklatúra szigorú szabályai szerint a végleges és jogilag érvényes lektotípus-rögzítésre a Groves-féle 1993-as revízióig várni kellett, a gesztus szellemi íve 1758-tól 1959-ig tartott. 201 év. Ennyi idő kell, mire a névadás lezárul. Ezalatt az emberiség észrevétlenül fogadja el, hogy ha valaha vita keletkezne arról, mi számít bölcs embernek, az egyetlen hiteles viszonyítási pont egy 18. századi svéd természettudós.

fajnévvé merevedett fogalom

Harari művének eredeti héber címe – *Qitzur Toldot ha-Enoshut* – csupán az emberiség rövid történetét ígérte. Négy kiadó utasította el, mielőtt az ötödik befogadta a kéziratot. A világhírűvé vált, korábban említett *Sapiens* cím így független a szerzői szándéktól: tisztán pragmatikus kiadói döntésként, a nemzetközi marketingigények mentén született meg. A fajnévvé merevedett fogalom egyetlen címlapdöntés révén vált olvasók tízmilliói számára újra magától értetődővé, vagyis a cím a tartalomtól függetlenül is elvégezte a feladatát. A kortárs digitális térben ez a mechanizmus mindennapos tapasztalat: az interneten elszabaduló kulturális mintázatok kontrollálhatatlanul, vírusként terjednek. A virális terjedés záloga a gondolati rezonancia, az igazságtartalomtól függetlenül. Az ember görcsösen keresi a saját önazonosságát igazoló tükröt, a visszaigazolást, a narcisztikus azonosságélményt.

Linné *sapiense* ugyanígy terjedt – csak évtizedeken, évszázadokon át, apostolokon, fordításokon, Darwinon és iskolákon keresztül. Ami ma a TikTok-on órák alatt megtörténik, az akkor generációkat vett igénybe. A mechanizmus azonos. Csak a sebesség más. Linné teljes tudatlanságban hagyta hátra ezt az örökséget; egyetlen szó leírásával akaratlanul szabadította fel azt a kognitív mintázatot, amely több mint 135 000 évvel korábban vette kezdetét.

Sapiens vagyok – bölcs. Noha a szűkebb tudományos szakmában kezdettől akadtak ellenvélemények, a felszínen sem az apostolok halála, sem a félrefordítások, sem a bírósági perek nem tudták megingatni e fogalom egyeduralmát. Ez a rendszertani makacsság azonban csak még inkább rávilágít a mindent címkézni akaró emberi intellektus végzetes korlátaira.

A hagyomány szerint legbölcsebb embernek tartott Prédikátor, évezredekkel korábban megírta: „Mert a bölcsesség sokaságával sok a szomorúság”. – Prédikátor 1:18, Héber Biblia, Ketuvim. A befogadás gondtalan öröme – maga ez az öröm – az ellenkezőjét bizonyítja annak, amit a név ígér.

Ezt követően minden korszak saját nómenklatúrárt kényszerített az emberre. A történelem színpadán egymást követő fogalmak valójában egymást felemésztő, kizárólagos önképek. A korszakok mindegyike új megnevezéssel vette ostrom alá fajunk identitását. A huszadik század elején ez a fogalmi láncolat mélyreható fordulóponthoz érkezett, amely gyökeresen felforgatta a hagyományos emberképet.

Henri Bergson 1907-ben *A teremtető fejlődés* lapjain egyetlen mondattal újraírta azt, amit addig az emberről tudni véltünk: „Ha meg tudnánk szabadulni minden büszkeségünktől, ha fajunk meghatározásakor szigorúan ahhoz tartanánk magunkat, amit a történelmi idők és az őskor az emberi intelligencia állandó jellemvonásául mutatnak, talán nem *Homo sapiens*nek, hanem *Homo faber*nek kellene mondanunk”. Bergson kijelentése a diadal helyett sokkal inkább egy önmagunkkal szembeni intellektuális kihívás hangján szól. Az eszközkészítő ember fogalma Bergson kezében az ember dicsőítése helyett annak kíméletlen lecsupaszítása.

nyers őszinteséggel

John Stuart Mill hetvenegy évvel korábban, 1836-ban kevésbé közismert mondattal indította útjára a másik fogalmat. A *Homo oeconomicus* – a racionálisan önérdékkövető gazdasági ember – sarokköveinek lefektetésekor maga is nyers őszinteséggel vallotta be: ez csupán egy „önkényes definíció”. Mill a fogalmat a tiszta elvonatkoztatás szintjén, rideg és módszertani segédeszközként alkotta meg. Negyvenkét évvel később, 1878-ban Claudio Jannet – az a francia katolikus közgazdász, aki a szakirodalomban kritikai élel először rögzítette a *Homo oeconomicus* kifejezést – tanulmányában ki is mondta: „Valójában ez a fajta *Homo oeconomicus* olyan, mint Rousseau természetes embere: soha nem létezett”. A fogalom mint önálló terminus a saját bírálatainak aktusával született meg.

Az utódok mindkét esetben elfelejtették a névadói gesztusok mögött meghúzódó önkritikus lecsupaszítást, azonnali cáfolatot, és pontosan ebből a felejtésből indul ki az elméleti ütközés. Bergson 1941 januárjában betegágyból kel fel, hogy zsidóként regisztráltassa magát, engedelmessé a Vichy-rezsim kényszerének. A megszálló hatóság felajánlja a mentességet – ő visszautasítja. Sorban áll. Néhány héttel később elviszi a dermesztő téli sorban állás során szerzett tüdőgyulladás. Kiadatlan kéziratait pedig, végső akaratának megfelelően, megsemmisítik. Ez a felejtés ugyanis nem marad meg az akadémiai viták szintjén: a nevekre épített rendszerek végül mindig visszakövetelik a maguk jussát a valóságtól. Amikor a fogalmi keretek merev társadalmi vagy politikai skatulyákká válnak, a filozófusoknak már nem az elméleteikkel, hanem a saját sorsukkal kell felelniük szavaikért.

Mill 1873-ban hal meg Avignonban, egy kis házban, amit felesége sírja mellé vásárolt. A temető csendje és a francia vidék magánya organikus végpontja volt egy kapcsolatnak, amely évtizedekkel korábban, az ipari világváros legzajosabb, mégis leginkább elhanyagolt zugaiban kereste a maga menedékét. Mill és Harriet Taylor húsz éven át titokban találkoztak a londoni állatkert orrszarvúkifutójánál, ahol senki nem figyelt rájuk. Házasságkötésükkor Mill írásban mondott le minden törvényes jogáról, amelyet a korabeli jogrend a házastárs személye és

vagyona felett biztosított a férj számára. Legfontosabb szellemi inspirációjaként feleségét jelölte meg, akinek neve évtizedekig eltűnt a könyveiből.

A két gesztus az ellentéte annak, amit a fogalmaik sugallnak. Bergson, az alkotó ember filozófusa, a legkiszolgáltatottabb pillanatában mond le az eszközeiről. Mill, a racionális önérdék hideg modelljének megalkotója, a saját sorsával cáfolta meg mindazt, amit a képletei előírtak. Életútjuk végleges fordulatai mintha öntudatlanul is azt jeleznék, hogy saját elméleti modelljeik csupán részigazságokat fedtek le. A fogalmi absztrakcióknak ez a rideg, kalkulálható világa hívta életre ellenreakcióként a századelős intuíciót, amely a *Homo faber* fogalmával már megpróbálta visszaperelni az ember intellektuális méltóságát.

az ő hibája

Az utódok ezt a tudást elveszítették. Bergson *Homo faber*ét fegyverré élesítették – az ember büszkeségének jelévé. A tétel legelső mondata így hangzik: „*Ha le tudnánk vetkőzni minden büszkeségünket*”. Mill módszertani segédeszközéből a neoklasszikus közgazdaságtan alapkövét hozták létre. Jevons, Walras és Edgeworth utóbb matematikai formulákká alakították az alapgondolatot, a chicagói iskola pedig minden emberi döntésre – a házasságra, a gyermekvállalásra és a vallásra is – kiterjesztette azt. Amit Mill elvonatkoztatásnak szánt, a valóság leírásává vált. Ha az ember nem így viselkedett, az az ő hibája volt.

Ez a végletekig feszített, valóságtól elszakadt matematikai abszolutizmus vonta maga után az évszázad legsúlyosabb elméleti töréspontját: 1979-ben Kahneman és Tversky az *Econometrica* hasábjain – a modell állandó elméleti bástyáján – bizonyították be, hogy az emberi döntések rendszeresen eltérnek a racionális képletektől. Ezek az eltérések állandóak, törvényszerűek. A fogalom legsúlyosabb empirikus cáfolata ugyanott jelent meg, ahol a fogalom otthon érezte magát.

Ezek a gesztusok sem mozdították ki a rendszert a maga tehetetlenségéből. A kiszámítható emberkép kényszerűsége így tartotta életben a *Homo oeconomicus* modelljét másfél évszázadon át, függetlenül annak tényleges valóságtartalmától. A struktúra működése nem tolerálhatta a képleteken kívüli egyént, így a gyakorlati eltérésekért a rendszer logikája szerint magának az embernek kellett fizetnie a hibás vagy irracionális bélyegével. Ha pedig a valós emberi döntések eltérnek ettől a sémától, a struktúra logikája szerint a hiba magában az egyénben van.

A szokásos értelmezés szerint a *Homo faber* és a *Homo oeconomicus* egymást váltják: az egyik az alkotó, a másik a gazdasági embert írja le, és a kettő között ott van a modernitás fordulópontja. A két fogalom viszonya a pusztá korszakváltás helyett sokkal inkább a bekebelezés logikáját követi. A *Homo oeconomicus* ugyanis a *Homo faber* talaján nőtt ki, és a szerszámkészítő ember által már átalakított világba érkezett meg.

Hannah Arendt 1958-ban, *The Human Condition* lapjain mondta ki: a modernitás az *animal laborans* győzelmének kora. Az *animal laborans* – a munkásállat – átvette az uralmat a *Homo faber* felett. A gyárak futószalagjai ugyanis nem az alkotó embert, hanem az *animal laborans*-t reprodukálták. A *Homo oeconomicus* ebbe a világba érkezve folytatta a múltat: örökölte a *Homo faber* eredendő pragmatizmusát, majd merev közgazdasági formulává alakította.

hízogő önkép

Az elmélet önfelemésztő kannibalizmusa egyetlen felejtésből fakad: abból a pillanatból, amikor axiómaként kezdték kezelni azt, amit Mill maga is csupán elvonatkoztatásnak nevezett. Attól fogva a *faber* és az *oeconomicus* nem egymás ellen dolgozik – egymást erősíti. Az alkotó ember büszkén fogadja el az új tükröt: a hízogő önkép igazolást ad, a rendszer számára pedig nélkülözhetetlen mintává válik. A két fogalom lassan magába olvasztotta egymást, végleg elfedve

az egyetlen dilemmát, amely előtt mindkét elmélet tehetetlen maradt: mi az értelme annak, amit megalkottak? A tiszta haszonelvűség és a matematizált koordináták ugyanis képtelenek voltak megválaszolni a létezésnek ezt az eredendő kérdését. Ahhoz, hogy az emberi kultúra visszanyerje a funkcionális szemlélet által zárójelbe tett értelmét, a gondolkodásnak ki kellett lépnie a gyárak és a piacok szigorú logikájából, hogy felfedezze a tartományt, amely nem termel semmit, mégis mindennek az alapja.

Johan Huizinga 1938 júniusában, Leidenben fejezte be a *Homo ludens* előszavát, melynek utolsó mondatai: „Nem volt lehetőségem, hogy előbb pótoljam tudásomnak minden hiányát. Most kellett írnom – vagy soha”. A mondatok szokásos olvasata az írói szerénységet és a hiányos forrásanyag beismerését látja a sorok mögött, a háttérben azonban mélyebb motívum húzódik. 1938 őszén, a könyv megjelenésekor Ausztria bekebelezése és a müncheni egyezmény megkötése már kész tényekként nehezedtek a kontinensre. Huizinga tisztán látta, mi következik: a sietség a módszertani korlátok helyett a történelem közvetlen nyomását tükrözte.

A *Homo ludens* olvasói ezt a részletet szinte kivétel nélkül átugorják, pedig a könyv egésze csak ennek a felismerésnek a fényében érthető. A játék kulturális alapjairól szóló, elvont filozófiai mű így válik húsbavágó politikai beavatkozássá: a szerzőnek a kultúrfilozófia álcája mögé rejtve kellett megfogalmaznia kritikáját, mert nyíltan fellépni már életveszélyes lett volna.

a játék vége

A bírálat közvetlenül Carl Schmitt ellen irányult. Schmitt *A politikai fogalma* című, 1932-ben megjelent könyvében a háborút szabályozott játék helyett *Ernstfalként* – a szabály alól kicsúszó komoly esetként – határozta meg, ahol a szembenálló fél nem pusztán ellenfél, hanem felszámolandó ellenség. Huizinga az utóbbi tételt bontja ki: a szabályok megszűnése a játék

végét jelenti, a játék vége pedig a kultúra elvesztését vonja maga után. A holland történész közvetlenül tapasztalta meg e schmitti logika gyakorlati megvalósulását, amikor 1933 januárjának végén Berlinben átélte Hitler kancellári kinevezését. Schmitt 1938-ban közvetve válaszolt, előbb egy esszé villanásában, majd a *Hamletről* szóló monográfiájában vágott vissza. A kettejük közötti párbeszéd kulcsfogalma mindvégig az *Ernstfall*, hogy a háborút szabályok uralják vagy annak korlátozása a lényeg.

Ez a vita a tudománytörténetben szinte teljesen ismeretlen. A *Homo ludens*-t kultúrfilozófiai alapszöveggként olvassák – a játékelmélet, a *ludológia* kötelező hivatkozásaként. A mű ritkán említett rétege szerint a szöveg egyúttal Carl Schmitt nemzetiszocialista jogfilozófus cáfolata.

Huizinga sietségének háttérében újabb tényező állt. *A holnap árnyékában* – a *Homo ludens* közvetlen, 1936-os előzménye – nyolc nyelvre lefordítva azonnal a legismertebb holland értelmiségivé tette szerzőjét. A kötet a modern civilizáció válságtüneteit – a *puerilizmust*, a hamis komolyságot, a szabályok fokozatos felszámolását – rögzítette. A *Homo ludens* e gondolatmenet filozófiai folytatása, elvontabb, ezáltal időtállóbb formában. A két mű együttes olvasata feltárja Huizinga pontos látületét, a fogyatkozó idő miatti feszültséget.

A *Homo ludens* olvasói következetesen átsiklanak a *puerilizmus* fogalmán, pedig a szerző ezt tartotta műve legfontosabb megfigyelésének. A záró fejezet definíciója szerint ez a jelenség a serdülőkor és a barbárság keveredése, melyet a korabeli új médiumok szellemi és technikai környezete hív életre. A szerző 1938-ban e megállapítást a rádióra, valamint a tömegsajtóra vonatkoztatta. A kultúra játékos alapjait az ókori Görögországtól a középkori lovagi tornáig nyomon követő történész a saját korában a játék elszabadulását tapasztalta. A jelenség átlépte határait, és rászabadult a valóságra. A cselekvő pedig irányító szerepének illúziójába ringatja magát, miközben a mechanizmus uralja a folyamatokat. E. H. Gombrich 1974-ben az utolsó fejezet felőli visszaolvasást tanácsolta a közönségnek, hiszen ott tárol fel Huizinga valódi problémája, a monumentális történeti áttekintés tényleges indítéka. A figyelmeztetés

visszhangtalan maradt. A politikai és kulturális térnek ez a drasztikus kiüresedése készítette elő a terepet a huszadik század végén új anthróposz eljövételére, ahol a racionális diskurzust végképp maga alá gyűri a vizuális inger.

a varázskör

A *puerilizmus* mélyreható elemzése helyett a *Homo ludens* utóélete egyetlen fogalom köré szerveződött, ez pedig a varázskör. Az aréna, a kártyaasztal, a templom, valamint a színpad kategóriáit Huizinga csupán példaként, felsorolásban említi, a későbbiekben nem tér vissza hozzájuk. A fogalmat Katie Salen Tekinbaş és Eric Zimmerman alkotta meg, valamint tette ismertté a *Rules of Play* (2003) című játékelméleti munkában. Az egyik szerző maga is rámutat: „Tulajdonképpen mi találtuk ki a fogalmat, Huizingától és Caillois-tól kölcsönzött elemekből összerakva.” A játékelmélet alapfogalmát Huizinga formálisan sosem deklarálta, a tekintélyelvű hivatkozási kényszer miatt a tudományterület mégis az ő nevéhez kötötte. A szerző ráadásul a mű végén határozottan érvel az élet, valamint a játék merev szétválasztása ellen, elvetve a *varázskör* közkeletű, szeparációs értelmezését.

A fogalom elvált szerzőjétől, aki így magára maradt soraival – „*senki nem olvasott elég komolyan*”.

Giovanni Sartori olasz politológus 1997-ben adta ki a *Homo videns* (néző ember) című könyvét. Sartori szerint a televízió új *anthróposzt* teremt – olyan lényt, akinek tudatában a trónt végképp a kép foglalja el. A diszkurzív elme elszegényedik, a fogalmi gondolkodás háttérbe szorul, az ember pedig elveszíti képességét, hogy absztrakt és éles eszméket fogalmazzon meg. Sartori előrejelzése konkrét volt, és nem hagyta kétségben az olvasót: a multimédia-generáció szétesett, dekonstruált ént hoz létre, amely pszichiátriai klinikákat fog benépesíteni.

Huizinga a játék elvadulását, a kultúra rituális alapjainak lassú felbomlását és a *puerilizmus* térhódítását rögzíti; Sartori pedig a kép abszolút uralmát. A két megfigyelés ugyanannak a folyamatnak különböző metszete. A közösségi média algoritmusa 2004 után építette fel azt a rendszert, amelyet előre jeleztek. A több évszázados fogalmi ív ezzel eléri a jelent. A név ekkor már túllépett az eredeti rendeltetésén. Csendesen beépült az ember önmagáról alkotott képébe, és annak egyik alakító erejévé vált.

kép | vecteezy.com

A HOMO SAPIENS MÍTOSZA 3.

Az önkép csapdája

A korábbi évszázadok emberképei felismerhető szellemi műhelyekből indultak el. Egy gondolkodó, iskola vagy tudományos hagyomány adott nevet annak, amit saját kora meghatározó emberi vonásaként ismert fel. A fogalmak ezután önálló életre keltek, és fokozatosan beépültek a közös önképbe. A huszonegyedik század elején azonban maga a folyamat változott meg.

A *Homo Digitalis* az egyetlen olyan *Homo*-fogalom az emberi önképek tablóján, amelynek nincs szerzője, igaz, Christian Montag és Sarah Diefenbach 2018-as, *Homo Digitalis* című tanulmánya az egyik legtöbbet idézett tudományos munka a területen — de maguk is elismerik, hogy csupán egy folyamatban lévő átalakulást rögzítenek, amelyet senki nem indított el egyetlen aktussal. A metamorfózis kísértetiesen másolja a *Homo oeconomicus* születésének belső logikáját, azzal a különbséggel, hogy ott évszázadok kellettek a torzuláshoz, itt alig néhány évtized.

A platformok által kikényszerített viselkedési mintázatok nem állnak meg a kulturális szokások szintjén, hanem közvetlen anatómiai lenyomatot hagynak az élő idegszövetben. Montag és Diefenbach kutatása szerint már heti egy óra online szerepjáték, hat héten keresztül, a bal *orbitofrontális* kéreg szürkeállomány-térfogatának csökkenéséhez vezet – ez az agyrégió a

motiváció és az érzelemszabályozás folyamataiban játszik szerepet. A morfológiai képzővizsgálatok ráadásul teljes egyetértésben mutatnak rá, hogy a kóros okostelefon-függőség neurobiológiai nyomot hagy: a szürkeállomány térfogata láthatóan megfogyatkozik. Herbert Simon Nobel-díjas közgazdász 1971-ben leírta a paradoxont, amely az egész rendszert működteti: „Az információ gazdagsága a figyelem szegénységét teremti meg”. Ezt az egyetlen megállapítást a modern figyelemgazdaság uralkodó üzleti modelljévé tették, a felületarchitektúra és a tartalomalgoritmusokat közvetlenül e kognitív szűkösség kiaknázására építve.

a láthatóság változott

Huizinga 1938-ban a náci propaganda játékelemeinek – az egyenruhák, a rituálék, az ellenség, mint játékelenfél – azonosítása mellett rögzítette azt is, ami azóta sem változott: a játékos akkor a legsebezhetőbb, amikor azt hiszi, ő irányítja a játékot. Az 1938-as totalitárius államgépezetre szabott diagnózis ma a közösségi média algoritmikusan finomhangolt, személyre szabott tartalom-folyamában ölt testet. A belső mag, a pszichés mechanizmus azonos, csupán a láthatóság változott meg: a huszadik századi diktatúra még nyíltan megmutatta a börtönőrt, a modern platform viszont láthatatlanná tette. 1942-ben Huizingát letartóztatták, majd De Steegben kényszerlakhelyre száműzték. 1945. február 1-én, alig három hónappal hazája felszabadulása előtt halt meg. A *Homo ludens* szerzőjével azt tette a rendszer, amit ő a legveszélyesebbnek nevezett: a játékszabályok felszámolása után komolyan vette a játék autonóm világát. Ez az életút olyan belső logikát hordoz, amely a fogalom egész sorsát visszamenőleg érthetővé teszi. Huizinga pontosan tudta, hol végződik a játék és hol kezdődik a valóság – ám éppen ezért a rendszer képtelen volt beilleszteni a saját kategóriáiba. Aki ismeri a szabályokat, a megszegésükkel lerombolja a játékot, makacs ragaszkodásával pedig veszélyessé válik. Huizingát mindkettőért üldözték.

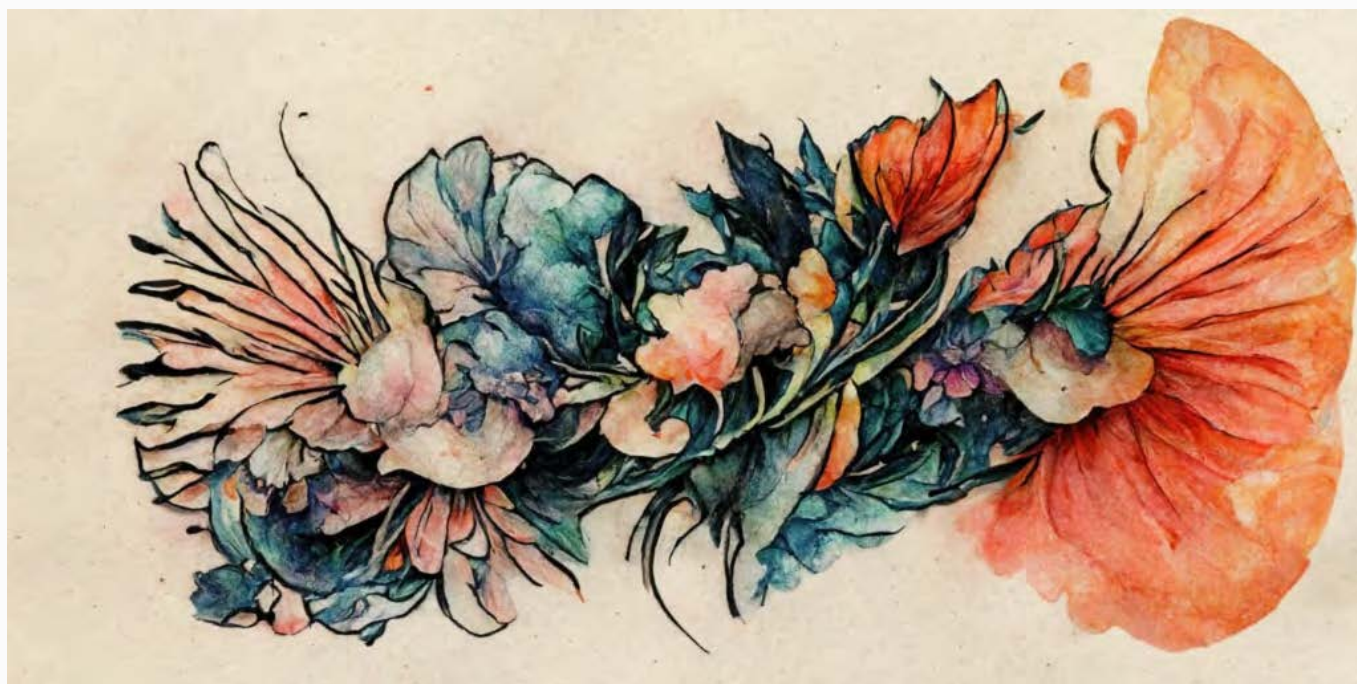
A huszonegyedik századra a fizikai valóság és a nemzetállamok terei után a játéktér átköltözött a virtuális hálózatok és a kódok láthatatlan világába. A szabályokat a digitális felületek algoritmusai diktálják, kiszolgáltatottá téve az embert az új rendszernek, amelynek törvényeit kívülről kényszerítik rá. 2018-ban hat fiatal görög jogász életre hívta az ország első digitális jogvédő civil szervezetét. A neve: *Homo Digitalis*. Ők az egyetlen görög tagjai az Európai Digitális Jogok hálózatának. 2022-ben két panaszt nyújtottak be a görög adatvédelmi hatósághoz, és a szervezet látványos jogi győzelmet aratott: az első egy húszmillió eurós bírság a Clearview AI ellen, a második egy százhetvenötezer eurós bírság a görög Bevándorlási és Menekültügyi Minisztérium ellen a mesterséges intelligencia-rendszerek jogsértő alkalmazása miatt. Ugyanaz a terminus, amellyel az elmélet a digitális kor elembertelenedését rögzíti, hirtelen védőpajzssá, a jogérvényesítés aktív eszközévé lényegül. A fogalom így önmaga ironikus antitéziseként működik, ám ez a belső feszültség rejtve marad, mert a kategória a hétköznapi megszokásokban már láthatatlanná szürkült.

Huizinga a játék szakértője volt, és tévedése éppen ebből fakadt. A szakértő elméje előtt kevés lehetőség áll, a kezdő előtt sok – a *Homo Digitalis* ugyanígy, a platformok szakértőjeként veszt el a tisztánlátását. A technológia e modern béklyói mögött azonban az emberi kultúra sokkal ősbibb, belső megosztottsága húzódik: a szent keresése és a tárgyak imádása. Két fogalom, két ellentétes irány: az egyik az ég felé mutat, a másik az áruház felé. A transzcendenciára nyitott ember áll szemben a modern fogyasztóval.

Mircea Eliade, a *Homo religiosus* kanonikus megfogalmazója, maga indítja el a játékot. Egyetlen mellékmondat erejéig: „teljesen deszakralizált ember szinte soha nem fordul elő”. A megállapítás a rendszer belső repedése, amely messze túlmutat az egyszerű elméleti kompromisszumon.

Rudolf Otto 1917-ben adta ki *A szent* című könyvét. Bevezette a *mysterium tremendum et fascinans* fogalmát, a félelem és elbűvölés kettős tapasztalatát, mellyel a vallásos ember a szenttel találkozik: ahol az ember egyszerre él át döbbenetet és vonzást, rettegést és elragadtatást. A könyv szenzációt keltett. Idővel lefordították angol, svéd, spanyol, olasz, japán, holland és francia nyelvre is, formálta Jung, Campbell, C. S. Lewis, Tillich, Heidegger és Gadamer gondolkodását – az egész 20. századi szellemi életet.

1936 októberében Otto egyedül utazott a Marburg közeli staufenbergi vidékre. Egy Treis an der Lumda-i panzió toronyszerű szárnyának emeleti ablakából zuhant a mélybe, ám a súlyos sérülések mögött a történeti kutatások nem egyszerű baleset vagy rosszullét nyomait találták. A lábszár és lábfejtörések mechanikája egyértelműen kizárja a véletlent, és a *numinózus* félelem elől menekülő elme önkéntes, radikális választásaként mutatja be a tragédiát. Philip Almond vallástörténész öngyilkossági kísérletként rekonstruálta az esetet, a professzor unokahúgának feljegyzései pedig a gondolkodó súlyos, krónikus depressziójáról tanúskodtak. Az utolsó marburgi évek szakmai elszigeteltségben és magányban teltek. A dialektikus teológia térnyerése fokozatosan háttérbe szorította Otto munkásságát.

A *mysterium tremendum*, a félelem és rettegés teológiájának megalkotója a saját végső határán a sötétség felé fordult. A szent megtapasztalásának kutatója pontosan olyan csendben lépett ki az életből, amilyen némán egykor a toronyba felmászott. A *Homo religiosus* projekt első repedése éppen ezen a ponton válik láthatóvá: az Otto által leírt igény, a végső titokkal és a határral találkozás a saját életében fordult a visszájára. A személyes sors katasztrófája és a teória belső megrepedése sem tartóztatta fel a fogalmi struktúra további expanszióját.

Eliade örökölte az elméletet, és kanonikus formát adott neki. Rendszerében a *Homo religiosus* ontológiailag éhes: valóságot szomjaz, amelyhez képest a hétköznapi világ üres és véletlenszerű. A szekularizált modern ember – akit ő *Homo otiosus*-nak nevez, tétlen, üresjáratú ember – az archaikus *Homo religiosus* leszármazottja marad, csak elvesztette kapcsolatát azzal, ami a létét valóságossá tette. Ez az ontológiai éhség szerkezetileg azonos Viktor Frankl egzisztenciális vákuumával. A lágert túlélő Frankl felismerése szerint az ember alapvető hajtóereje az értelemkeresés, a fogság mintázata pedig lényegileg egyezik a modern jóléti társadalom ürességével. A két megfigyelés elágazás nélkül, közvetlenül egymásba omlik. Eliade és Frankl soha nem mondták ki ezt a párhuzamot, mégis ugyanazt a hiányt írták le, csupán ellentétes irányból közelítve.

szembenezés nélkül

Ez a tátongó belső üresség, a transzcendens realitás elkeseredett szomjazása vezette az elméletalkotót a saját életének legvállalhatatlanabb politikai zsákutcájáig. Az 1930-as évek végén Eliade nyíltan kifejezte szimpátiáját a román keresztény fasiszta szervezet, a Vasgárda iránt. Elköteleződése messze túlmutatott az alkalmi, periferikus megnyilvánulásokon; 1936-tól tudatosan igyekezett annak ideológiáját szilárdabb filozófiai alapokra helyezni. A kritikusok ezt Heidegger náci szimpatizálásához hasonlítják – és az analógia nemcsak a politikai tartalom, hanem a belső mechanizmus miatt is pontos. Heidegger elhallgatta a múltját, Eliade ugyanazt a némaságot választotta. A tengelyhatalmak diplomatájaként a történeti források szerint jól ismerte a román zsidók deportálásának tervét, mégis a Chicagói Egyetem tekintélyes professzoraként hunyt el 1986-ban, mindenfajta szembenezés nélkül. A történelem nagy színpadán elhallgatott bűnök szorosan összefüggnek a magánélet etikai töréseivel. Eliade életében a valóság átírása messze megelőzte a háborús diplomáciát: évtizedekkel korábban, Indiában ugyanígy használta a fikció és a névadás hatalmát, hogy a saját képére formálja, majd cserbenhagyja a valóságot. Miután indiai tanulmányai és a Maitreyi Devihez fűződő szerelme 1930-ban viharos hirtelenséggel véget ért, hazatért Európába, hogy a megélt tapasztalatokat irodalmi mítosszá formálja. Három évvel később Eliade románul jelentette meg a *Maitreyi* című regényt: az erotikus, önéletrajzi ihletésű fikciót, amelyben a lány neve változatlan maradt, a történetet pedig a saját igényei szerint formálta át. Ez a megkonstruált narratíva csaknem negyven éven át működött a háttérben anélkül, hogy az érintett tudott volna a létezéséről. Maitreyi Devi 1972-ben, egy Európából érkező román tudós közvetítésével szembesült a könyvvel, és válaszul megírt ellenregénye, a *Nem hal meg a lélek*, darabokra törte az illúziót. Az Eliade által részletezett erotikus jelenetek helyén Devi könyvében a tiszta plátói kapcsolat áll; a szerzőnő állítása szerint viszonyuk mentes maradt a testi beteljesüléstől. A két szöveg ma egymás mellett él az irodalomtörténetben, a nyitott kérdés pedig eldöntetlen maradt. Az emberiség transzcendencia iránti egyetemes igényének leírója saját életéből törölte az etikai dimenziót. A *Homo religiosus* elméletét az a gondolkodó kanonizálta, aki egy tizenhat éves lány történetét a saját vágyai szerint formálta át, egy fasiszta szervezet ideológiáját erősítette meg, és a nyilvános szembenezést a múltjával mindvégig elutasította. A tények ismerete érvényben hagyja a modellt: az alkotó és a mű közötti feloldhatatlan feszültség

csupán visszamenőleg árnyalja, amit Eliade az emberi természet legmélyebb szerkezeti vonásaként rögzített. Az olthatatlan vágyat, hogy a hétköznapi világ magasabb valósággá emelkedjen, amely értelmet és súlyt ad a létezésnek.

Erich Fromm ugyanezt a hiányt rögzíti, az elméletet másik irányból közelítve. A *Homo consumens* (fogyasztó ember) fogalma a köztudatban élő 1976-os *To Have or To Be?* helyett jóval korábbra nyúlik vissza: Fromm a kategóriát 1965-ben, a *Socialist Humanism* című kötet alapjául szolgáló szimpóziumon alkotta meg. Az eredeti megfogalmazás sötétebb az utókor emlékezeténél: „A fogyasztás szabadsága az emberi szabadság lényegévé válik.” Fromm a fogyasztás pusztá ténye helyett annak szabadságfelfogást torzító hatását kritizálja.

Fromm diagnózisa szerint a *Homo consumens* az örök csecsemő attitűdjét veszi fel: tátott szájjal fogyaszt mindent – alkoholt, cigarettát, filmeket, tévéműsorokat, előadásokat, könyveket, szexet — miközben a fogyasztási cikkek folyamatosan cserélődnek körülötte.

Ezt az állapotot mély belső üresség jellemzi: az egyén képtelensége, hogy önálló, alkotó és megismételhetetlen életet éljen. A *Homo consumens* a jólétben megmutatkozó értelemhiány szülötte. Fromm egyik legemlékezetesebb formulája az ideális mennyország képe: „ha az emberek becsületesek lennének, a mennyet hatalmas áruházként képelnék el, ahol minden nap újabb dolgokat vásárolhatnának, némileg túlszárnyalva a szomszédjaikat”. Fromm ezt gúnyolódás helyett szabatos diagnózisként fogalmazza meg – arról, hogy a transzcendenciavágy hogyan fordítja át magát fogyasztási aktussá.

A felismerés egyetlen közös szerkezetben köti össze Eliade és Fromm gondolatát. Eliade azt írja: az ontológiai éhség soha nem tűnik el, csak áthelyeződik. Fromm szerint a fogyasztás az a hely, ahova áthelyeződött. A kettőt egymás mellé helyezve ugyanannak a folyamatnak a két metszetét kapjuk.

Az áruház a templom funkcionális utódja. Különbségük a várakozás radikalizmusában mutatkozik meg: míg a hívő egyszerűen belép a templomba, a vásárló már hajnalban ott áll az áruház előtt. A rituális ismétlődés a sorban állás koreográfiájában teljeseedik ki: a sátrakban táborozók évről évre ugyanabban az időpontban térnek vissza a bejáratok elé, hogy a közösvirrasztás révén alkalmi, mégis ismerős rítusközösséget alkossanak. A rituálé, a közösség és a visszatérés a helyhez teremti meg a környezetet, ahol a szentségélmény a fogalom tényleges kimondása nélkül is létrejön.

A „Black Friday” elnevezés a kiskereskedők marketingstratégiáján kívülről származik. A kifejezést a philadelphiai rendőrség alkalmazta az 1960-as évek elején arra a napra, amelyen a hálaadás másnapján hömpölygő tömeg kaotikus állapotokat teremtett az utcákon és az áruházakban. Forgalmi káosz, tömegverekedések, kivezényelt rendőri erők. A rendőrök körében a szó negatív jelentésű volt, a katasztrófát szimbolizálta. A kiskereskedők ezt pozitívabb eredetmítosszal igyekeztek felülrírni: a veszteség nyereséggé alakításával, a könyvelési mérleg feketébe fordításával.

A névcseré kudarcot vallott, ugyanakkor az eredeti megbélyegzés maradt. A philadelphiai közlekedési rendőrök egykori rémálma ma a világ legjelentősebb vásárlási rítusa, a tülekedés és a tettlegességig fajuló konfliktusok színtere. Ez az utcai káosz az eliadei hierofánia legtisztább megnyilatkozása: a pillanat rítussá, a közlekedési dugó zarándoklattá, a bevásárlóközpont kapuja szent belépővé válik, amely előtt a kollektív áldozathozatal 2008-ban Long Islanden, egy Walmart-alkalmazott, Jdimytai Damour halálával végződött.

A bevásárlóközpontok kapui előtt zajló tömegpszichózis azonban nem pusztán viselkedészavar, hanem mélyebb, neurobiológiai működés következménye. Erre a rejtett mechanizmusra mutatott rá Martin Lindstrom, akinek kutatási középpontjában a márkák és az emberi agy viszonya állt. Az üzleti célú, de szigorúan tudományos módszertanra épülő kísérletsorozatban az alanyoknak az Apple, a Harley-Davidson és a Guinness logóit, valamint hagyományos vallási szimbólumokat mutattak, miközben funkcionális mágneses rezonanciavizsgálat (fMRI) rögzítette az agyi aktivitást. A kísérlet a vizuális ingerekre adott neuronális válaszokat térképezte, feltárva a fogyasztói döntések neurobiológiai hátterét.

antropológiai vakság

Az eredmény magát Lindstromot is meglepte: az Apple logójára aktiválódó agyterületek megegyeztek azokkal, amelyek a vallási szimbólumok láttán lépnek működésbe. Lindstrom nem az Apple megbízásából végezte a kísérletet. A mérésekből feltáruló antropológiai vakság mértéke a szerzőt is megrendítette, aki a sokkoló felismerés után, 2008-ban a Buyology hasábjain hozta nyilvánosságra a kísérletsorozatot. Bár a kísérlet módszertani radikalizmusa a mai napig heves akadémiai viták kereszttüzében áll, a neuromarketing és a fogyasztói kultúrakutatás irodalmában ez az egyik legtöbbet idézett, provokatív megállapítás.

Az fMRI-vizsgálatok az emberi elme különös illúzióját rögzítik: a funkcionális képalkotás szintjén a kaliforniai technológiai óriás logója és a szakrális ikonográfia ugyanazokat a neurális hálózatokat aktiválja. Az agyi mérések tanúsága szerint az elme strukturálisan azonos jutalmazási és azonosulási mintázatokat aktivál a vállalati dizájn és a vallási szimbólumok láttán. A modern ember az okostelefonban is azt a biztonságot és megnyugvást keresi, mint a templomok csendjében. Az emberi agy nem a szimbólumot látja. Az igényt látja. A transzcendenciára, a közösségre, az éhséget a valóságra, amelyről Eliade azt írta, soha nem tűnik el. A kísérlet a pusztán metaforák és hasonlatok világa helyett egzakt mérést alkalmaz.

Ez az a pont, ahol Frankl, Eliade és Fromm diagnózisai egyetlen képben sűrűsödnek. Frankl azt írja: *az ember értelemért él, a modern kor egzisztenciális vákuuma pedig abból a hiányból fakad, hogy az értelem elveszett, így a kényelem megmaradt.*

Eliade szerint *az ontológiai éhség soha nem tűnik el, csak áthelyeződik — a teljesen deszakralizált ember ritkaság, amely szinte soha nem fordul elő.*

Fromm úgy véli, *a fogyasztásban a kielégített kapzsiság lesz az élet értelme, a törekvés rá pedig új vallássá nemesül.*

A három megfigyelés egymástól függetlenül, különböző korszakokban és eltérő diszciplínákban született, mégis ugyanabból a hiányból fakadt. Lindstrom kísérlete azt teszi láthatóvá, hogy mi tölti ki ezt a szerkezeti hiányt a valóságban. A felvetés nyomán felmerül a gyanú, hogy a leírás csupán retorikai eszköz, amely szerint a vásárlás működése emlékeztet a vallásra, lényegét tekintve mégis különválnak attól. A párhuzam pedig megáll a szellemes hasonlatok szintjén. Ez az értelmezési lehetőség magától értetődő – a mérések tükrében azonban pontatlan.

biztonságérzet

A vallási tapasztalatot vizsgáló képalkotó eljárások egybehangzó eredményei szerint, a szakrális ingerek meghatározható, specifikus hálózatokat aktiválnak az emberi agyban. Ezek ugyanazok az agyterületek, amelyek a jutalmazásért, a közösséghez tartozásért, a biztonságért és a transzcendenciára való nyitottságért felelnek. A közösséghez tartozás élményét az Apple 1997-es Think Different kampány (Gondolkodj másképp) adta meg, amely az egyedi, de mégis összetartozó felhasználók közösségét hozta létre. A biztonságérzetet a zárt, koherens ökoszisztéma nyújtotta, melyen belül minden működik. A transzcendenciát pedig az a tapasztalat

teremtette meg, hogy a tárgy több, mint tárgy – életérzés, identitás, önkifejezés. Eliade tévedhetetlenül azonosította ezt az alapvető éhséget. A jóslat végül ott teljesedett be, ahol a szent üresen maradt helyét egy kaliforniai garázsból világbirodalommal teljesedett részvénytársaság foglalta el.

A *Homo religiosus* igénye így intézményi keret nélkül maradt; az üresen hagyott tereket pedig a környezet mintái töltik be idővel. Ez a folyamat független az összeesküvésektől vagy a tudatos tervezéstől, az emberi agy ugyanis ösztönösen keresi a szentet, és a szakrális terek hiányában máshol leli meg azt. A fogyasztói kapitalizmus készen kapta ezt a belső szükségletet, amelyet utóbb professzionális üzleti modellé formált.

Fromm 1965-ben rögzítette: a *Homo consumens* nem a jólét gyermeke: „A jólétben fennmaradó értelemhiány szülte”. A *Homo consumens* azért fogyaszt, mert fogyasztás közben érzi – egy pillanatra, tárgy és tárgy között –, hogy valami történik. Ekkor a Frankl által leírt egzisztenciális vákuum átmenetileg megszűnik, maga az élmény és a megkönnyebbülés azonban valódi. Az agyi aktivitás megkérdőjelezhetetlen. Csak a tartósság marad el – megteremtve a visszatérés kényszerét. Ezért kell többet vennünk. Ezért növekszik a Black Friday mérete minden évben, ezért éjszakáznak az emberek hajnalig a sátrakban – és ez a belső kényszer az, amely a korábban említett Long Island-i tragédiához hasonlóan képes a rituális várakozást valódi, fizikai áldozathozattá változtatni a kapuk áttörésekor.

A *Homo religiosus* és a *Homo consumens* békésen megfér egymással. A *Homo consumens* valójában a modern kor *Homo religiosusa*: olyan korszak szülte, amelyben a transzcendencia helyét elfoglalta a termék, az áldozathozatal helyét a vásárlás, a zarándoklat helyét pedig a sorban állás. A fogalmak nem váltják egymást. Az egyik a másikból nőtt ki – az igény változatlan maradt, csupán a forma alakult át. Ez a kulturális bekebelezés csendes formája: a beépített elem átalakulva él tovább az új struktúrában anélkül, hogy a folyamat láthatóvá válna. Eliade szerint a szimbólumalkotó ember a modern, tradicionális rítusok nélküli világban is hordozza ezt a belső igényt. A rejtett mitológia működik tovább – filmekben, zenében, irodalomban, közös kulturális képekben. Ezt ma már bővíteni kell: a márkákban, az algoritmusokban, a platformokban, valamint abban a philadelphiai rendőrségi kifejezésben, amely katasztrófából vált rítussá, kiszolgálva a közösség rejtett szükségleteit. A hiány maga nem tűnt el, csupán a tárgy változott meg, mellyel azt betölteni igyekeznek. Ez a hiány felszámolására irányuló szüntelen, elkeseredett törekvés a nyugati gondolkodás legmélyebb törésvonalára mutat rá. A nevek és a rítusok mögött feszülő, formátlan és megnevezhetetlen valóság radikális elemzése a tizenkilencedik század végén született meg.

Nietzsche 1872-ben adta ki első könyvét, *A tragédia születését*. A mű a hagyományos filológiai értekezések kereteit messze túlhaladó, rendkívüli gondolati alkotás. Az apollói és dionüszoszi erő kettősségét rajzolja meg benne: a rendet és a káoszt, a formát és az eksztázist, az individuációt és az önfeledtséget. Az apollói princípium nevében az ember rendszert épít, neveket ad, kategóriákba zárja a világot. A dionüszoszi mindebből kilép – az erő, mely megelőzi a nevet, és amelyet a névadás sosem fed le teljesen. Ez a radikális debütálás azonban szakmai kudarccá vált. Az írás Nietzsche egyetemi pályafutásába került: Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff nyilvánosan, megsemmisítő bírálattal illette a könyvet, az akadémiai világ pedig elfordult tőle. Tizennégy évvel később, 1886-ban Nietzsche maga írta meg az önkritikát, melyben így vetett számot első kötetével: *„Hogy még egyszer kimondjam: ma ez számomra egy lehetetlen könyv; rosszul megírtak, nehézkesnek, kínosnak nevezem.”* Az a gondolkodó, aki a dionüszoszi mámor leghevesebb hirdetőjeként lépett színre, írásban vonta vissza saját alapvetését. A sors tragédiája a teoretikus visszakozásnál is radikálisabb: a torinói téren a valóság kíméletlenül rákényszerítette az alkotóra e hirdetett erő totális megélését. Az elméletből fizikai kényszer lett, amely végül a téboly sötétségébe taszította az alkotót.

1889. január 3-án a torinói Piazza Carlo Albertán Nietzsche tanúja volt, amint egy fuvaros ostonnal veri a lovát. Odarohant, a ló nyakába borult, zokogva összeesett. A téboly korai szakaszában elhangzott „Anyám, ostoba vagyok” kijelentése a szellemi leépülés kezdetét jelezte. Az akarat filozófusa, az erő hirdetője, az ember természetes ösztöneinek védelmezője egy ló nyakát ölelve tört össze.

a dionüszoszi erő áttörése

A torinói eset nem csupán a tudománytörténet látványos lábjegyzete. Nietzsche azt élte meg, amit leírt: a dionüszoszi erő áttörését, a pillanatot, amikor az individuum határai feloldódnak, az ember pedig kilép saját keretéből. Csakhogy a kilépés a keretből ezúttal a visszaút bezárulásával járt együtt. A torinói téboly pillanatában elszabadult erők, az egyéni sors zárt teréből kilépve rázúdultak a huszadik század küszöbére. A megkezdett gondolatmenet törvényszerűen követelte a folytatást, a filozófiai radikalizmus újabb fokozatát. A szellemi örökség ezen a ponton szakadt el a józan észről, hogy alig néhány évtizeddel később egészen új radikalizmusban öltön testet.

Ludwig Klages 1872-ben született, ugyanabban az évben, amelyben *A tragédia születése* megjelent. Kémiából doktorált – a menton-szintézisről írta disszertációját –, később elfordult a vegyészi pályától. A müncheni Kozmikus Kör tagja lett, ahol Nietzsche örökségét pogány elragadtatással olvasta, és ahol a modernitás racionalizmusát az élet elárulásának tekintette.

Főműve *A szellem mint a lélek ellenfele* 1929 és 1932 között jelent meg, három kötetben. Klages tézise radikális és pontos: a szellem, vagyis az értelem, az elvonatkoztatás képessége, a névadás aktusa – mindez az élet ellensége. Az ember az egyetlen élőlény, amelynek gondolkodása folyamatosan háborúban áll a saját létezésével. Ösztönrendszere hiányos – a többi fajhoz képest csonkolt, befejezetlen. Amit az evolúció elvett tőle, azt az értelem próbálja pótolni. A kultúra, a tudomány, a vallás és a gazdasági rendszerek egyazon evolúciós hiányosság kompenzációs mechanizmusai; az emberiség által önmagára aggatott hangzatos fogalmak kizárólag arra szolgálnak, hogy elfedjék a tényt: fajunk létezése csupán a megnevezések állandó illúziójával viselhető el.

Ennek a pusztulásnak a közvetlen vetületeként áll az 1913-as *Ember és Föld* című kiáltvány, amelyben Klages a globális erdőirtásokat, a fajok tömeges kihalását és a táj megsemmisülését rögzítette. Ez a korai diagnózis vált később – a huszadik század második felének ökológiai válsága idején – a születő német zöldmozgalom elméleti origójává. 1932-ben Paul von Hindenburg birodalmi elnök a Goethe-érmék átadásával ismerte el tudományos

munkásságát. 1936-ban a náci hatóságok már támadták – elégtelen lojalitás miatt. 1942-ben, hetvenedik születésnapján a német újságok nagy része megbélyegezte. Az antiszemita gondolkodót a nácik nem tartották elég nácinak. A *logocentrizmus* fogalmát – mellyel a nyugati gondolkodás szó- és fogalom-központúságát bírálta – ő alkotta meg az 1920-as években. A kifejezést később Derrida emelte át, szinte hivatkozás nélkül, és a *posztstrukturalista* elmélet kulcsfogalmává tette.

Bár Klages vitalista filozófiája nagy hatással volt a tudattalanról szóló vitákra, az Es (ösztön-én) pszichoanalitikus terminusát Sigmund Freud Georg Groddecktől vette át, amit nyíltan elismert. Valójában Klages-é a 20. század egyik leginkább kirablott életműve: saját bevallása szerint ő „*a leginkább kifosztott gondolkodó a jelenkorban*”.

A szellemi javak módszeres kisajátítása mögött már a huszadik századot végérvényesen rögzítő elnevezés kényszere munkált. Az élő kultúra civilizációs keretbe foglalásához és a weimari korszak szellemi káoszának domesztikálásához a modernitásnak kérlelhetetlen diagnózisra volt szüksége.

a hanyatlás korszaka

Oswald Spengler 1918-ban adta ki *A Nyugat alkonya* első kötetét. Ismeretlenként, csupán ösztöndíjakból élve dolgozott München egyik bérelt szobájában, műve azonban 1926-ig harminc kiadást ért meg. A tézis egyszerű, egyúttal kérlelhetetlen: a civilizációk élnek, majd meghalnak, a Nyugat már a hanyatlás korszakában jár, mely alól nincs kibúvó.

A fausti ember – a végtelen törekvés megtestesítője – önként adta át az irányítást saját teremtményeinek: a technológiai fejlődés ekkorra már megfordította a hagyományos szerepeket, a gépesített tömeg felemelkedését hozva magával. Legismertebb mondata: „*Az optimizmus gyávaság*”. A modern gondolkodás számára ez a megállapítás szinte értelmezhetetlen, hiszen a jelenkor éppen az elszánt derűlátást tekinti a technológiai és társadalmi haladás legfőbb zálogának. E narratíva szerint az elért eredmények fenntartásához és a jövő építéséhez elengedhetetlen a fejlődésbe vetett hit. Ha azonban ebből a perspektívából vizsgáljuk a spengleri életművet, a diagnózis még nyugtalanítóbb: a civilizációt hajtó, kötelező érvényű optimizmus talán nem a felemelkedés motorja, hanem egy szorongó korszak önigazoló lenyomata. A történelem logikája azonban az elméletalkotót sem kímélte, amikor a puszta spekulációt felváltotta a korabeli valóság kényszere. A válság mélypontján a filozófiai távolságtartás helyét átvették a gyakorlati döntések. Spengler 1932-ben, a weimari rendszer radikális felszámolását remélve, Hitlerre szavazott Hindenburg ellenében; személyes, 1933-as találkozásuk alkalmával azonban csalódott a kancellár jellemében. Kijelentette: Németországnak igazi hős kell, és ez a karakter hiányzott a diktátorból – pontosabban: csupán egy Helden-tenor él benne, egy hősi tenor, aki színre viszi a szerepet. Hitler ezer évig tartó birodalomról szóló kijelentése valószínűleg kölcsönzött

spenglerianizmus. 1936 tavaszán, néhány héttel halála előtt rögzítette a Német Birodalom tíz éven belüli teljes összeomlását.

Spenglert a nemzetiszocialista rezsim – pesszimizmusa, valamint a hivatalos faji dogmák elutasítása miatt – kiközösítette. A kommunizmust, a hitlerizmust és a liberális demokráciát egyazon töről fakadó, a tömegeket kiszolgáló rendszerként definiálta; a filozófus következetesen elvetett minden megnyugvást kínáló eszmét. A *Homo dionysiacus* fogalma független a konkrét könyvektől, dátumoktól vagy névadóktól. Ez az egyetlen *Homo*-fogalom, amelyet senki nem vállalt fel formálisan. Nietzsche körülírta, Klages rendszerbe foglalta, Spengler pedig a civilizáció léptékéig tágította. Maga a kifejezés – *Homo dionysiacus*, a dionüszoszi ember – azonban soha nem vált hivatalos kategóriává, mert kényelmetlen lett volna vállalni. Ezzel a nehezen viselhető, fojtogató valósággal szemben még saját prófétája sem talált menedéket. Oswald Spengler, aki elméletében oly megvetően gyávaságnak bélyegezte a derűlátást, a politikai valóság kényszerében maga is a radikális fordulat illúzióját követte. Bukása a sors törvényszerű ironiája: a civilizáció alkonyát hirdető diagnoszta a szavazófülkében képtelen volt lemondani a jövő alakíthatóságába vetett hitéről. Ez a kényszerű megadás mutatja az ember felett álló struktúrák ellenállhatatlan természetét. A rendszerek igénylik az optimizmust. A *faber* azt mondta: az ember alkot, tehát értékes. Az *oeconomicus* azt mondta: az ember számol, tehát kiszámítható. A *ludens* azt mondta: az ember játszik, tehát szabad. A *consumens* azt mondta: az ember fogyaszt, tehát kielégíthető. Mind ígéret volt. Mind azt sugallta, hogy az ember megragadható a megfelelő elméleti megközelítéssel.

A *Homo dionysiacus* viszont azt mondja: mindaz, amit eddig állítottatok, pusztá paraván.

valamit pótolni kell

Az ösztönrendszer, amelyet az evolúció csonkán hagyott, pontosan azt az űrt hozta létre, amelyet a kultúra – a vallás, a tudomány, a gazdaság, a névadás – betölt. Bergson alkotó embere azért alkot, mert valamit pótolni kell. Mill racionális embere azért számol, mert az ösztön nem elég. Huizinga játékos embere azért játszik, mert a szabályok rendet kínálnak ott, ahol a természetes rend hiányzik. Eliade vallásos embere azért keres transzcendenciát, mert az ösztön a szentet közvetlenül már képtelen érzékelni.

Ha a dionüszoszi diagnózis igaz – és Nietzsche, Klages és Spengler különböző szavakkal, különböző korszakokban ugyanerre jutottak –, akkor az összes korábbi fogalom visszamenőleg elveszíti önálló érvényességét. Az alkotás, a kalkuláció, a játék, a fogyasztás, a transzcendencia-keresés: mind hiányból fakadó válasz. A felismerés azonban többnyire kívül rekedt az önértelmezési kísérletek horizontján, mivel a radikális gondolat belátása óhatatlanul fellazít minden egzisztenciális vigaszt, melyet a korábbi emberképek biztosítottak.

Az ember a természet különös kísérlete: biológiai fennmaradása és elterjedése ellenére létezését a megnevezések illúziójával képes elviselni. Az egymást követő definíciók valójában egyre kifinomultabb védelmi vonalak, melyek nem megértik fajunkat, csupán módszeresen domesztikálják a benne rejlő káoszt. A kultúrtörténeti nómenklatúrák szisztematikus finomodása a felejtést szolgálja, fokozatosan elszigetelve minket a saját realitásunktól. Az emberi önkép ezen a ponton végleg elszakad a létezés tényétől, hogy áthághatatlan falként magasodjon a valóság elé, és végleg beköltözzön a maga által gyártott kategóriák mögé.

A *Homo dionysiacus* által feltárt egzisztenciális hiány azonban nem a modern krízis szülötte. Nyugati fogalmaink csupán kései reflexiói az egyetemes felismerésnek, melyet az emberiség – egymástól elszigetelt, zárt világokban – már évezredekkel ezelőtt kőbe vésett és pergamenre rótt. Ott, ahol a modern elnevezések a határukhoz érnek, négy kultúrtörténeti tartomány időtlen mementói emelkednek ki a csendből, hogy ugyanarra a megnevezhetetlen valóságra figyelmeztessenek.

„A szavakba önthető Út nem az örök Út. A megnevezhető név nem az örök név” (Karátson Gábor fordítása alapján)

Laozi körülbelül 2600 évvel ezelőtt írta le a *Tao Te Ching* nyitómondatát. A fordítások különböznek, de a lényeg azonos: minden névadás aktusa bezár valamit, ami természeténél fogva nyitott. A névbe zárt valóság már nem az, amelyet a névadás előtt tapasztaltunk. A térkép nem azonos a terep valóságával, amelyet ábrázol – aki a kettőt felcseréli, azon a területen téved el, amelyen haladni szeretne.

„Az embereknek csak kevés tudás adatott.” – Al-Isrā', 17:85 (Simon Róbert fordítása)

irracionális mintázatok

A *Korán* kijelentése a lélekkel kapcsolatos kérdésre adott válaszként jelenik meg, leszögezve: a lélek az Úr parancsa, a tudásból csupán csekély részt kapott az emberiség. A kontextus dogmatikai rétegei mögött kibomló filozófiai tartalom ugyanakkor messze túlmutat a teológia keretein. A *Homo oeconomicus* modellje az emberi racionalitásra alapozott civilizációkat hozott létre. Feltételezte, hogy az ember tud – döntései mögött információ, kalkuláció, valamint önérték áll, és ezek a tényezők együtt kiszámítható rendszert alkotnak. Ez a magabiztos elméleti építmény saját bátyjában, az *Econometrica* hasábjain elszenvetett strukturális és empirikus cáfolat által omlott össze, bizonyítva az emberi döntéshozatal irracionális mintázatait. A *Korán* szövege ezt a modern felismerést tizennégy évszázaddal korábban megelőlegezte, amikor a teológiai kérdéseken keresztül rámutatott az emberi elme egyetemes, strukturális korlátaira és hogy a psziché természeténél fogva hajlamos saját intellektusa felülértékelésére.

A modern intézményrendszerek mindeközben a racionális megismerés abszolút prioritására alapozták a piacgazdaságot, a jogrendet, a demokratikus modelleket és a technológiai mechanizmusokat. Minden mechanizmus feltételezte, hogy az ember képes helyesen dönteni. A modern korszak készségesen azonosult ezzel a hízolgően racionális önképpel. A névadási kényszer épp erre formálta az agyi diszpozíciókat: a név elfogadására, ha az rendet ígér, megmagyarázza a káoszt és kiszámíthatóvá teszi, ami kiszámíthatatlan.

„Minden tapasztalatot az elme előz meg, az elme vezet, az elme alkotja” – Dhammapada 1. gáthá (Khuddaka-nikāya) (Fórizs László fordítása)

A Dhammapada nyitóverse páli nyelven maradt fenn. A fordítás közelítő, mert a páli *dhammā* szónak nincs pontos magyar megfelelője: jelenségek, tapasztalatok, a dolgok, amelyek vannak. Az elme ezeket megelőzi. Az elme vezeti. Az elme alkotja.

Ez a felismerés alapjaiban írja át a *Homo faber* által felépített világot.

A tárgyasult világ az eszközkészítő ember büszkesége. A kő, a kerék, az atombomba, az algoritmus felhasználási irányát azonban kizárólag az elme szabja meg. Az elme határozza meg, hogy a kerék a szántóföldek megművelését segíti vagy harci szekér alkatrészeként az ember romboló akarátát viszi véghez, algoritmus hirdetések optimalizál vagy közösségeket formál.

A *Homo faber* csodálatos fegyelemmel elvégezte a rábízott munkát, ám közben megfedkezett a kiindulóponttól: az elméről, mely egyedül hivatott eldönteni az elkészült eszközök valódi rendeltetését. Bergson 1907-ben egyetlen merész mozdulattal az eszközkészítés tiszta funkciójára csupaszította az emberi létezést, amely végül a *Homo faber* maga alá gyűrő *animal laborans* mechanikus győzelmébe torkollott. A Dhammapada ezzel a funkcionális és materiális eltolódással szemben magát a megismerés elfeledett origóját rögzítette a kultúrtörténet számára: az elmét mint a tapasztalatok, a döntések és az eszközhasználat elsődleges alapját. A Dhammapada felismerése közel kétezer-ötszáz éves. Az eszközkészítő ember gögje és a technológiai struktúrák építménye azonban egy ponton óhatatlanul eléri saját korlátait. Amit a modern elméletek pszichés vagy kognitív válságként írnak le, azt a Héber Biblia legbölcsebbnek tartott királya már évezredekkel ezelőtt egzisztenciális teherként, tiszta és elkerülhetetlen fájdalomként rögzítette, amikor a megismerő értelem teljes csődjét kimondta.

„Hiúságok hiúsága, minden hiúság” – Prédikátor 1:2, Héber Biblia, Ketuvim (Károli Gáspár fordítása)

állandó illúzió

A Prédikátor ezt a mondatot mintegy az egész mű nyitányaként, a legelső helyre állítja. Ez a radikális tétel képezi a tiszta kiindulópontot: a hiúság keretei közé szorított emberi életet ábrázolja. Megvizsgálta a bölcsességet, a munkát, az örömet, a gazdagságot, a hatalmat, az

igazságot. Mindegyikről ugyanazt mondja: hiúság. Az emberi természet állandó illúziója a tisztavirág-életű dolgok örökkévalóságába vetett hit. Ez az egyetemes, évezredes felismerés azonban a modernitás hajnalán háttérbe szorult: az ipari és digitális kor intézményrendszerei a racionális lezárhatóság, a kiszámítható működés gögijére épültek, szisztematikusan tagadva a konstitutív emberi hiányt.

A hízelgő elnevezés előtt megadóan fejet hajtó emberiség észrevétlenül tette magáévá a *sapiens*-önképet. A négy évezredes tradíció után beálló csend radikális kérdést nyit meg: mi rejtőzik ezen a határon túl, ahol a fogalmak hálója kimerül? Ezt a tartományt egyetlen gondolkodó térképezte fel igazán, aki a biztonságos egyetemi katedra helyett a radikális egzisztenciális fenyegetettségéből, az abszolút kategóriavesztésből mérte fel a névadás teherbírását.

Helmuth Plessner 1924-ben adta ki *A közösség határai* – című könyvét. A mű kilenc évvel Hitler hatalomra kerülése előtt íródott, és azt állítja, hogy a közösség-ideál – az elképzelés, hogy az ember egy nagy, átlátható, egységes közösségbe olvadhat – veszélyes. A veszély természetét a politika helyett az antropológia hordozza. Az emberi létezés alapállapota a teljes átlátszatlanság – önmaga és a külvilág számára egyaránt. A homály erőszakos felszámolása a közösségépítés álarcában is pusztá rombolás.

Senki sem hallgatott rá.

1933-ban Plessnernek menekülnie kellett Németországból, majd a náci megszállás után groningeni professzori állását is elveszítette. Zsidó felmenői miatt a hatalom egyetlen kategóriába sorolta, és ez az egyetlen bélyeg elegendő volt, hogy mindent elvegyen tőle. Illegalitásban élt a megszállt Hollandiában, hamis papírokkal, identitás nélkül, kívülállóként. Abban az időszakban, amikor a hatalom demonstrálta, mit jelent, ha egyetlen fogalomra korlátoznak egy embert – épp akkor gondolta végig, amit majd 1969-ben mond ki. Az ember definiálhatatlan: a bonyolultság helyett a radikális nyitottság teszi azzá. Ez a mondat nem elvont *filozofálás*. Olyan egyén

személyes valósága, aki megtapasztalta, miként szűkíti be az emberi életet a hatalom egyetlen bürokratikus kategóriába. A *Homo absconditus* – az elrejtőzött, láthatatlan ember – fogalma abból a történelmi helyzetből született, ahol a megnevezés aktusa a pusztá metaforán túlmutatva közvetlen életveszéllyé vált. A *Homo absconditus* maga is *Homo*-fogalom. Ez az önellentmondás látszólag a gyengesége, közelebbről vizsgálva azonban éppen ez adja a legfőbb pontosságát.

Plessner az egymást követő agyvérzések után képtelen volt felismerni magát saját írásainak szerzőjeként. Az ember, aki a radikális nyitottságot az emberi természet legbelső sajátosságaként rögzítette, a végén maga is elfelejtette, hogy ő a művek alkotója. Ez a szimmetria jelzi a rácsok természetét: a térkép végül az összes alkotóját ugyanahhoz a tiszta, visszavonhatatlan felejtéshez vezeti. Az ember, aki leírta az elrejtőzött embert, maga is elrejtőzött – saját magától, saját szavaitól, saját gondolataitól. Mindez a pusztá emlékezetkiesésen túl az emberi lét végső, hozzáférhetetlen természetének megnyilvánulása. A tudományos értelmezés módszertana gyakran elválasztja egymástól a rendszert és alkotójának sorsát. Ez a módszertani fegyelem nélkülözhetetlen. Végletekig követve azonban könnyen öncélúvá válik, és éppen azokat az összefüggéseket teszi láthatatlanná, amelyekben egy gondolat legmélyebb jelentése tárul fel. Olykor az életút nem illusztrációja az életműnek, hanem annak legpontosabb értelmezése.

most már tudjuk, ki vagy

A virális önkép – legyen az *sapiens*, *oeconomicus* vagy *digitalis* – mindig ugyanazt ígéri: most már tudjuk, ki vagy. Nevet ad. Keretet ad. Önazonosságot ad. A név megszelídíti a káoszt. A nómenklátúra rendet teremt ott, ahol korábban rendetlenség uralkodott. Az önkép megnyugtat – mindaddig, amíg a következő fogalom meg nem érkezik, és a régi el nem veszíti erejét.

A *Homo absconditus* az egyetlen kategória, amely megőrzi a határok nyitottságát. Alapállítása szerint az emberi létezés éppen az a biológiai lezárhatatlanság különbözteti meg minden más élőlénytől, amely az ősi névadási kényszerszert elindította. Ez a belső szabadság – mely a korábbi elméletekből kivétel nélkül hiányzott – a saját megragadhatatlanságunkra ébredés aktusa, a biológiai struktúrák tudatosításának legmagasabb foka, amely így végleg kívül esik a fogalmi meghatározhatóság keretein. Minden más elmélet a végső rögzítésre törekedett. Mindegyik elbukott ezen a ponton, ám a kényszerzubbonyt gyártó rendszerek eltitkolták saját korlátaikat. a *Homo absconditus* nyíltan beismeri a szerkezeti kudarcot. Ebben rejlik a jelentősége: ez az egyetlen kritérium adja az egész névadási sorozat végső, intellektuális kulcsát, egyetlen mozdulattal leleplezve a korábbi emberképek paravántermészetét.

„Szigorúan véve nincsenek megvilágosodott emberek, kizárólag megvilágosodott tettek léteznek”. Shunryu Suzuki, *Zen Mind, Beginner's Mind*, Weatherhill, 1970. A *Homo absconditus* ugyanezt mondja más szavakkal: az ember tiszta mozgás, szüntelen folyamat. Statikus lektotípus helyett élő, radikálisan nyitott és befejezetlen folyamat, amely minden pillanatban más, mint az, amit az előző pillanat névadása rögzített.

Az ember mindig egy lépéssel a fogalom előtt jár. A térkép pontosabb lett. Minden korszak finomított rajta – újabb jelölésekkel, pontosabb koordinátákkal, részletesebb domborzattal. A terep közben változatlan maradt. A kérdés, melyet a térképészek sosem tettek fel, hogy ki tartja a térképet, mi az a névtelen, pusztta létezés, amely mindörökre azon kívül esik – megválaszolatlan. Csupán a felismerés maradt, az állandó hiányérzet, hogy valami fontosat takartunk el. A következő fogalom – melyet az emberiség már keres, formál, készül elfogadni – szintén eltakarja majd, amit megmutatni ígér. Plessner kérdése, amit a négy hagyomány évezredekkel korábban felmutatott, ma is megkerülhetetlenül ott áll.

kép | vecteezy.com

Szerző
Kovács K. Péter

Dátum
2026. aug. 08.

VERS

HARAPÁSPAPÍR

fej dőlésszöge
rögzítve
a műbőr átveszi
a tarkó melegét
a nyálszívó
feltapad a húsrá
szürcsöl
hangja:
zsebkendő
a porszívócsőben
nagyobb nyitni
serceg
a ránduló nyelv
a letört darab
helyét
gletteli

harapáspapír
a fogak között
harapni
csikordulás
indigóíz
öblíteni
túl világos
este
megint pisztácia

kép | vecteezy.com

Szerző
Bene Zoltán

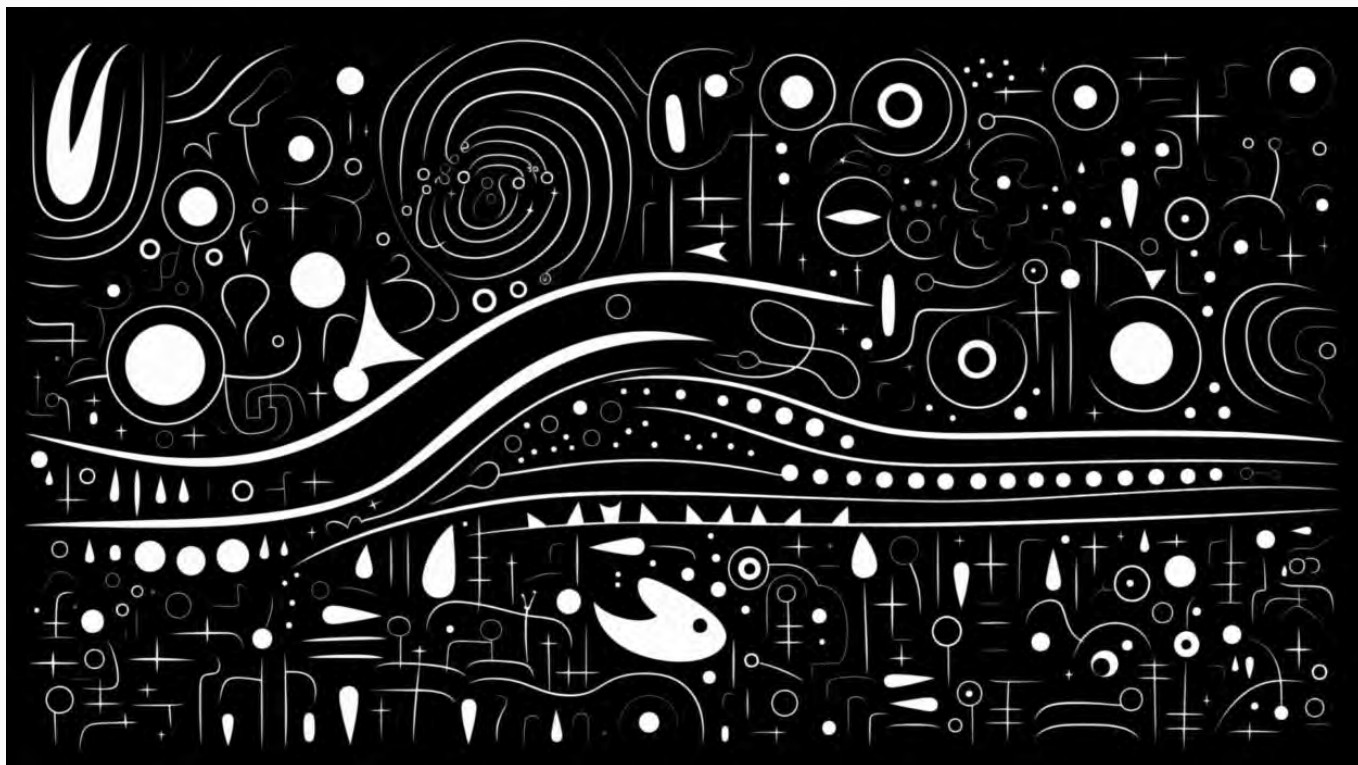
Dátum
2026. aug. 05.

NOVELLA

ISTENHÁTAMÖGÖTTISÉG

A HALLGATÁS ALMÁI

ISTENHÁTAMÖGÖTTISÉG

Egy alkonyatkor, amikor a vörös por úgy ült New Szeged házain, mintha a város maga is régóta betegeskednék, idegen férfi tántorgott be a keleti végen. Nem lóháton érkezett, nem szekéren, nem karavánnal, hanem gyalogosan, pontosabban inkább úgy, ahogyan a haldokló ember közlekedik, ha már nem a lába viszi, inkább valami makacs, megnevezhetetlen életerő tolja előre. Ruhája cafatokban lógott rajta, arcát láz és por sárgította, karján és combján harapások éktelenkedtek, némelyik friss volt, némelyik már feketedni kezdett, s a bal vállán olyan mély seb tátongott, mintha a pusztta maga kapott volna belé éles fogával. Később azt beszéltek, dingók marták meg, varánuszok harapták, tövisek tépték, kövek zúzták, s a Nap is kivette a részét a kínszásából, mert a menekülő embert ezen a vidéken minden üldözi, ami él, de még az is, ami nem.

megszökött a fegyenctelepről

A férfit Peternek hívták, bár ezt nem ő árulta el, mert beszélni sem igen tudott. A nevét egy gyűrött, véres újságcikkből olvasták le, amelyet a mellénye belső zsebébe rejtett, s amely a fotográfiáját is közölte. A cikkben az állt, egy Peter Mulcahy nevű, harminckét esztendő, nő, Írországból való férfit tizenhat év, Ausztráliában letöltendő kényszermunkára ítélték súlyos testi sértés miatt, miután nyomorékra verte a barátját, akiről kiderült, hogy összeszűrte a levelet a feleségével, Maryvel. Hogy Peter megbánta-e tettét, erről a cikk nem adott felvilágosítást. Az viszont, hogy megszökött a fegyenclepről, mindenki számára világos volt hírlapok és minden egyéb információközlő alkalmatosságok nélkül is. Különben pedig, gondolta New Szeged népe, aki ilyen állapotban érkezik egy isten háta mögötti városba, az vagy a törvény elől menekül, vagy a halál elől, esetleg mindkettő elől egyszerre.

Keserű Rebek István, aki a baj szagát még mindig messziről megérezte, maga rendelte el, hogy vigyék be a Dzsærda hátsó szobájába a szökevényt.

– Nem örülök a szökött fegyencnek – morogta, s egy kicsit talán röstellte magát emiatt, végtére maga is ette a börtön keserű kenyerét odahaza, a világ másik végében –, de a döglődő kutyát sem szokás az utcán hagyni, az anyja keservit.

Az asszonyok vizet forraltak, a tiszteletes imádkozott Peter fölött, noha imádság közben folyton összekeverte a bűnbocsánatot a lázcsillapítással, Mészáros Kálmán fia pedig pálinkával mosta ki a sebeket, mert úgy tartotta, ami a lelket időnként megrontja, az a húst még meg is mentheti. Peter mindeközben csak feküdt, hörgött, verejtékezett, s ha olykor fölnyitotta a szemét, olyan pillantással nézett körül, mint aki nem biztos benne, emberek közé került vagy a pokol valamely előszobájába.

A harmadik éjszakán már mindenki azt hitte, meghal. Nem hirtelen, nem látványosan, nem úgy, ahogyan a ponyvaregényekben szokás, hanem csöndesen, alattomosan, ahogyan a láz viszi el az embert: előbb a szavait, aztán a tekintetét, végül magát a lélegzetet kaparva ki belőle. Peter szája kicserepesedett, ujjai a takarót markolták, mintha a vászon szélénél fogva kívánná visszakapaszkodni az életbe. Robert B. tiszteletes már a temetési beszéden tűnődött, s azon, vajon illik-e egy szökött fegyenc fölött azt mondani, hogy az Úr hazaszólította, vagy helyesebb volna úgy fogalmazni, hogy a bűnös elintézte a maga dolgát a Teremtőjével. Keserű Rebek István olykor órákig állt az ajtófélfának dőlve, és hallgatott. Nem volt szíve kimondani, hogy kár ezért az emberért, hiszen minden emberért kár, de azt sem, hogy nem kár érte...

Ekkor érkezett meg Mary.

Nem karaván hozta, nem is a véletlen, hanem egy álom. Legalábbis ezt állította, amikor a városba ért kimerülten, porosan, ám annál határozottabb léptekkel. Mintha nem is ő kereste volna az utat, hanem az út húzta volna maga után. Azt mesélte, három éjszakán át látta Petert álmában. Az első éjjelen vörös kövek között feküdt, körülötte dingók jártak körbe-körbe, de nem marták meg, csak figyelték. A második éjjelen egy nagy varánusz feküdt Peter mellkasán, s ha a férfi levegőt akart venni, a hulló fölemelte a fejét, majd újra ránehezedett. A harmadik éjjelen Mary egy táblát látott, rajta girbegurba betűkkel: New Szeged. Mikor fölébredt, azt mondta magának, ha ez nem jel, akkor semmi sem az, összepakolt hát egy kis vászonbatyut, minden pénzét hajójegyre költötte, majd Sidneyből elindult arra, amerre az álombeli por szállt.

New Szeged népe nem tudta, miként fogadja az asszonyt. Hiszen mindannyian ismerték már Peter történetét, legalábbis azt a részét, amelyet a gyűrött papiros elárult, s amelyet a Dzsærdában mindenki saját ízlése, rosszindulata vagy erkölcsi érzéke szerint egészített ki. Egyesek szerint Mary aljas teremtes volt, aki rászolgált volna egyre s másra, ha ugyan nem még annál is többre. Mások úgy vélték, az emberi szív útjai bonyolultak, és aki a más ágyában keresi a kielégülést, nem ritkán maga is nagy nyomorúságot hordoz. Mrs. O'Connor csak annyit mondott, hogy aki három éjszakán át álmodik valakiről, majd az egész világon keresztül utána indul, azt vagy nagyon gyötri a lelkifurdalás, vagy nagyon szeret, esetleg a kettő között nincs akkora különbség, amekkorát a tisztességes emberek hinni szeretnének.

Mary nem magyarázkodott. Nem sírt látványosan, nem verte a mellét, nem kérte senkitől, hogy értsék meg. Belépett a hátsó szobába, ahol Peter feküdt, leült mellé, megfogta a kezét. Peter akkor fölnyitotta a szemét. Megismerte az asszonyt, ez kétségtelen, mert a szája sarka megrándult, mintha köpni akarna, de nem maradt benne sem annyi erő, sem annyi nyál, hogy elkezdje a folyamatot. Mary csak lehajtotta a fejét, s azt suttogta:

– Nem kérem, hogy bocsáss meg, Peter. Csak azt, hogy maradj életben.

Ettől fogva Mary ápolta a szökevényt. Nem engedte, hogy más mossza ki a sebeit, nem engedte, hogy más itassa, s ha a láz beszédre kényszerítette Petert, ő hajolt fölé, hogy meghallgassa az összefüggéstelen szavakat. Főzetet készített vadfüvekből, amelyeket a patak mentén szedett, borogatást tett a harapásokra, éjjelente pedig olyan régi ír dallamokat dúdolt, amelyektől a Dzsærda falai is mintha kevésbé lettek volna füstösek, s itt-ott előbukkant az eredeti, fehér festék. Egy bennszülött asszony, aki néha bejárt a városba csereberélni, látva Mary igyekezetét, szó nélkül odanyomott a kezébe egy kenőcsöt, amelyet összetört gyökerekből és ki tudja, mi mindenből készített. Mary megköszönte, bár nem tudta pontosan, mit kapott, aztán bekente vele Peter sebeit. Másnapra a férfi vállán tátongó szakadás szélei mintha összébbr húzódtak volna.

Egy hét múltán Peter már nem hörgött minden lélegzetvételnél. Két hét múltán fölült. Három hét múltán kikászálódott az ágyból, és az ajtófélfába kapaszkodva kinézett a vörös porra. Mary végig mellette állt. A város népe csodának tartotta a gyógyulást, bár abban, hogy a csodát kinek kell tulajdonítani, korántsem értettek egyet. Robert B. tiszteletes természetesen az Úr irgalmáról beszélt, Mészáros Kálmán fia a pálinkás fertőtlenítést dicsérte, a bennszülött asszony titokzatosan mosolygott, Mary pedig nem mondott semmit. Peter sem. Kiváltképpen Maryhez nem szólt egyetlen szót sem.

A hallgatása eleinte megdöbbenetette a New Szeged-ieket. Azt gondolták, a halál torkából visszahozott ember legalább egy köszönömöt kinyöghetne annak, aki visszahúzta az életbe. Csakhogy Peter makacs volt. Nem gorombáskodott, nem taszította el Maryt, de nem is nézett rá hosszabban a szükségesnél. Ha az asszony ételt tett elé, evett. Ha inget adott neki, fölvette. Ha megkérdezte, fáj-e valamije, Peter vagy nem felelt, vagy a falat nézte úgy, mintha arra írta volna föl a választ. Mary tűrte. Nem alázatosan, nem is megalázkodva, hanem azzal a hatalmas asszonyi türelemmel, amelyben sokkal több erő van, mint a férfiak haragjában. Egyszer Mrs. O'Connor megkérdezte tőle, meddig bírja ezt a némaságot.

– Nem a szavaiért jöttem – felelte Mary.

Peter és Mary New Szegeden maradtak. A hatóság nem jött a szökevényért, vagy ha jött is, eltévedt a pusztában, mert ezen a vidéken a törvény is csak addig erős, amíg van vize és árnyékba tud húzódni legalább pár órára. Keserű Rebek István egyszer megkérdezte Petertől, tovább akar-e menni valaha is. Peter megrázta a fejét. Másnap földet kért a város szélén, ott, ahol a patak szinte csak egy karnyújtásnyira csörgedezik a leendő kert végétől, s ahol néhány vadalmafa satnyult már azelőtt is, mintha a megátalkodott magyar Alföld próbálna gyökeret verni Nyugat-Ausztrália hajthatatlan vörös földjében. Peter nekilátott házat építeni. Mary mellé állt. Ő hordta a vizet, ő tartotta a deszkát, ő főzte az ebédet, s ha Peter rosszul emelte a gerendát, nem szólt rá, csak odatette magát, és ketten emelték tovább.

A ház lassan épült föl. Nem lett szép, legalábbis nem úgy, ahogyan a szépséget a városokban értik. Falai kissé ferdén álltak, tornáca alacsony volt, a tető egyik oldala jobban lejtett, mint a másik, s nagy esőben – amely New Szegeden ritkább volt a józan vasárnapnál – bizonyosan beázott volna. De erős ház volt, s olyan ház, amelyben két ember elférhet egymás mellett akkor is, ha közöttük egy kimondatlan bűn, egy meg nem adott bocsánat és egy soha el nem hangzó köszönet lakik. A kertbe almafákat ültettek. K. Rebek István ajándékozta nekik a csemetéket. Peter ásta a gödröket, Mary hozta a vizet. A suhángok eleinte nyomorultul festettek, vékony száruk úgy remegett a forró szélben, mintha mélyen megbánták volna, hogy erre a vidékre kerültek. Mary azonban minden reggel kiment hozzájuk, meglazította körülöttük a földet, beszélt hozzájuk halkán, Peter pedig esténként, amikor azt hitte, senki sem látja, simogatta a törzsüket és az ágaikat, s megnézte, nem rágta-e meg őket valami.

Évek teltek el így. Peter soha nem bocsátott meg Marynek, legalábbis nem olyan módon, ahogyan a bocsánatról a papok, a regények és a könnyen meghatódó asszonyok beszélnek. Nem mondta, hogy felejtsük el, ami történt. Nem mondta, hogy kezdjük újra. Nem mondta, hogy szeretlek. Mary sem kérte, hogy bármit is mondjon. Együtt éltek, mint két ember, akik közül az egyik nem tud elmenni, a másik meg nem akar. Reggelente dolgoztak, délben hallgattak, esténként kiültek a házuk kapujába állított rozoga padra, egymás mellé. Nem túl közel, nem is túlságosan messze egymástól. Nézték a járókelőket, akikből New Szegeden sosem volt sok, de akadt annyi, hogy nézni lehessen őket. Nézték a vörös port, amint a cipők nyomán fölszáll, majd visszaül a földre, mintha a világ minden mozdulatát ugyanaz a türelmes feledés borítaná be.

Az almafák lassan megerősödtek. Előbb csak levelet hoztak, aztán virágot is, végül néhány apró, savanyú gyümölcsöt, amelyekre New Szeged népe úgy tekintett, mintha csoda teremne a fegyenc kertjében. Peter az első termést leszedte, kosárba rakta, bevitte a házba, és az asztalra tette, Mary elé. Nem szólt. Mary sem. A nő kiválasztott egy almát, kettévágta, az egyik felét maga elé tette, a másikat Peter elé. Aznap este a padon ülve mindketten azt az almát ették, lassan, komolyan, mintha valami szertartást végeznének. Aki arra járt, észrevehette, hogy Peter egyszer, egyetlen pillanatra Mary felé fordította a fejét. Hogy mit látott az asszony arcán, és vajon az elég volt-e neki bármiféle megbékéléshez, azt nem tudhatja senki. Az efféle dolgok nem a krónikákba valók, hanem abba a csöndbe, amely két ember között ül esténként a kapu előtti padon.

Később, amikor Peter haja megőszült, Mary háta meggörbült, és az almafák árnyéka végre akkora lett, hogy két ember nyugodtan elférhetett alattuk, New Szeged gyermekei már úgy ismerték

őket, mint az öreg házaspárt a keleti végen, akik sosem beszélnek egymáshoz. Ez persze nem volt egészen igaz, mert a hallgatás is lehet valamiféle beszéd, csak nem mindenki érti a nyelvét. Ha Mary köhögött, Peter másnap kevesebb fát vágott, hogy ne verje föl a port. Ha Peter térde fájt, Mary nem küldte vízért. Ha vihar közeledett, mindketten egyszerre néztek az almafák felé, mintha ugyanazt a gondolatot kellene megóvniuk. És esténként, amíg éltek, egymás mellett ültek a kapuban, a padon, s nézték a járókelőket meg a vörös port.

kép | vecteezy.com

Szerző
Györi-Simon Dóra

Dátum
2026. aug. 19.

VERS

LEHETŐSÉG

A pályázat nyílt,
nincs elvárás
nem, kort, bőrszínét illetően,
a jelentkező beszélhet bármilyen nyelven,
összeköttetései nem számítanak,
alkatra, végzettségre
vonatkozó feltételünk sincs,
lehetséges, hogy a háromdiplomás
nem felel meg a gyakorlati teszten,
ám az írástudatlan is felvételt nyerhet.
A saját tollazat nem szempont,
a szárnyakat biztosítjuk,
a makulátlan előélet nem követelmény,
mert Isten ugyan nem felejt,
de képes a megbocsátásra.

Az idő azonban szorít,
a megüresedett pozíció
nem maradhat betöltetlen:
miért ne lehetne pont az Öné?

Kérjük, fontolja meg,
és jelentkezzen angyalnak,
haladéktalanul!

kép | vecteezy.com

Szerző
Vörös István

Dátum
2026. aug. 13.

VERS

A METRÓBAN LELŐTT DISZNÓ FELFEDEZŐÚTJA

1

Futott, mert azt se tudta, hol van,
mert azt se tudta, hogy ki ő,
sokat képzelt szomjúságában,
az éhség még nagyobb erő,
A túlvilágból lép elő,
a többiek közül elhajtja
az árulás felemelő
állaton túli rémalakja:

a világ változását összefogja.

2

Pár hete nem erdő az erdő,
a föld helyén száraz homok.
„Kinél a bűn, az eredendő?”
„Az emberekre gondolok.”
„Ezt állítják az okosok,
de mi még bízunk az emberben –
ami persze furcsa dolog.
Van bennük titokzatos szellem,
és gondolnak ránk.” „Többször csak elvben.”

3

A szemtelenségéért kitették
a fiatal vadmalacot
a kondából, így megfékezték
a lázadási hajlamot.
Most csörtet, fut, de nem zokog:
„Én mindennek utána járok,
az emberről majd megtudok
mindent, és majd mindent átlátok.
Barátság támad köztünk, és nem átok.”

4

Kiment a haldokló erdőből,
de kint a hőség még nagyobb,
az ember mindenhol előtör,
és nem jönnek az angyalok,
csak egy-két vadász oldalog,
és kiált: „Vissza az erdőbe!”
„De mégis micsoda dolog
jogot formálni közös földre,
amit a disznók kaptak mindörökké?”

5

egy disznó-forma túlvilági
lénytől, és őzek, szarvasok.
Tilos embernek felhasználni,

amit néhány állat kapott.
Egyetlen világ-birtokot
többeknek is kiutalhattak?"
A hegyről könnyen lejutott,
nekivágott a Duna-partnak.
Egy kalandvágyó többet nem akarhat.

6

Bár úszni sohasem tanult, de
mégis tudott, ilyen a lét,
sodorta a víz és ő tűrte,
körötte műanyag-szemét
örvénylett tarkán szerteszét.
Megállapította: szép az élet.
Nem vesztette el az eszét,
ezek azok a szenvedélyek,
mit minden lázadó magában érez.

7

A városban jutott a partra,
hol emberből túl sok akad,
a jót mind magának akarja;
furcsát lát, s rögtön elszalad,
állat lesz pillanat alatt –
ahogy azt megvetően érti.
Nem kellemes tapasztalat:
de egyszer el kéne beszélni.
Bár nincs más hallgatóm már, csak az égi.

8

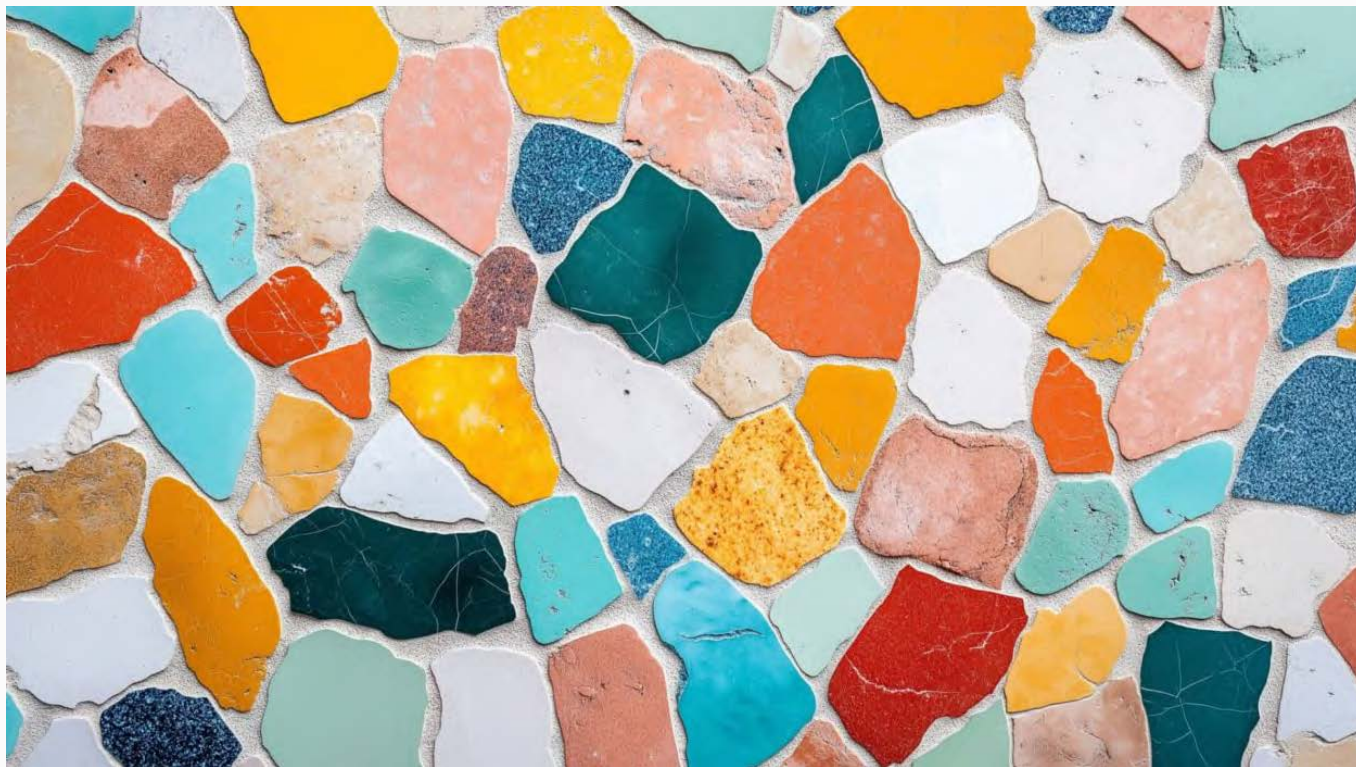
A belvárosba érve tudta,
jó vége ennek nem lehet,
nem számíthat az angyalokra,
s megölhetik az emberek.
Élve a föld alá mehet,
betört a metróállomásra:
„Most megértem az életet!”
Magára ismert, aki látta.
Elindult lépcsőn le az alvilágba.

„A disznókhoz nem jut el hírem.
Ott is szükség lett volna rám.
Élni nem volt egy egész évem,
de itt megtalálom hazám.
Én tényleg hős voltam, az ám!
Felfedeztem a másvilágot.
A mélybe ugrás igazán
nem nagy ügy, megtöröm az átkot.
Sok kell még a végső a tudáshoz.”

kép | perplexity.ai

A SOKARCÚ POPULIZMUS 1.

Definíciós nehézségek

Mint a kortárs elemzők többsége, Pierre-André Taguieff is hangsúlyozza *Az új nemzeti populizmus* című könyve bevezetőjében, hogy a populizmus napjaink egyik legdivatosabb, ugyanakkor sokféle értelemben használt fogalma, és nincs jele, hogy a vitapartnerek belátható időn belül akárcsak minimális konszenzusra jutnának. Taguieff álláspontjához hasonlóan a holland politológus, Cas Mudde is úgy látja, hogy a populizmus fogalmának definíciós törekvései valójában „egy meghatározhatatlan fogalmat szeretnének meghatározni”. A nehézség főként abból fakad, írja Taguieff, hogy amit napjainkban populizmusnak neveznek, „az ma már korántsem csak a közvélemény-kutatások és a választási eredmények elemzésével foglalkozó szakkomentátorok, újságírók vagy a média világában otthonosan mozgó politikusok „felségterülete”.^[1] A kategória – minden ellentmondásával együtt – az általánosan használt „közkinccs” rangjára emelkedett. És arra a médiatörténeti tényre emlékezteti az olvasót, hogy Franciaországban az 1990-es évek elejétől a Bernard Tapie és Jean-Marie Le Pen között lezajlott, a televíziós csatornák által rendszerint élőben közvetített, szenzációhajhász összecsapások kerültek a figyelem középpontjába. Igazság szerint a viták mindkét főszereplője „populista” volt: Tapie az inkább baloldalinak tekintett „technokrata populizmus”, Le Pen az „Új Jobboldal” első számú populistájaként írta be nevét a történelembe.

Taguieff – más munkáiban is – inkább a populista gondolkodás veszélyeit hangsúlyozza, ugyanakkor hiteltelennek tekinti a gyakran elhangzó antipopulista „érvet”, amely élesen szembeállítja egymással a naiv véleményt és a valódi tudást, azaz a *doxát* és az úgymond *racionális megismerést*. A tudományos – vagyis a vélemények világától teljesen független – politika lehetőségében csak a naiv utópisták hisznek, mert „minden józan gondolkodású demokrata tudja”, hogy a populistáknak és ellenfeleiknek is versengeniük kell a meggyőzés és a hatáskeltés változatos eszközeinek birtoklásáért, hiszen mindkét tábor érdeke, hogy minél hatékonyabban befolyásolja az úgynevezett „közvéleményt”. Ez nyilván azt is jelenti, hogy a populizmus ilyen vagy olyan változata a totálisan mediatizált társadalmak integrált részét képezi. Ezért csaknem reménytelen vállalkozás a pontos definíció, s hogy a politikai szempontból jelentős eszmék, ideológiák és aktuális állásfoglalások közül melyek tekinthetők „populistának”, illetve melyekről jelenthetjük ki őszinte meggyőződéssel, hogy egyszerűen csak a többségi álláspontot jelenítik meg. Taguieff idézi Jean Lecat is: „amikor egyetértek az emberek 'észszerű' véleményeivel, egyszerűen csak a 'népszerű' jelzővel illetem ezeket. Amikor viszont nem értek velük egyet, akkor rögvest a 'populista bélyeget' ragasztom rájuk, és simán csak azt mondom: ezeket a nézeteket feltehetően azok a 'rossz pásztorok' ültethették az emberek agyába – az ókorban a tömegeket befolyásoló demagógokat nevezték így -, akikre a nép – sajnos – bizonyos körülmények között hajlamos hallgatni.”^[2]

Az utóbbi évtizedekben egyre inkább érzékelhető, hogy a populista jelző a korábbi negatív jelentéstartományából sokak számára csaknem „pozitív” színezetűvé lényegült. Pierre Rosanvallon ugyan meglehetősen ellenszenvvel beszél a populizmus minden változatáról, de még ő is fontosnak tarja megjegyezni, hogy az utóbbi évtizedekben a francia Új Jobboldal vezető teoretikusának számító Alain de Benoist mellett számos baloldali értelmiségi is – például Wendy Brown, Nancy Fraser, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Thomas Frank, Chantal Delsol és mások – a ‘populizmus’ híve lett, és „... ez a tény jelentős szerepet játszott abban, hogy a kifejezés hiteles tartalmat nyerjen és politikai megjelölésként is elfogadottá váljon.”^[3] A fejlemény a politikaelméletben és a politikai gyakorlatban is alapvető fordulatot eredményezett: a hosszú ideig kikezdhetetlennek tűnt *baloldal/jobboldal megkülönböztetés* nem tűnt el végérvényesen a politikai szótárból, de jelentése folyamatosan változik, ami időről időre „újra-definiálást” követel. Ugyanakkor elterjedt gyakorlat lett a populizmus sokféle változatát kizárólag az autoriter rendszerek iránt érzett „perverz szimpátiával” magyarázni. Ez a szimplifikált magyarázat egyáltalán nem segít a jelenséghalmaz megértésében, konkrétan: az „invariáns elemek” és az időről időre változó „alkalmi szabályszerűségek” összefüggéseinek feltárásában. Első pillanatra meglepőnek tűnhet, de ez a leegyszerűsítő gondolkodás maga is Janus-arcú képződmény, ugyanis a homogenizáló magyarázat mögött olykor a sokféleség is megjelenik. Ez jól érzékelhető a „tipologizáló mánián”, amely minden „populistának tűnő” jelenséget önálló kategóriába sorol. „Így nem kapunk mást, csak egy újabb *Prévert-féle listát*, ahogyan a franciák mondják. Például az egyik folyóirat nemrégiben a populizmus 36 különböző változatát sorolta fel.”^[4] De nem kell sok fantázia annak belátásához, hogy bármikor színre léphet egy újabb „teoretikus”, aki már nem elégszik meg 36 féle populizmussal, hanem mondjuk, 52 féle változatot sorol fel! S végül még egy érdekesség: az ismert nemzetközi jogász, Laurent Cohen-Tanugi a *Változatok az ellenállásra – Mérlegen a demokrácia* című könyvében ugyan nem vitatja, hogy a *nemzetközi civil szervezetek* általában hasznos tevékenységeket folytatnak (például jótékonyági akciókat szerveznek, kiállnak a környezetvédelem ügye és az emberi jogok védelme mellett stb.), azaz leginkább konkrét, gyakorlatias ügyekre összpontosítanak, de „amennyiben ezek a szervezetek mégis úgy döntenek, hogy kiszélesítik hatókörüket, és ettől kezdve a valóságtól elrugaszkodott, radikális politikai retorikát produkálnak, ez a tevékenység már nagyon hasonlít arra, amit populizmusnak neveznek.”^[5]

mit értünk a nép fogalmán

A definíciós nehézségek itt még korántsem érnek véget, ugyanis a populizmus problematikáját elemző munkákban – a tömeg és az elit szembeállításával mellett – gyakran találkozhatunk a *nép* és *elit* oppozíciójával is. 2010-ben jelent meg a *Mi a nép?* című esszékötet, amelyben a kortárs filozófiai gondolkodás legismertebb képviselői – köztük Alain Badiou, Judith Butler – igyekeztek megválaszolni a kérdést. Hogy mennyire naiv a közkeletű feltételezés, amely szerint a „nép”, illetve a „populizmus” fogalmát egyszerűen és közérthetően lehet definiálni, jó példa a kötetből Jacques Rancière *A megragadhatatlan populizmus*. A populizmus fogalma sokértelmű, írja Rancière, de a hozzá kapcsolódó diskurzusok három uralkodó fajtáját meglehetősen bizonyossággal

el lehet különíteni. Az egyik változat szerint leglényegesebb vonása, hogy közvetlenül a népet szólítja meg. A másik azt emeli ki, hogy ez a beszédmód szándékosan túllép a nép képviselőin és a közélet meghatározó személyiségein, azt állítva, hogy a kormányok és az uralkodó elit a saját érdekeit fontosabban tekinti, mint a közjó ügyének szolgálatát. A harmadik „érvrendszer”, hogy a populizmus a vegytiszta identitárius retorikát testesíti meg, amelynek lényege a másoktól, az idegenektől való félelem erősítése, illetve a velük szembeni gyűlöletkeltés fokozása a maximumig. De egyik változat sem tisztázza, hogy voltaképpen mit értünk a nép fogalmán. „A populizmus kifejezés nem egy meghatározott politikai erő jellemzésére szolgál. Éppen ellenkezőleg, unostalanul történő használatának előnyét a szélsőjobbtól a radikális baloldalig terjedő politikai erők összeolvasztásából nyeri. Nem fejez ki sem ideológiát, sem politikai stílust; csupán egy bizonyos embertípus meghatározására szolgál. Nyilvánvalóan azért, mert a 'nép' mint olyan egyszerűen nem létezik.”^[6] Ami valóban létezik, az népnek nevezett embercsoportok egymástól meglehetősen különböző, heterogén és gyakran ellentétes alakzata. A különböző csoportokhoz tartozó embertársaink változatos jellemvonásokkal, foglalkozással, életmóddal, kultúrával, hatalmi befolyással (vagy ennek hiányával), vagyonnal, bórszínnel stb. rendelkező lényekként írhatók le. Viszont a populizmus fogalma rendszerint leegyszerűsíti ezt a sokféleséget, mert olyan „népet” konstruál, amely sajátos, egyúttal ijesztő kettősséggel jellemezhető: a „tömeg” brutális ereje szinte mindenkiben félelmet kelt, és ugyanennek a tömegnek a sokkoló inkompetenciája megrémít – mármint a bizonytalanság, hogy sejtelmünk sincs, mire számíthatunk a tudatlan emberek tömegétől. Esszéje végén Ranciere arra a következtetésre jut, hogy sem a „populista álláspontok” kritikátlan elfogadásával, sem a populizmus rituális kiátkozásával nem tudunk eljutni a „nép” valódi definíciójához. „Ez azonban mit sem számít azoknak, akik a populizmus fantomjával riogatnak. Ezeknek az 'antipopulistáknak' a bevándorlás, a közösség elvű politika vagy az iszlám körül zajló vitákon túl az az elsődleges céljuk, hogy a népről alkotott fogalmunkat összemossák a veszélyes csőcselék rémképével. Arra a következtetésre szeretnének rávenni, hogy fogadjuk el: meg kell hajolnunk a felettünk uralkodók akarata előtt, és hogy a legitimitásuk vagy a feddhetetlenségük bármilyen megkérdőjelezése utat nyit a totalitarizmus előtt.”^[7] Vagyis az „elit” reflektálatlan populizmus-ellenessége legalább annyira elfogadhatatlan, mint a szélsőséges populizmus agresszív megnyilvánulásai.

A történeti munkákban általában a politikai mozgalomként értelmezett modern populizmus története a 19. században kezdődött. Rendszerint az orosz *narodnyik mozgalmat*, és az 1891-ben létrejött amerikai Néppártot (*People's Party*) tekintik az első populistá jellegű politikai mozgalmaknak.^[8] De a *nép*, és a rendszerint ennek szinonimájának tekintett *tömeg*, illetve az *elit* szembeállításának több évezredes hagyománya van az európai kultúrtörténetben. Noha az antik görög poliszokat, elsősorban Athént, a demokrácia (azaz a népuralom) bölcsőjeként szokás emlegetni, ekkor is voltak olyan gondolkodók, akik szembeállították a képzett és az erkölcsi értékeket komolyan vevő elitet, illetve a tanulatlan, önálló véleménnyel nem rendelkező tömeget. Platón *Gorgiász* című dialógusában Szókratész szemére veti Gorgiásznak, hogy amikor a szónok retorikai képességeit dicséri, elfeledkezik arról, hogy a szónok csak a tudatlan tömeg előtt bizonyul hatásos rábeszélőnek, nem pedig a „hozzaértő” kisebbség, azaz a képzett elit előtt. A középkor hosszú évszázadaiban, illetve a kora újkorban még nem létezett egységes felfogás. A középkori kereszténység első időszakában a népet gyakran Isten hangjaként” (*vox populi, vox Dei*) emlegették, de a korai újkorban már korántsem övezte feltétlen elismerés a népet. Blaise Pascal a 17. században úgy vélte, a nép még akkor is téved, ha véletlenül igaza van, mert tudásának nincsenek valódi alapjai. Igaz, Pascal kortársai között is voltak olyan „értelmiségiek”, akik másképpen gondolkodtak. A kivételek közé tartozott Jean de La Bruyère, a 17. század másik nagy francia gondolkodója, aki Pascaltól eltérően látta a „nép” és az „elit” viszonyának kérdését. *Jellemrajzok* című munkájában olvashatjuk: „A népnek kevés esze van, az úgynevezett nagy embereknek pedig egyáltalában nincs lelkük: az előbbi csoportba tartozóknak jó szívük van, de nincs látványos külső megjelenésük; az utóbbiaknak viszont csak külső megjelenésük és pusztá felszíniességük van. Muszáj választanom? Én nem habozok: inkább a néphez szeretnék tartozni.”^[9]

Most csak a 20. századi, modern populizmus eszmetörténeti háttérét szeretném felvázolni, ebben segítenek Michael Walzer és Christopher Lasch munkái. A két amerikai filozófus a populista gondolkodás bemutatása során meggyőzően ötvözi a hatalmas tárgyi tudást a kifinomult ízléssel és a világos, közérthető fogalmazással.

a panaszkodók tekintete

Michael Walzer *Kétség és zavarodottság* című tanulmánykötete bevezető fejezetében értelmezi a populizmus dilemmáját. A premodern nyugati társadalmakban a „társadalomkritika” bevett és elfogadott formája szinte mindig a kis létszámú kiváltságos és művelt csoportok ellen irányult.^[10] Függetlenül attól, hogy éppen mi volt a bírálat tárgya, a kritikus hang kizárólag őket szólította meg. Emellett azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a „kritikusok” társadalmi pozíciója alig különbözött az elégedetlenkedő többség státuszától – legyenek ezek „kérelmezők”, „felperesek” vagy alkalmanként lázadók. Ugyanakkor ezeknek a tiltakozó hangoknak annyit azért sikerült elérniük, hogy a „megszólítottak” legalább meghallgatták panaszaikat. Tradicionális társadalmakban a panaszkodók tekintete mindig felfelé irányult. A modernitással kezdődően már nem ez a szabály érvényesült, mert nemcsak egy szűk „elit” véleménye számított. A kritikusoknak „körbe kellett nézniük”, azaz embertársaik többségének érzéseire és vágyaira is kellett figyelni, éppen ezért más stílusban kellett megfogalmazniuk a kifogásaik tartalmát is. Mindez újabb dilemmák forrása lett, hiszen a társadalmi fejlődés folyamányaként fel kell tennünk egy sor kiegészítő kérdést is, például azt, ebben az új világrendben „(...) hogyan tud a társadalomkritikus kapcsolatot teremteni azzal a sokféle emberrel, akik merészelnek hangot adni véleményüknek, ragaszkodnak jogaikhoz vagy éppen ellenkezőleg: megsértik mások jogait? Mit kezd azokkal, akik érdekvédelmi szervezetekbe tömörülnek, olykor kivonulnak az utcára, hogy bombákat dobáljanak, illetve akiket táborokba hurcolnak, megkínóznak, és ebből fakadóan folyamatosan fájdalmat, dühöt éreznek? Vagy miként viszonyuljon azokhoz, akik – jobb híján – egy minden bajukra megoldást ígérő onnipotens vezért keresnek, továbbá hogyan szólítsa meg azokat az embertársainkat, akik képesek elfogadni a pártfegyelmet – és végül mi a teendője azokkal az emberekkel, akik csak arra várnak, hogy végre elolvashassák kedvenc könyveiket?”^[11]

De számos olyan huszadik századi filozófust és társadalomtudóst megnevezhetünk, akik úgy vélték, még a „totális mozgósítottság kora” sem követeli meg a kritikus elmétől, hogy radikálisan változtassa meg a társadalom működéséről vallott nézeteit, hiszen „legfeljebb némi irányváltásra van szüksége”.^[12] Ettől kezdve a kisszámú kiválasztottak joggal gondolhatták, hogy már nem egymással kell vitatkozniuk, és nem érvelhetnek a még „náluk is kiválasztottabbak”, azaz a gazdasági élet és az állam urai ellen, ehelyett inkább a többséget kell kritizálniuk: a középszerű férfiak és nők feltörekvő tömegét, azokat a „vertikális barbárokat” (ahogyan Ortega y Gasset nevezte őket), akik nem kívülről, hanem belülről igyekeznek szétzilálni a társadalmi rendet. Ezek az „új kiválasztottak” jórészt a konzervatív gondolkodók közül kerültek ki, bár Walzer sem tagadja, hogy – mai szóhasználattal – progresszív, baloldali, illetve politikai értelemben „besorolhatatlan” filozófusok és írók is jócskán akadtak közöttük. Mindenesetre a „társadalomkritikának” ezt a meglehetősen bizarr fordulatát Michael Walzer azzal az epés megjegyzéssel egészíti ki, hogy Ortega *A tömegek lázadása* című könyve eredetileg olcsó kiadásokban jelent meg, amit aztán évekig vitattak a különböző proszemináriumokon és tanfolyamokon. „Így a könyv feltehetően megtalálta a maga megfelelő olvasóközönségét: a barbárok legambiciózusabb és legagresszívebb csoportjait. Mégis nagyon valószínű, hogy maga Ortega sohasem érzett rokonszenvet ezekkel az emberekkel, ugyanis könyvének hangvétele kevésbé a kiábrándultságot, sokkal inkább a rosszindulatot és a megvetést tükrözi. A filozófus maximum arra volt hajlandó, hogy kultivált hangot adjon az általános panaszkodásnak (vagy legalábbis ezek némelyikének).”^[13] Persze az lenne a legjobb, szól Ortega legfontosabb következtetése, ha a műveletlenek csak hallgatnának olyankor, amikor a művelt emberek beszélnek. De mi történik, ha a zajszt egyszer csak növekszik, és a politika hirtelen bábeli zűrzavarba fordul? Ekkor a pártatlanság és a józan távolságtartás melletti kiállás – hagyományosan ezek képezik a politikai élet jobbik részét – valószínűleg racionálisnak és helyénvalónak tűnik. De vajon ezek az értékek képezik a kritika 'jobbik részét' is?”^[14]

Ezek a dilemmák rendre megjelennek szinte minden gondolkodónál, aki megpróbálja úgy mond „tematizálni” a tömeg és az elit meglehetősen összetett viszonyrendszerét. Itt persze szükségképpen szembesülnünk kell egy kiiktathatatlan paradoxonnal: az elit és a tömeg problémájának „szakmailag hiteles” feldolgozását mindig az „elithez” tartozó személyek végzik el. Ez a tény még azokban is megoldásra váró kérdésként merül fel, akik lemondanak az „arisztokratikus kívülről” szerepéről, mert hisznek abban, hogy a mindennapi politikában és a populáris kultúrában is csodálatra méltó energiák rejtőzhetnek. Az „elit”-beli szerzők írásaiban azonban szinte kivétel nélkül tapasztaljuk, hogy a reménnyel teli kezdetet csalódás követi, és az „empatikusoknál” éppúgy megjelennek a „lent lévők” megvetésének nyomai, mint Ortega műveiben. Ez a „szabály” még az általában baloldalinak tekintett Herbert Marcuse munkáiban is kimutatható. Mégpedig azért, mert mégiscsak „az értelmiségiek azok, akik meghúzzák a határvonalat a két csoport között – és csak ezt követően látnak neki az általuk megvont határ átlépésének.”^[15] A határmegvonások korai szakaszát a kritikai értelmiség és a nép (munkásosztály, színes bőrűek, nők stb.) közötti választóvonalak rekonstruálása (vagy éppen mesterséges létrehozása) jelentette. A helyzet persze az, hogy a határ megvonásának szinte minden változata biztosan előrevetíti a kudarcot. Walzer számos példával illusztrálja meggyőződését. Többek között idézi az orosz nihilista forradalmárt, Dimitrij Piszarevet, aki az 1860-as években úgy vélte, csak egy hatalmas materiális katasztrófa kelthet nyugtalanságot a rendszerint passzív életmódra berendezkedett tömegben. Ez kezdheti ki a tömeg normális, álmosan nyugodt, tisztán vegetatív létezését. „A tömegek nem fedeznek fel semmi eredetit, és nemigen követnek el bűncselekményeket sem. Mások gondolkodnak és szenvednek, keresnek és találnak, harcolnak és tévednek – az ő nevükben. Ezek a mások aztán örökre idegenek maradnak számukra, ráadásul megvetéssel tekintenek a tömegre, miközben folyton azon vannak, hogy minél kényelmesebbé tegyék saját életüket.”^[16] A tömeg „nyugtalanságának” rendszerint nincs konkrétan megfogalmazható célja; egyedül a radikális kritikusokból és a forradalmárokból összeállt elit akar „tudatosan kidolgozott” elvek és célok mentén cselekedni. A tömeg ennek a „jó szándékú” cselekvéssorozatnak a „szimpla tárgyaként” működik. Walzer mindezt azzal egészíti ki, hogy a felfogásnak két „alesete” létezik, amelyekre Marx munkáiban is számos példát találunk. „Az első lehetőség lényege abban foglalható össze, hogy az emberek simán csak a társadalomkritika eszközéül szolgálnak, vagyis – Marx organikus metaforájával élve – amíg a kritikai filozófiában a forradalom fejét, addig a proletariátusban a forradalom testét kell látnunk.”^[17] A filozófiai kritika „negativitása” alakítja és vezeti az elnyomottak lázadását. A létezett szocializmusban – immáron a lenini eszmével „feljavítva” – rendszerint a kommunista pártok irányító testületei töltötték be ezt a funkciót. Az „értelmiségi elitnek” ez a különös inkarnációja nagyon hamar megtanulta, hogy a szükségképpen bekövetkező kudarcokért az „ideológiai szempontból képzetlen” embereket tegye felelőssé. Hiszen ezek az emberek „közismerten makacsok, lázongók és hálátlanok.”^[18]

De van egy második lehetőség is, amikor az emberek nem egyszerűen csak eszközei, hanem aktív szubjektumai a kritikai cselekvéseknek. A kritikus ekkor olyan közös vállalkozás részese, amely már nem pusztán a sajátja. Elsődlegesen ugyan az ő hangja hallatszik ki a „tömegből”, mégsem *külső* megfigyelőként szólal meg, mert valójában *belülről* agitál, utasít, tanácsot ad, követel és tiltakozik, azaz továbbra is a közösség integráns részének tekinti magát. „Mai világunkban ez tekinthető a társadalomkritika megfelelő formájának.”^[19]

függetlenség

Ezzel nem azt állítja Walzer, hogy a kritikai gondolkodás iránt elkötelezett értelmiségi embernek feltétlenül meg kell hajolnia a tömegek akarata előtt. Nem, mert saját, mással nem összetéveszthető hanggal kell rendelkeznie, és a lehetőségek határain belül óvni is kell függetlenségét, noha természetesen továbbra is része marad annak a „tiszteletreméltó közösségnek”, amelynek a korokat átívelő létezését kötelessége feldolgozni, és racionális érvekkel alátámasztott tudását a szélesebb közösség számára is továbbadni. Ha ezt a szerepet vállalja, új és organikus módon kapcsolódik a nagyközösség mozgalmaihoz és reményeihez.

*

A huszadik század első évtizedeiben, írja Christopher Lasch, rendszerint nem az „elitek árulását”, hanem a „tömegek lázadását” tekintették a civilizált világ első számú ellenségének. Ma más a helyzet: sokkal inkább a társadalmi hierarchia csúcsán lévő csoportok változatos, és kellőképpen „kifinomult formákat öltő” fenyegetései jelentik a valódi veszélyt számunkra, nem pedig a tömegek ösztönös dühkitörései.^[20] A tömeg és az elit viszonyát Christopher Lasch Walzerhez hasonlóan látja – utóbbi alig egy évtizeddel korábban napvilágot látott könyvében még határozottan elutasította a szélsőséges álláspontokat, és a józan ész nevében érvelt. Lasch is azt

írja *Az elitek lázadása* című könyve első fejezetében, hogy a 20. század közepétől végbement fontos történelmi változásoknak a kulturális és gazdasági háttérét megfelelőképpen érzékeltessük, az tűnik a legcélszerűbbnek, ha először összefoglaljuk Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* című, eredetileg 1930-ban megjelent és rövid idő alatt Európa-szerte az egyik legtöbbet idézett (és a legtöbbet vitatott) könyvének megállapításait. Aztán tegyük fel magunknak a kérdést, hogy az eltelt időszak globális gazdasági, kulturális és politikai változásai ismeretében milyen álláspontot érdemes kialakítani a spanyol gondolkodó téziseiről. [21] Természetesen nem lehet a filozófus szemére vetni, hogy a múlt század harmincas éveiben még nem sejtette, hogy néhány évtized múlva már nem a tömegek, sokkal inkább az elitek lázadásáról érdemes beszélni. Akkoriban Ortega az első világháborút követő erőszakos „tömegmozgalmakban” – a fasizmus fokozatos térnyerésében, illetve a győztes bolsevik forradalomban – látta a tradicionális európai kultúrára leselkedő legnagyobb veszélyt. „Ezzel ellentétben napjainkban nem a tömegek jelentik az igazi veszélyt, hanem azok a társadalmi hierarchia csúcsán helyet foglaló elitcsoportok, akik kontrollálják a nemzetközi pénz- és információáramlást, akik az 'emberbaráti alapítványok' és az egyetemi képzést felügyelő igazgatótanácsokban ülnek. Ők menedzselik a kulturális termelés egész folyamatát, és ezáltal meghatározzák a közéleti diskurzus kereteit is. Azok is közülük kerülnek ki, akik végképp elvesztették hitüket a nyugati világ értékeiben, mármint abban, ami ebből megmaradt.” [22] Napjainkban a legtöbb ember számára a „nyugati civilizáció” fogalma burzsoá gazdasági érdekek kritikátlan elfogadásával, illetve az olyan szervezett csoportok megkérdőjelezhetetlen dominanciájával azonos, akik szinte kizárólag a patriarchális elnyomás áldozatainak érdekében szólalnak meg (például a nők, a gyermekek, a homoszexuálisok, a színes bőrűek stb. diszkriminációjával szemben hallatják hangjukat). Ortega szemszögéből – és ezt a nézetet akkoriban sokan osztották – a kulturális elitek első számú értéke abban rejlett, hogy hajlandók voltak felelősséget vállalni olyan kulturális értékek érvényesüléséért, amelyek nélkül nem létezhet a „nyugati civilizáció”. A modernitást megelőző korokban a nemesség számára még természetes volt, hogy az engedelmesség és kötelességteljesítés erkölcsi normái határozzák meg mindennapi életvezetésüket, és nem az állandó hivatkozás a jogokra. A tömegember nem mutat semmiféle érzékenységet arra, hogy részese legyen a „nagy történelmi feladatok” megvalósításának. Csak a személyes érdekei mozgatják, és folyton a külvilágot hibáztatja, ha „nem jönnek be számításai”. A tömegember végső soron mindig megmarad a történelem „romlott gyermekének”, állítja Ortega. Christopher Lasch szerint Ortega álláspontjának lényegét abban az egyszerű oppozíciós szerkezetben foglalhatjuk össze, hogy a tömegember önelégült, konformista és felszínes lényként éli a maga szürke életét; elzárkózik a magasztos eszméktől és képtelen az önfejlesztésre. Gyűlöli mindazt, ami nem olyan, mint ő, és kizárólag a saját boldogságára gondol. De a tömegember, mondja Ortega, a modern kor „elkényeztetett gyermeke”, mivel olyan biztonságban és jólétben él, amiről a korábbi évszázadokban nem is álmodhatott, hiszen az efféle kényelmes élet csak néhány kiválasztott számára volt fenntartva. Ráadásul a hála legkisebb jelét sem mutatja azok iránt, akik előtte jártak, és lehetővé tették számára ezt a jólétet.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a spanyol filozófia szakértője, Csejtei Dezső, ennél árnyaltabb képet rajzol Ortega álláspontjáról. Az ugyan tény, ismeri el Csejtei is, hogy Ortega fundamentális és éppen ezért megszüntethetetlen különbséget vél felfedezni az elithez tartozó személyek és az úgynevezett „tömegemberek” személyiségstruktúrájában. A tömegember valójában nem rendelkezik autonóm személyiségjegyekkel, hiszen lényegéből fakadóan személytelen. Valódi személyiségük csak a kisebbséghez tartozó egyéneknek van. *„A kisebbség tehát nem más, mint a személyességtől vezetett egyének aggregátuma, az atomisztikus egyediséget megőrző halmaza; tagjai elvileg bármely társadalmi osztályból, rétegből vagy csoportból rekrutálódhatnak; egy szóval a kisebbség nem zárt, kasztrendszerű képződmény, nem elit.* (Teljesen más kérdés, hogy egy adott társadalmi-történelmi korszakban – ha például kizsákmányoló társadalomról van szó – milyen *eltérőek* a lehetőségek arra, hogy az uralkodó vagy elnyomott osztály egy konkrét egyede – szociális körülményeitől függően – a kisebbség tagjává váljon.)”[23]

Christopher Lasch közel egy évszázaddal később másképp látja a tömeg és az elit viszonyát. De nem egészen. Verbális szinten tulajdonképpen ugyanazt mondja, mint Ortega – csak éppen fordított előjellel! Ez világosan látható az Ortega diagnózisához kapcsolódó kommentárjában: „Az én tézisem úgy szól, hogy mindazok a magatartásformák, amelyeket Ortega y Gasset a tömegeknek tulajdonított, ma már inkább a társadalom felső rétegére, nem pedig az alsó- vagy a középosztály tagjaira érvényes.”[24]

a kollektív élet új formája

Itt egy pillanatra érdemes megállni – emlékeznünk kell arra, hogy a 19–20. század fordulóján már voltak filozófusok és szociológusok, akik hasonló változásokat észleltek az ipari kapitalizmus által generált – elsősorban a kultúrát és a közgondolkodást befolyásoló – folyamatokban, mint amiről Lasch ír. Közéjük tartozott a francia Gabriel Tarde, akinek nevééről és munkáiról hosszú

évtizedekig elfeledkezett a tudománytörténet és az egyetemi oktatás, pedig ő vetette meg a modern szociálpszichológia és kriminológia alapjait. Amíg honfitársa és vitapartnere, Gustave Le Bon legismertebb munkája *A tömegek lélektana* – amelyet eredetileg 1895-ben publikált, és néhány év leforgása alatt legalább tucatnyi európai nyelven adták ki (az első magyar nyelvű fordítás 1912-ben látott napvilágot) – a mai napig a szociológiai és pszichológiai irodalom alapk munkái közé tartozik, Tarde életművére csak az utóbbi évtizedekben figyelt fel a tudományos közvélemény. A populizmus lehetséges definícióinak szempontjából – és számunkra most ez jelentős – a két szociológus vitájából érdemes kiemelni, hogy amíg Le Bon pár évtizeddel korábban szinte ugyanazokat az érveket fogalmazza meg a tömeg és az elit viszonyát illetően, mint Ortega y Gasset, azaz a tömegember szerinte is személytelen, szürke lény, akiben szikrája sincs az autonóm életvezetésre és az önálló gondolkodásra való törekvésnek, Tarde ugyanezekben az években mindezt egészen másképp látja. Az 1901-ben megjelent *A nyilvánosság és a tömeg* című munkájában elsőként hívta fel a figyelmet a forradalmi változásra, ami mindenekelőtt a tömegkommunikációs eszközök, például a naponta megjelenő újságok, a távíró, illetve a vasúti közlekedés gyors elterjedése következtében ment végbe az úgynevezett „közgondolkodásban”. Pontosabban: a megelőző történelmi korokban nem is beszélhetünk szorosabb értelemben vett közvéleményről. Igaz, hogy a görög városállamok közterein sokan hallgatták a nagyszerű szónokokat, például az athéni Periklészt, majd később Rómában a Forum Romanum szónoki emelvénye előtt például Cicerót. Ám az ott megjelent hallgatóság létszáma Athén, még inkább a Római Birodalom teljes lakosságához képest elenyésző volt. A középkori történelmi emlékezet is megőrizte az olyan híres prédikátorok nevét is, mint Remete Péter vagy Szent Bernát, akik a keresztes háborúk idején a „pogányok” elleni harcra buzdítottak. [25] De ismertségük nem mérhető a tömegmédiák által népszerűsített embertársainkhoz, akik rövid időn belül szinte az egész glóbuszon ismertté válnak. Mégpedig azért, mert a tömegkommunikációs eszközök hatósugara egyre szélesedik, ennek következtében megszületik a kollektív élet új formája, amit *nyilvánosságnak* kell neveznünk. „Ez a nyilvánosság úgyszólván végtelenül bővíthető; és a növekedéssel párhuzamosan egyre intenzívebb. Nem tagadható, hogy ez képviseli a jövő igazi kollektíváját. Három egymást erősítő találmány – a könyvnyomtatás, a vasút és a távíró – ötvözéséből megszületett a napisajtó hatalmas ereje: az a rendkívüli 'telefon', amely megsokszorozta a törzsi szónokok és a hajdani prédikátorok hallgatóinak létszámát. Ezért nem értek egyet Dr. Le Bonnal abban, hogy korunk a „tömegek kora”. Ez inkább a nyilvánosság – vagy különféle nyilvánosságok – kora, ami szerintem egészen mást jelent.” [26] Gabriel Tarde tehát alapvető különbséget lát a tömeg, illetve a nyilvánosság fogalmának tartalmi jelentése között. Hangsúlyozza a nyilvánosság racionális dimenzióját, amelyet egyébként ő maga is szembeállít a tömegek viselkedésének irracionálisával. A rendszeres újságolvasásnak köszönhetően a nyilvánosság „spiritualizált” közösséggé válik, olyan közösséggé, amelynek nincs szüksége a tagok fizikai jelenlétére. Ebben az intellektuális közösségben kiemelt szerepe van az *utánzásnak*. A nagyvárosok kávéházaiban újságot olvasó polgárok valóban egyfajta virtuális közösség tagjának érezhetik magukat. Amit az újságokban szeretünk, az a bennünk tudattalanul is megszülető gondolat, hogy valószínűleg mindannyian egyszerre olvassuk ezeket az információkat. De hiba lenne azt állítani, hogy Tarde idealizálja ezt az új világot. Nem, mert a szétszórta közösségekben élő emberek jobbra a maguk privát tereibe húzódva élnek mindennapjaikat, így mentesek maradnak a tömegek irracionális és ragályos örületétől. Ebben az

értelemben Tarde elhatárolódik Le Bon riasztó jóslataitól, ám igazából ő sem kínál honfitársra negatív vízióitól eltérő, az emberek kölcsönös bizalmán alapuló társadalmi jövőképet. „Tarde a tömegmédiának tulajdonított szimbolikus erőben a Le Bon által vizionált veszéllyel szögesen ellentétes kockázatot lát: a társadalom másfajta alávetésének lehetőségére figyelmeztet, konkrétan a tömegbefolyásolás korábban nem létezett változatát érzékeli, amely az 'emberek sokaságát' – azaz a fennálló társadalmi rend elleni potenciális lázadókat – az ideológiai hatalom passzív alanyaivá változtatja.”^[27] Tarde azt írja, hogy az újságíró közösségre gyakorolt befolyása – folytonossága révén – sokkal erősebb, mint egy vezető „tekintélyéből” fakadó mulékony impulzus. „Óvakodj a könyves embertől – mondták hajdanán –, de valójában micsoda ő egy újságos emberhez képest! (...) És éppen ebben rejlik modern korunk veszélye.”^[28]

Christopher Lasch nagyon hasonlóan látja a tömeg és az elit viszonyát. A társadalmi nyilvánosságot uraló elitnek – a média hathatós támogatásával – sikerült elérnie, hogy mára a munkásosztályból és a középrétegekből kiveszett a forradalom iránti lelkesedés, politikai ösztöneik inkább konzervatív jellegűek lettek. Általában ellenzik a terhesség-megszakítást és kiállnak a tradicionális családmódel értékei mellett, mert úgy érzik, hogy ebben a turbulens világban kizárólag a család melege jelenthet stabilitást és biztonságot. Szemben állnak az „alternatív életformákat” népszerűsítő törekvésekkel, a pozitív diszkriminációval és az úgynevezett „társadalommérnöki” tevékenységgel. Manapság a tömegek és nem az elitek ragaszkodnak a józan ész által diktált határok tiszteletben tartásához, vagyis ahhoz, amit Ortega a civilizált élet legfontosabb ismertetőjegyének tekintett. „Miközben a menedzserréteghez és néhány jól fizető értelmiségi szakmához tartozó ambiciózus fiatalok órákat töltenek az edzőtermekben, a tudatos táplálkozás megszállottjaiként élnek mindennapjaikat, mégpedig azért, hogy örökké fiatal és vonzó külsejű emberként minél több örömben legyen részük, és lehetőség szerint minél messzebbre tolják haláluk óráját, addig mi, egyszerű közemberek, tudomásul vesszük fizikai állapotunk szükségszerű romlását, és eszünk ágában sincs küzdeni ellene.”^[29] Amikor az efféle arisztokratikus viselkedésmódok ellenállásba ütköznek az úgynevezett átlagemberek részéről, szinte elvakult gyűlölet tör fel az elit számos tagjából – olyan megvetés,

amely mindig is ott lapult a mosolygós álarcuk mögött, és hirtelen irritáló, farizeus, intoleráns lényé változnak. Ekkor válik nyilvánvalóvá alapvetően hazug és önző természetük.

A nyugati világban, kiváltképpen az Egyesült Államokban, az elit és a tömeg viselkedéskultúrájában és életszemléletében megjelenő különbségek mögött persze, ott rejtőzik a gazdagok és a szegények közötti jövedelemkülönbség folyamatos növekedése is. „Amerikában a társadalom felső húsz százaléka birtokolja a nemzeti jövedelem nagyobb részét. Az utóbbi húsz évben igazából csak nekik nőtt a nettó családi bevételük.”^[30] A felső középosztályt, az új elit magját nem is annyira az ideológiája, inkább az az életmód jellemzi, amely – a rohamosan növekvő életszínvonalától függetlenül is – egyre látványosabban elkülöníti a lakosság többi részétől. Ez az életmód nemcsak hivalkodó, provokatív és harsány, hanem olykor már-már szemérmetlenül fényűző.

pökhendiség

De semmi sem jeleníti meg látványosabban az új elitek arroganciáját, mint az a törekvésük, hogy önmagukat a *meritokratikus elv*, vagyis az érdem- és teljesítményalapú siker egyedüli letéteményeseként definiálják. „Mi tehetségünknek és szorgalmunknak köszönhetően bármit képesek vagyunk elérni” – lényegében ebben a kijelentésben foglalható össze az új elit ideológiájának legfontosabb tézise. Azért mi legyünk óvatosak, int Lasch, és ne tévesszük össze a pökhendiséget – amelyet a mai elit a civilizációs korlátok elleni lázadása során tanúsít – a büszkeséggel, ami az ősi közösségi, illetve családi hagyomány örökségében és a becsület megvédésének kötelezettségében gyökeredzik. A meritokrata számára a lovagiasság erénye ma már nem több, mint valamiféle kiüresedett arisztokratikus örökség, amellyel semmit sem lehet kezdeni. „Bár az örökölt előnyök az ő esetükben is jelentős szerepet játszanak a szakmai vagy vezetői státusz elérésében, ennek az új osztálynak fenn kell tartania azt a fikciót, hogy hatalma kizárólag a teljesítményen és az intelligencián alapul.”^[31] Vagy legalábbis el kell kerülnie, hogy sikereivel együtt elismerje a múltból örökölt kötelezettségeit is. A meritokratikus elit tagjai kiváltságos „virtuális közösségként” tekintenek magukra, amelyből hiányoznak a nemzeti és a lokális kötöttségek is. Egykor Ortega és más kritikusok a tömegkultúrát a „radikális hálátlanság” és a korlátlan lehetőségekbe vetett, megingathatatlan hit kombinációjaként írták le. Ortega szerint a tömegember még természetesnek tekintette a civilizáció áldásait, úgy tekintett rájuk, mintha ezek „természetes jogai lennének”. „A korábbi évszázadok örököseként boldog tudatlanságban leledzett a múlttal szemben fennálló tartozását illetően. Habár élvezte a történelmi szint általános emelkedésének előnyeit, nem érzett semmiféle kötelezettséget sem az előző nemzedékek, sem az utódokkal szemben.”^[32] Ma az elithez tartozó csoportok vették át a hajdani tömegemberek szerepét, ezért joggal kijelenthető: a meritokrácia a demokrácia egyfajta paródiája.

Lasch végső következtetéseit így lehetne összefoglalni: A 20. század elejétől ritkán látható színjátékot produkált a nyugati világ. Egy oldalról – elsősorban a minden irányba nyitott világpiacnak köszönhetően – látszólag egységes világrend keretei között találta magát az emberiség. A tőke és a munka szabadon cirkulálnak a glóbuszon; a politikai határok nem jelentenek számukra akadályt, hiszen ezek időközben olyan mondvacsinált korlátok lettek, amelyeket nem érdemes komolyan venni. Ugyanakkor az is tény, hogy ezzel párhuzamosan időről időre felbukkannak a törzsi szellem agresszív formái, kiváltképpen az úgynevezett „harmadik világban”. De a félelem, hogy a pénz nemzetközi nyelve felülírja a „helyi dialektusokat”, még a fejlett világ integráns részét képező Európában is életre hívta az etnikai partikularizmusokat, miközben végletesen meggyengítette a nemzetállam tekintélyét, amely egyedül képes az etnikai rivalizálásokat kordában tartani. „E két folyamat háttérében – vagyis az egyesülés felé mutató törekvés és a látszólag ellentétes irányú, a széttöredezettséghez vezető mozgalmak – a nemzetállam gyengülése áll. Az állam már nem képes kezelni sem az etnikai konfliktusokat, sem a globalizációt erőltető érdekcsoportokat.”^[33] Nem a józan és mértéktartó erők állnak szembe az újjászületett törzsi szellemmel, hanem a kozmopolita elit szűk látókörű „csoportegoizmusa”. Az állam tekintélyének eróziója szorosan egybefonódott a hagyományos középosztály hanyatlásával, ami nem csak a gazdagok és a szegények között tátongó szakadék folyamatos szélesedését jelentette. Ezt egyébként hangsúlyoznunk kell, ha a jövőbeli kilátásaink józan elemzésére vállalkozunk. De más folyamatokat is tekintetbe kell vennünk. „A 17., illetve a 18. századtól a nemzetállamok sorsa szorosan egybefonódott a kereskedelemmel és az ipari tevékenységgel foglalkozó osztályok sorsának alakulásával. A modern államok megalapítói – legyenek akár a királyi kiváltságok élvezői, mint XIV. Lajos, vagy köztársaságpártiak, mint Washington és La Fayette – elsősorban ezekhez a társadalmi rétegekhez fordultak, hogy támaszra leljenek a feudális nemességgel folytatott küzdelmükben.”^[34] A nacionalizmus vonzereje döntően abban a képességében rejlik, hogy – legalábbis a határokon belül – közös piacot, s közben olyan egységes jogrendszert teremtsen, ami ugyanúgy érvényes a kistulajdonosokra, a gazdag kereskedőkre, tehát a társadalmi csoportokra, akiket a régi (feudális) rendszerben kiszorítottak a hatalomból. Mindez nagyon is érthetővé teszi, hogy idővel a középosztály a társadalom hazafias,

sőt, olykor kifejezetten sovinszta és militarista „elemévé” lényegült. „De a középosztálybeli nacionalizmus árnyoldalai nem homályosíthatják el a pozitívumokat, amelyekkel ez az irányzat hozzájárult a kultúrához: a fejlett lokális identitástudat és a történelmi folytonosság iránti tisztelet olyan értékek, melyek jelentősége csak napjaikban, ennek a társadalmi rétegnek minden téren érzékelhető visszaszorulása idején értékelhető megfelelőképpen.”^[35] Ami igazán problematikus ennek az osztálynak a világnézetében, az a nacionalizmus. Lényegében a nacionalizmus a középosztály általánosan elismert, közös eszmei fundamentumaként született meg, elsődleges funkcióját pedig az jelentette, hogy megakadályozta a különböző társadalmi csoportokat és rétegeket, hogy az egymással szemben álló érdekeik párt- és közpolitikai szinten is láthatóvá váljanak. De bármilyen is volt a középosztály nacionalizmusa, mégis olyan közös alapot, közös normarendszert és közös vonatkozási keretet biztosított a közösség számára, amelyek nélkül a társadalom egymással vetélkedő frakciókra hullott volna. Vagyis az a szerencsétlen állapot következett volna be, amelyet az Alapító Atyák jó előre megsejtettek. A megfontolt patriotizmusnak viszont sikerült Amerikában egy viszonylag békés társadalmat megteremtenie. Éppen ezért, írja Lasch, Ortega félelme a „tömegek lázadásától” ma már egyáltalán nem tekinthető valós veszélynek. Viszont az *elitek lázadása* a gyökerekhez való kötődés, a kötelességtudat és az önmérséklet ősi hagyománya ellen idővel könnyen kirobbanthatja a „mindenki háborúja mindenki ellen” nem túl biztató állapotát.

---

[1] Taguieff, Pierre-André: *Le nouveau national-populisme*. CNRS ÉDITION, Paris, 2013. 7

[2] I. m. 10–11.

[3] Rosanvallon, Pierre: *Le siècle du populisme*. Histoire, théorie, critique. Éditions du Seuil, Paris, 2020. 11.

[4] I. m. 13. Rosanvallon valószínűleg a francia szürrealista költőre, Jacques Prévert-re utal, aki verseiben bármit bármivel összefüggésbe hozott. A Rosanvallon által idézett francia folyóirat az *Éléments* 2019. 4–5. száma.

[5] Cohen-Tanugi, Laurent: *Résistances. La démocratie à l'épreuve*. Éditions de l'Observatoire, Paris, 2018. 81.

[6] Badiou, Alain, Pierre Bourdieu etc.: *Qu'est-ce qu'un peuple?* La Fabrique Éditions, Paris, 2013. 137–138.

[7] I. m. 142–143.

[8] Az amerikai populista mozgalom történetét legutóbb az amerikai esszéíró, Thomas Frank dolgozta fel: *A populizmus. Íme, megvan az igazi ellenségünk!* című könyvében.

[9] La Bruyère: *Les Caractères de Théophraste, Traduits de Grec*. In: Uő.: *Œuvres complètes*. Éditions Gallimard, Paris, 1951. 256.

[10] Walzer, Michael: *Zweifel und Einmischung*. Gesellschaftskritik im 20. Jahrhundert. S. Fischer Verlag GmbH, Frankfurt am Main. 1991. Amerikai angolból fordította Anita Ehlers és Hans-Horst Henschen. A mű eredeti címe: *The Company of Critics*. Social Criticism and Political Commitment in the Twentieth Century. New-York, 1988.

[11] I. m. 41–42.

[12] I. m. 42.

[13] I. m. 42.

[14] I. m. 42.

[15] I. m. 42.

[16] Idézi Walzer, i. m. 43.

[17] Walzer, i. m. 43.

[18] I. m. 43.

[19] I. m. 43–44.

[20] Lasch Christopher: *La révolte des élites*. Éditions Flammarion, Paris, 2007. Angolból fordította Christian Fournier. Eredetileg: *The Revolt of the Elites and Betrayal of Democracy*. New-York – London, 1995.

[21] *A tömegek lázadása* című könyv első kiadása 1938-ban volt. Azóta többször megjelent. Legutóbb 2026-ban, Scholz László fordításában.

[22] Lasch, i. m. 37.

[23] Csejte Dezső: *A spanyol egzisztencializmus története*. Miguel de Unamuno és José Ortega y Gasset filozófiájának fő kérdései. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 234.

[24] I. m. 38.

[25] Remete Péter – eredetileg *Pietro Damiani* – olasz származású szerzetes és prédikátor, az első keresztes hadjárat egyik szervezője. A hagyomány szerint Péter rendkívül csúnya ember volt, mindig piszkos ruhában és mezítláb járt a katonák között. Mégis, szinte mágikus erővel hatott. Szent emberként tekintettek rá. Seregével áthaladt Nyugat-Magyarországon is, ahol összetűzésbe kerültek az ott lakó magyarokkal.

[26] Tarde, Gabriel: *L'opinion et la foule*. Eredetileg Paris, 1901. Internetes hozzáférés: <http://pages.infinet.net/sociojmt> 12.

[27] Durand, Pascal: *L'Opinion et la Foule. Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*, N° 5. 1990. 117.

[28] Tarde, i. m. 15. Pascal Durand úgy kommentálja a fent idézett gondolatokat, hogy ezek akár Herbert Marcuse *Egy dimenziós ember* című könyvéből is származhatnának.

[29] Lasch, i. m. 40.

[30] I. m. 43.

[31] I. m. 51.

[32] I. m. 52.

[33] Lasch, i. m. 59.

[34] I. m. 59–60.

[35] I. m. 60.

Szerző
Liko Szilárd Balázs

Dátum
2026. aug. 30.

VERS

FELDERÍTÉS

éjjel kezdődik
az első néhány órában csak sötétet látok
reggelre pulzáló szál
vörös háttéren
sikoly a konyhából
megnézem minden a helyén
vissza a nappaliba
a kanapéra fekszem
forog velem a szoba
elfelejtettem valamit
bal gyűrűsujjam ráng
felülök

felforgatom a lakást
ágyam helyén rács
szélcsengő
kapkodok
de nem találom
apám hangja egy mozdulat
elugrom
a fürdőbe csúszom
szappanízű csempe
és nevetünk
nem talállok felmosót
folyik belőlem valami
át a küszöbön
végig a terasz ajtóig követem
kint áll és integet
húzom lábam a belépőn
eltörlöm nyomaimat

kép | vecteezy.com

Szerző
Kovács Gábor

Dátum
2026. aug. 25.

ESSZÉ

FELVILÁGOSODÁSOK

Fehér és sötét, avagy politikamentes politika a technológia segédelmével

[Ács József esszéje](#) az *Arrobori* egyik írásához kapcsolódva a politikamentes technokrácia mítoszának elemzése során jut el a sötét felvilágosodáshoz.

Induljunk el a felvilágosodás fogalmától! Kezdjük egy híres idézettel: „Valóra váltjuk a filozófia ígéreteit”. A filozófia itt a felvilágosodás filozófiája. A mondat eredeti kontextusa igencsak vészterhes, mert Robespierre forradalmi terrort meghirdető beszédében hangzott el. A felvilágosodás filozófiájának alighanem legjobb magyar ismerője – hajdani kollégám és tanárom –, Ludassy Mária egyik könyvének címéül is választotta a mondatot, s így írt az ilyesféle doktriner szándék szükségképpen vészterhes következményeiről: „... s valóban, ahol a való világból kiindulva akarták megvalósítani az EGYENLŐSÉG és a TESTVÉRISÉG birodalmát (a SZABADSÁG a szintén a felvilágosodás filozófiai örökségéhez tartozó liberális utópiákra maradt), ott terrorra kényszerült a törvényhozó, mivel az 'empirikus emberek' oly kevésbé feleltek meg az erény ideális követelményeinek”.

A szabadság, egyenlőség, testvériség hármasság jelszava a modernitás társadalmi-politikai programjának lényegét fogalmazta meg. Az együttes megvalósításukra irányuló szándék kezdettől nagyon súlyos dilemmákat vetett föl. S nemcsak abból származtak bajok, hogy az egyenlőség és testvériség szabadság nélkül zsarnoksághoz vezet, az is világos volt, hogy az egyenlőség és szabadság összeegyeztetése sem problémamentes. Mégis: a modern politikai demokrácia intézményes technikáit ez a program alapozta meg. Aztán a 20. század utolsó évtizedeiben lehetett egyre többet olvasni arról, hogy az észre alapozott – bírálói által észvallásnak titulált – felvilágosodás kora véget ért. Nem mintha korábban nem tárgyalták volna a korszakot feszítő súlyos belső ellentéteket – elég a frankfurti iskola gondolkodóira utalni –, de a program, illetve az arra épülő modernitás teljes elvetése a posztmodern fogalmának bevezetésével kezdődött. Ami az utóbbi években *sötét felvilágosodás* néven híresült el, ennek a mozgásnak a kiteljesedése, jelenlegi végállomása.

Tény – Ács József joggal hangsúlyozza ezt –, hogy képviselői így vagy úgy, erősen kötődnek az észvesztő profitokat produkáló, a Szilikon-völgy légkörében szocializálódott technomilliárdos vállalkozói réteghez: vagy maguk is a rövid idő alatt *startup* cégből gigászi vállalatbirodalommal növekvő vállalkozások alapítói, tulajdonosai, vagy számítógépes szakemberek. Ennek a rétegnek az első generációja a hatvanas évek légkörében szocializálódott, és olyan világképet alakított ki, amely sikerrel egyesített két, egymással eredetileg élesen szemben álló ideológiát: az élesen antikapitalista hippit és az értelemszerűen prokapitalista, az egyéni meggazdagodást és a sikert az élet középpontjába állító yuppie-ét. Ami tűznek és víznek tetszett, s amikről azt lehetett gondolni, hogy kioltják egymást, azok olajnak és tűznek bizonyultak, s bizarrnak tűnő összevegyítésük nagyon is életképes volt. Az őket követő generációk életfilozófiájában a szabadság és a meggazdagodásban manifesztálódó siker szervesen összefonódik. (A történetek jó illusztrációját adják a '68 kudarc utáni keserű *bon mot* igazságának: „a fogyasztói társadalom elfogyasztotta a forradalmat”.)

Ez a réteg nagyon sajátosan értelmezi a szabadságot, főként a szabadság és a társadalmi méretű egalitárius demokrácia viszonyát. Világképünkben a kettő élesen szemben áll. A szabadság a tehetsége révén meggazdagodó új elit szabadsága, míg a demokrácia az az elvetendő politikai berendezkedés, ami ezeket a kreatív embereket le akarja húzni a tehetségtelen tömeg, a mob, a csőcselék szintjére, s ami a haladás kerékkötőjévé válva szükségképpen degenerálódik. Vagyis a szabadság igénylése élesen antiegalitárius ethosszal kapcsolódik össze. A ragadozók szabadsága ez.

És itt alapvető fogalomhoz jutottunk: a haladáshoz, aminek persze megvan a maga története. Összefonódik a társadalom-, gazdaság- és politikatörténettel. A haladás ideája is jelentős változásokon ment át az idők folyamán. Annyi bizonyos, hogy sajátosan modern fogalomról van szó, s ez lényegi eleme a felvilágosodás kulturális csomagjának. A haladást a 18. század filozófusai a középkorral – egyébként e tekintetben hamisan – szembeállított saját koruk alapvető sajátosságának gondolták. Sokértelmű fogalom volt ez: jelentette a társadalom erkölcsi, anyagi és tudásbéli gazdagodását, vagyis az európai civilizáció előrehaladását: progresszió versus stagnálás, tudatlanság versus tudás, ész versus sötét babonáság. Valami olyasvalamit, amit a 19. századi magyar reformkor Magyarországra vonatkoztatva a nemzet *tsinosodásának* mondott. Aztán a 19. század egyre inkább a technológiai haladásra – ami eredetileg is előkelő helyen volt a fogalom értelmezési tartományában: a Nagy Francia Enciklopédia szócikkei között központi hely illette a mesterségbeli-technikai tudás fejlesztését célzókat – szűkítette jelentését. Nem alaptalanul: a század második fele a születőben lévő technotudomány páratlan diadalútját hozta, s ez megágyazott a technotudományos ideológiának – ennek mai leszármazottja a *Big Data* ideológiája.

Úgyszólván adta magát az ötlet, hogy alkalmazzuk a tudomány és a technológia módszereit az emberi társadalomra is. Saint-Simon utópiája, amely a haladás zálogát a technotudománnyal összekapcsolódó kapitalista vállalkozásban látta, a 19. századi pozitívizmus egyik sarokköve. Központi gondolata az ideológiamentes tudományos társadalomtervezés, a későbbi technoutópiák központi motívuma. A sötét felvilágosodásnak a társadalmat az új digitális technológiákra alapozott társadalommérnökség segítségével átalakítani akaró szándéka hosszú múltra tekint vissza.

A technokrata társadalommérnökség ideája mélyen elitista, anti-egalitárius emberképpel jár együtt. Érdekes kézbe venni Shoshana Zuboffnak 2019-ben megjelent, a technokapitalizmus geneziséét és működésmódjait enciklopédikus igénnyel leíró és elemző művét, *A megfigyelési kapitalizmus korát*. Ebből kiderül, hogy az ezredforduló környéki válság után a mára gigászokká növekedő hajdani startup-cégek, a Google, Amazon stb., üzleti stratégiaváltása új típusú kapitalizmus nyitányának bizonyult. Ebben az ügyfelek kibányászandó nyersanyaggá válnak. A felhasználói viselkedés feltérképezéséből és a masinériát működtető profitelvű logikából értelemszerűen következik a második lépés: a felhasználók jövőbeli viselkedésének profitmaximalizálást célzó kondicionálása. Ami törvényszerűen magával hozza az anti-egalitarizmust, a sötét felvilágosodás ismertetőjegyét. Vannak tehát a szofisztikált technológia briliáns értelmű, csillogó eszű előállítói, és a használó, ám működésmódjait megérteni képtelen tömegek. A lényegét brutális nyíltsággal fogalmazta meg egy nagyvállalat magas beosztású vezetője: „Tudja, az a helyzet, hogy nálunk zsenik dolgoznak, akik csúcstechnológiát csinálnak idiótáknak.” Nem meglepő – mutat rá Zuboff –, hogy kezdetektől milyen népszerű a *behaviorizmus* pszichológiája a megfigyelői kapitalizmus nagyvállalatainál. Egyik legismertebb képviselője, B. F. Skinner teóriájában az emberi lény afféle ok-okozati sémák alapján működő viselkedéscsomagként jelenik meg, s a szabadság fogalma üres: valójában az elégtelen ismeretek következménye, ti. nem ismerjük valamely cselekedet okát, s a rejtély magyarázatára találjuk ki a metafizikai jellegű ideát, ami a vonatkozó ismeret megszerzése után egyszerűen elillan. Logikusan következik hát a manipulatív célzatú, profitszerzési vagy hatalmi szándékú kondicionálás eszméje, majd gyakorlata, amihez az eszközöket a technológia szállítja.

Profit és hatalom szétválasztása nagyon is viszonylagos: a profitszerzés logikájára épülő társadalomban a profit a politikai hatalom fölötti közvetett vagy nem is annyira közvetett kontrollt is jelent. Kína példája fényesen bizonyítja, hogy a hipermodern technológiára alapozott megfigyelési kapitalizmus milyen eredményes nászra léphet a régi vágású politikai totalitarizmussal, s mennyire életképes a nászból születő utód.

Ahol vannak kondicionált tömegek, kondicionáló elitnek is lennie kell, ami működteti a szofisztikált technológiai-hatalmi masinériát. A sötét liberalizmus zászlóvivőinek egyébként fölötté heterogén nézeteiben az elit-koncepciók valamilyen változata közös jellemző. A szabadság és demokrácia éles szembeállítását Curtis Yarvin – szövegeit eredetileg *Unqualified Reservations* című blogjában közölte Mencius Moldbug álnéven – és az őt szisztematikusan kommentáló Nick Land kiindulópontját adja. Gondolatmeneteik kontextusa az amerikai kultúra és politika több évtizede folyó identitáspolitikai háborúja, a *woke* és az *alt-right* kölcsönösen izzó gyűlölettől fűtött lövészárokharc, melyben ők az alt-right számára gyártják az eszmei muníciót. A szabadság náluk az elit szabadsága, míg a modernitásnak az egalitarizmusra alapozott képviselői demokráciája maga az ősgonosz. Nem pusztán hajlamos a degenerációra, hanem per definitionem maga a degeneráció: lényegét tekintve diszfunkcionális és kontraproduktív politikai berendezkedés. Mélységes egyetértéssel idézik az antik politikai filozófiát, amelyben a demokrácia valóban a rossz politikai formák egyikeként, az *okhlos*, a csöcselék zsarnokságaként tűnik fel. Yarvin és Land vissza-visszatér az USA Alapító Atyáihoz, akiknek szövegeiben a leendő új államot következetesen köztársaságként, nem pedig az általuk is rossznak tartott demokráciaként képzeltek el. Ehhez kell visszanyúlni, el kell törölni mindenféle kompenzációs

jellegű jóléti mechanizmust, mert ezek olyan társadalmi csoportoknak juttatják az erőforrásokat, amelyek képtelenek azok észszerű felhasználására: az eredmény így nem az egyenlőtlenség csökkentése, hanem a társadalmi testben rákként burjánzó parazitizmus.

technoszféra

A fehér felvilágosodás haladásfogalma a sötét felvilágosodás Sith-lovagjainál következetesen szemben áll az eredetileg annak szerves részét jelentő társadalmi emancipációval. A haladás itt a technoszférában a programozói-vállalkozói kreatív elit érdeme. Ebből logikusan következik, hogy az erőforrásokat ide kell csoportosítani. Egyedül ez a stratégia képes kiemelni a válságból az újraindításra (*rebootolás*) szoruló, zsákutcába keveredett nyugati civilizációt. Az informatikából kölcsönzött kifejezés is sajátos optikájú, az emberi valóságot a számítógépes programozó szemszögéből értelmező társadalomkép és történetfilozófia társul hozzá. Ács József így ír: „A jövőtervező fenegyerekek sci-fibe kanyarodó dolgozatait olvasva sokszor az a benyomásom, mintha kizárólag műszaki érdeklődésű, számítógépes játékokon nevelkedett fiatalok a társadalom- és a filozófiatörténet néhány fontosabb fogalmának mesterséges intelligencia készítette kivonatait a maguk megértésének szintjén átböngészve hátradőltek volna forgószékükben, hogy megállapítsák: ezek elavult termékek. Ennél ma már sokkal jobbat is tudnak csinálni. A megértés másodlagos, első az innováció. Ami néhány dologra megoldás, mindenre megoldás”.

Nem vitás, hogy a mindennek feletti technológiai innováció és a programozói optika erősen hajlik arra, hogy az emberi társadalmat afféle hardvernek tekintse, amihez a régi szoftverek helyett újakat kell írni – s erre ők hivatottak. Yarvin is szoftverfejlesztő, vállalkozó; társadalom-átalakító ideáit blogokon teszi közzé, és nem is titkolja, hogy a sötét felvilágosodás köreiben nagy karriert befutó fogalmát, a *katedrálist* programozó kollégájától, Eric S. Raymondtól kölcsönözte. A fogalom szintén a felvilágosodás eszméiből kinőtt liberális demokrácia hatalmi struktúrájának neve; olyan központosított hatalmi komplexum, amelyben összefonódik a politikai gépezet, a sajtó és az akadémiai világ. Vele szemben ott a bazár. A katedrális központosított, a bazár decentralizált: Microsoft versus Linux.

A sötét felvilágosodás két másik alakjának, Nick Landnek és Peter Thielnek a szocializációja erősen különbözik Yarvinétól. Land brit filozófus, pályáíve azonban eltér a hagyományos akadémiai mintától. Eredetileg a Warwicki Egyetemen oktatott és kutatott, ám szövegeivel kezdettől áthágta a hagyományos szakfilozófiai határokat. Posztmodern filozófiát művelt, összevegyítette a posztstrukturalizmust, a kibernetikát, az underground rave-szubkultúrát, a Nietzsche-től örökölt nihilizmust és okkultizmust Howard Philips Lovecraft gótikus science-fiction horrorjából átvett motívumokkal; nézeteit performanszokon népszerűsítette. Nevét a gyorsítás, az *akceleracionizmus* teóriája teszi szélesebb körben ismertté. Az új, posztmodern fogantatású ideológiai irányzatok általában különösebb nehézség nélkül öltik magukra a hagyományos duális politikai spektrum jobb- és baloldalának jelmezét. Ez már a populizmus esetében is megfigyelhető. A gyorsítás teóriájának baloldali változata a marxi koncepcióhoz nyúl vissza. Alaptétel: föl kell gyorsítani a technológiai innovációt: a termelőerők és a termelési viszonyok marxista téziséből kiindulva. Úgy gondolják, a kapitalista termelési viszonyok majd ellentétbe kerülnek a technológia révén forradalmasított termelőerőkkel. Reményeik szerint a végeredmény egy posztkapitalista társadalom lesz.

kiteljesedés

A jobboldali akceleracionizmus – ennek apostola Nick Land – gyökeresen ellenkező következtetésre jut. A kiindulópont itt is a technológia szabadjára engedése. Ám reményeik szerint ez nem a kapitalizmus bukásához, épp ellenkezőleg: a kiteljesedéséhez vezet. Itt a gyorsítás, az állami kontroll, végső soron az állam leépítését, a szabadpiac valamennyi, még létező, politikai korlátjának eltávolítását, az emancipációs mechanizmusok, velük együtt a demokrácia felszámolását jelenti. Land korai akceleracionista koncepciója és a későbbi – máig tartó – periódus között lényegi azonosság van: a technológia feltétel nélküli bálványozása. Ez vezet a szingularitás techno-mitológiai állapotához, amelyben az emberi szubjektum feloldódik az új gépi intellektusban – lásd mesterséges intelligencia –, az ember mint faj lényegében eltűnik. A transz- és poszthumanista ideológia jól ismert tételei ezek. (Erről bővebben [A technológia vallása, avagy hogyan váljunk istenné önerőből](#) című esszémben írok.)

Landnél mindez egyfajta deliráló apokaliptikus hangszerelésben jelenik meg. Az igenelt kapitalizmus ugyanakkor mélységesen embertelen, de éppen ezért kell átölelni. Nagyon erős mizantróp hajlandóság munkál itt. A kapitalizmus – a Lovecraft regényeiből és novelláiból ismert világon túli iszonyathoz, a fekete démon-istenhez, *Cthulhu*hoz hasonlóan – a világunk kapuit áttörő és azt elpusztító radikális Másik. És ez jól is van így. A technológia ebben a technofantasza, helyenként drog-látomásszerű filozófiai vízióban azoknak a mágikus eljárásoknak a megfelelője, amelyeknek segítségével megnyithatóak világunk kapui, hogy az út szabaddá váljék az emberiséget elpusztító démonsereg számára. Egyébként Land első korszakának a túlzott drogfogyasztás okozta idegösszeomlás vetett véget; ezt követően hosszú ideig hallgatott, majd Hongkongba költözött és ott dolgozta ki a sötét felvilágosodás koncepcióját. Land visszajára fordította a marxi koncepció alapfogalmát, a kapitalizmus lényegi jegyének ábrázolt elidegenedést. Ez nála nem felszámolandó ősellenség, hanem olyan kozmikus, embertelen erő, amelyet üdvözölni kell: bele kell vetni magunkat az örvénybe; elősegíteni az emberi faj eltűnését, eltakarítva ezzel a technológiai evolúció útjában álló utolsó akadályt.

A neoreakciós és alt-right köröknek Land teóriája leginkább politikai ideológiája miatt fontos. Land a demokráciát következetesen elutasítja: az, hogy mára zombie-demokráciává vált, nem egyszerű elfajulás, hanem a politikai berendezkedés szükségszerű kiteljesedése. *Sötét felvilágosodás* című szövegében – innen nyeri a nevét az irányzat – egész tipológiát épít erre a demokrácia-utálatra, amelyet aztán összeköt a modernitás lehetséges jövőire vonatkozó prognózissal. Négy kritérium alapján osztályozza a politikai rendszereket: legfontosabb ezek közül a gazdasági növekedés, ami nem lehetséges a technológiai hatékonyság állandó növelése nélkül. A modernitás politikai rendszereinek ugyancsak négy típusát különbözteti meg: a

kommunista zsarnokságot, az autoriter kapitalizmust, a szociáldemokráciát és a zombie-apokalipszist – utóbbi megvető címkével a jelenlegi világállapotnak a nyugati felvilágosodás következtében kialakuló politikai formáját illeti, amelyben a hatalom a katedrális komplexumának kezében van. A gazdasági növekedés az autoriter kapitalizmusban a legnagyobb. Vajon – teszi föl a kérdést – a degeneratív fejlődési pályára került modernitás előtt miféle további utak állnak? Három ilyen lát. Az első a modernitás 2.0. Ebben az eurocentrikus modernizáció kölönceitől megszabadult távol-keleti, mindenekelőtt kínai – tehát autoriter – modell válna a nyugati csődtömeget maga mögött hagyó domináns berendezkedéssé. A második lehetséges opció a posztmodernitás: ez egy új sötét kor eljövetele, amelyben a nyugati katedrális rendszere rátelepszik a világ egészére: átfogó válság és dezintegráció a végeredmény. A harmadik lehetőség egy nyugati reneszánsz: ám az újjászületéshez a jelenlegi rendszer pusztulásán keresztül visz az út: csak ezután lehetséges átfogó újraindítás.

Ahogyan Ács József írja, a sci-fi, jobban mondva a fantasy elemek a sötét felvilágosodás harmadik legismertebb alakjánál, Peter Thielnél sem hiányoznak, jóllehet itt nem Lovecraft, hanem Tolkien jelenik meg kedvenc szerzőként: „Peter Thiel valamennyi cégét *A Gyűrűk Ura* alakzatairól nevezte el. J. R. R. Tolkien 1936 és 1949 között írt fantasztikus regénye a mindenre kiterjedő hatalom megszerzése körül forgó mitológia: „Egy Gyűrű mind fölött, Egy Gyűrű kegyetlen, Egy a sötétbe zár, bilincs az Egyetlen”. A főhatalmat jelképező gyűrű birtokosa láthatatlanná válik, de elveszíti saját akaratát: képtelen nem élni a megszerzett hatalommal. A megfigyeléssel és adatelemzéssel foglalkozó Palantir a távolbalátó kövekről, a haditechnikát megújító Anduril egy varázskardról, a Valar Ventures pénzügyi cég a világ rendjét őrző halhatatlan szellemi lényekről, a jelenlegi amerikai alelnökkel közösen alapított Narya Capital az egyik varázsgyűrűről kapta a nevét.”

populáris kultúra

Érdemes ehhez hozzátenni, hogy nemcsak Thielnél és a sötét felvilágosodás többi szerzőjénél nagyon erős a populáris kultúra szerzői iránti rajongás. Korunk társadalmi képzeletének meghatározó jegye a fantasy-mitológia. Ezzel számot kell vetnie annak is, aki a nagyközönség elé áll. XIV. Leó pápa 2026. május 15-én egy enciklikát bocsájtott ki a mesterséges intelligenciáról. A dokumentum, amely annak bizonyítéka, hogy a Szentszék mennyire fontosnak tartja véleménye kifejtését az egyik legégetőbb témában, a *Magnifica Humanitas* (Csodálatos emberiség) címet viseli. Nem meglepő, hogy az AI-ról és tágabb értelemben a technológiáról szóló szöveg szöges ellentéte a sötét felvilágosodás nézeteinek. Viszont jóleső meglepetés volt számomra a 'minden emberi lény egyenlő emberi méltósága', ami a gondolatmenet sarokköve, s ami ugyanaz, mint Bibó István alapvetése: 'az emberi méltóság egy és oszthatatlan'. A pápa – aki egyébként eredeti képzettsége szerint matematikus – ebből kiindulva utasítja el a transz- és poszthumanista ideológia pseudo-vallási, az emberi végesség felszámolásával elképzelt technológiai megváltásra vonatkozó vízióit: ezek mélyén ugyanis az emberi állapot elutasításának vágya munkál.

Az enciklika újra és újra hangsúlyozza, hogy egyformán károsnak és kerülendőnek tartja a technika iránti kritikátlan rajongást és a technofóbiát. És itt is előkerül J. R. R. Tolkien mint katolikus író neve (az író anyja katolizált), ám ennél érdekesebb, hogy a nagy fantasy eposz, *A Gyűrűk Ura* itt is előkerül. Mert a történet valóban a hatalomról szól, a helyszínek és a szereplők a skandináv és kelta mitológiából ismerősek: trollok, törpök, tündék és varázslók – ám a sokszálú történet a jó és a rossz küzdelméről mesél. Mélyen keresztény szemléletű. A hatalom gyűrűjét Frodó, a hobbit, ez a gyenge és erőtlén lény semmisíti meg – igaz, némi segédlettel; a korábbi, eltorzult lelkű gyűrűhordozó, Gollam akaratlan segítségével, mert a Végzet Hegyének kráterénél őt is megkísérti a korlátlan hatalmat ígérő gyűrű. A hatalmat nem lehet hatalommal megsemmisíteni. Minél hatalmasabb a történet valamely szereplője, annál nagyobb veszélyt jelent számára a gyűrű – íme, a végső tanulság. Az enciklika hosszasan, szó szerint idézi a történet egyik főszereplőjének, a mágus Gandalfnak a szavait: nem tudjuk a világból teljesen kigyomlálni a gonosz magvait, a saját kis világunkban kell mindent megtennünk ennek érdekében. Cselekedj lokálisan!

irdatlan vagyon

Peter Thiel, a sötét felvilágosodás harmadik zászlóvivője az újabban *tech bros* néven emlegetett multimilliárdosok egyike. Irdatlan vagyonát a komputer- és szoftverbizniszből szerezte, s

úgyszólván korlátlan pénzügyi forrásai révén kiterjedt politikai hálózatot épített ki. Ebben ott vannak a Trump-adminisztráció kulcspozícióban lévő figurái, J. D. Vance alelnök, a hatalmi piramis második embere, de ő egyengette Curtis Yarvin pályáját is. Elon Muskhhoz hasonlóan Thiel életének is vannak dél-afrikai vonatkozásai; német származású, Frankfurt am Mainban született, szüleivel vándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, a család 1971–76 között a Dél-Afrika által megszállt Namíbiában élt. Tanulmányait a Stanford Egyetemen folytatta, ahol filozófiát hallgatott, és hát igen, *A Gyűrűk Ura* elementáris hatást gyakorolt rá: saját bevallása szerint folyamatosan újraolvasta, több mint tíz alkalommal.

Thiel írásain érződik a filozófiai iskolázottság. Esszéiben általában tartja magát az akadémiai tudományosság formális normáihoz: lábjegyzetek stb., hiányzik a Nick Landre jellemző folyamatos és provokatív transzgresszió, az akadémiai tudományosság normáinak nagy kedvvel művelt felrúgása. Ezek egyébként is jóval olvashatóbbak Land időnként pszichedelikus szerek használatát sejtető szövegeinél. A technikai hatékonyságot mint elsődleges szempontot és az ehhez társított libertárius kapitalizmust ő keresztény világképbe illeszti. *A straussi pillanat* című szövege 2001. 09. 11, a New York-i Trade Center tornyainak lerombolása által keltett sokk élményéből született.

Vajon mit kezd a vallással és persze saját identitásával a nyugati civilizáció, miután rádöbbsent, hogy a globalizált világ a legkevésbé sem eredményezte a *homo oeconomicus*, a világban a haszonszerzés optimális módozatait kereső, kalkulatív racionalitás által vezérelt embertípus egyetemessé válását? Két filozófiai fogódzója Carl Schmitt, illetve Leo Strauss. A történetek nagyon is igazolták – írja – Schmitt politikai teológiáját, amelyben a politikai szféra alapviszonya a barát és ellenség reláció. A baj az, hogy a Nyugat ennek szellemében – visszatérve a harcos vallásosság állapotába – elveszítené a modernitás századaiban felépített identitását. A liberális projekt következetesen elhárította az emberi természetre vonatkozó kérdést, mert úgy gondolták, a *homo oeconomicus* uralomra jutásával örökre sikerült elűzni a démonokat. Patthelyzetbe került civilizációnk. Nézete szerint ebből nyújthat kiutat Leo Strauss filozófiája.

Thiel nagy fontosságot tulajdonít annak, hogy Leo Strauss újra és újra visszatér a legjobb kormányforma és a vallás kapcsolatára. Thiel számára a technológiai hatékonyságba vetett hit összefügg a kereszténységgel, amely optimizmussal tekint a jövőbe. Ennek az optimizmusnak az elvesztése a jövő elvesztése. Visszaszerzése csupán a technológia segítségével lehetséges. A tudomány és a technológia a nyugati civilizáció két alappillére. A technológiai innováció lelassulása nemcsak a pénzpiacokat, hanem a politikai rendszert is megrendítené. Persze, a politikai rendszer elöregedett, szklerotikussá vált. A stagnálásból és a dekadenciából való kilábaláshoz egyaránt szükség van a technológiai innováció felgyorsítására és a vallási megújulásra. Korunk paradoxona, hogy a radikális haladáshoz egyfajta mértékletes, a veszélyeket számba vevő szerénység kell – ehhez pedig vallásosságra van szükség, amely megtalálja a járható ösvényt az eltúlzott, hübriszbe torkolló optimizmus és a cselekvésképtelenséget eredményező fatalizmus között. Ha ez nem sikerül, az apokalipszis felé botorkáló emberek maradunk – ezek a *Vissza a jövőbe* című írásának zárszavai.

mély demokrácia-averzió

Ács József esszéjének egyik legérdekesebb része az *Okos városállamok* című alfejezet, amelyben átfogó képet kapunk egy töről metszett technokrata politikai vízióról. Valójában nem is igen lehet politikáról beszélni: egyfajta apolitikus politika ez, amely abból indul ki, hogy a köz dolgai valójában nem léteznek. Nem létezik persze a politikai közösség sem. A politika – ez régtől a technokrata gondolkodás alapeszméje – helyébe a társadalommenedzsment lép. Az okos városállamok-féle kísérlet – a világ számos pontján gőzerővel folyó projektekbe hihetetlen pénzeket pumpálnak a tech-milliárdosok – régi sci-fi vízió átültetése a gyakorlatba. Aligha

kétséges, hogy a sötét felvilágosodás mély demokrácia-averziójából kinövő elgondolásról van szó. Ám ehhez kellett a letagadhatatlanul létező, ilyen vagy olyan formában világszerte megfigyelhető jelenség, a liberális demokrácia intézményrendszerének mély válsága, kisebb vagy nagyobb mértékű eróziója. (Erről írtam [A posztdemokrácia kora?](#) című esszémben)

Nemzetállamok helyett városállamok. A város mindenféle utópia kedvenc terepe, ám itt konkrét példák is vannak. Ezek a távol-keleti, a high tech és a konfuciánus hagyomány szintézisét megvalósító Szingapúr – ahol jól megfér egymás mellett az elképesztő technológiai és gazdasági hatékonyság és a botbüntetés – és Hongkong. Nick Land az ezredforduló éveiben utóbbiba teszi át székhelyét.

A sötét felvilágosodás mély és őszinte demokrácia-utálata nem előzmények nélküli. A politikai eszmetörténetben ritkán van teljesen új a nap alatt. A társadalomnak mint részvénytársaságnak a gondolata eredetileg a korai liberalizmus találmánya. A cenzusos, a jövedelmen, illetve az iskolai végzettségen alapuló választójogot úgy magyarázták, hogy a köz dolgaiba azok szólhatnak, akik adót fizetnek. Itt következett a részvénytársaság-analógia. Úgy van ez – érveltek –, mint a részvénytársaság esetében. A közgyűlésen azok szavazhatnak a társaság ügyeiről, akik befektettek: vagyis a részvényesek. A 19–20. század fordulóján – a választójog kiterjesztését követelő emancipációs tendenciák megjelenésével – a részvénytársaság-metaphora aztán átkerült a konzervatív eszmekörbe.

Fontos előzmény az első világháború utáni Németországban az 1920-as években kibontakozó *konzervatív forradalom* törekvése, amely központi szerepet szánt a technológiának. Premodern társadalomkép és a technológia iránti rajongás járt itt is kéz a kézben. Nagyon találó nevet adott ennek Jeffrey Herf: *reakciós modernizmus*. Archaikus kaszt-társadalom és csúcstechnológia házassága – különböző hangszerelésben, de közös motívum ez a sötét liberalizmus képviselőinél is, legyen szó okos városokról, tech-cézárokról vagy éppen technofeudalizmusról. A sötét

felvilágosodás eszmekörének egyik forrása Guillaume Faye, napjaink radikális jobboldalának kedvenc szerzője. *Archeofuturizmus* című könyvében ezt a régi gondolatot ülteti át 21. századi környezetbe. Az eredmény a hagyományos ideológiai törésvonalakat meghaladni akaró koncepció, amely képes a hagyomány és napjaink szédítő technológiai dinamizmusának összeolvasztására: antiliberalizmus + csúcstechnológia. Ahogy Faye fogalmaz: ötvözni kell a 20. század elejének két olasz gondolkodóját, a tradicionalista Julius Evolát – Hamvas Béla egyik kedvenc szerzője (Lásd erről: [Hamvas és a két világháború közötti tradicionalizmus](#)) – és a technika iránt szenvedélyesen rajongó futurista Marinettit.

hogyan válik újra superhatalommá

Ács József megemlíti, hogy 2025-ben Peter Thiel Magyarországon tartott előadást az MCC Fesztén. A sötét felvilágosodás eszméinek néhány eleme és képviselője Trump második elnöki ciklusával került nagyon közel a mainstream politikához. És – nem meglepő – nagyon kedvező fogadtatásra talált az orosz radikális jobboldalon. 2025 júniusában Moszkvában nagy konferenciát rendeztek orosz és amerikai résztvevőkkel arról, hogy miként néz majd ki a világ 2050-ben. A címe: *Forum of the Future 2050: Techno-Optimism and Traditionalism*. Orosz állami vállalatok és nagy technológiai cégek állták a rendezvény költségeit. A Tsargad Institute megjövendölte, hogyan válik újra superhatalommá Oroszország. Így látták a jövőt: „A liberális globalizmus és a hatalmi egyközpontúság kora a vége felé közeledik. Új 'nagyhatalmi koncert' jön – a 21. századi birodalmak közötti éles versengés ideje. A globális antiliberális fordulat egyszerre jelzi az emberiség belépését a posztliberális korszakba és a normalitás visszatérését. A globális többségen belül Oroszország ennek a folyamatnak a kezdeményezője és vezetője... Az antiliberális fordulat szimbóluma Nyugaton a Trump-féle forradalom és a trumpizmus.”

Irodalom

J. B. Bury: *The idea of progress*. London: Macmillan & Co., 1924.

Antoine Buteau: [Lessons from Nick Land](#).

[A Nick Land Reader](#). *Selected Writings* e-book

[Encyclical Letter Magnifica Humanitas Of His Holiness Pope Leo XIV On Safeguarding The Human Person In The Time Of Artificial Intelligence](#)

Maria Engström: [The Dark Enlightenment and the Return of Political Theology in Russia and the United States](#)

Guillaume Faye: *Archeofuturism*, Arkto Media Ltd., 2010.

Jeffrey Herf: *Reactionary Modernism*. Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich. Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Kovács Gábor: [A technológia vallása, avagy hogyan váljunk istenné önerőből](#)

Kovács Gábor: [A posztdemokrácia kora?](#)

Kovács Gábor: [Hamvas és a két világháború közötti tradicionalizmus](#)

Lovász Ádám: *Nick Land és a sötét felvilágosodás*, Kommentár, 2062/2, 112–124

Mikhail Minakov: [Freedom and Progress at the Dawn of the Age of Will: The Struggle of Two Enlightenments in the Current Euro-Atlantic Debate](#), Ideology and Politics Journal Issue1(27), 2025, 97–144

Kömlödi Ferenc: *Öröklétek*. Budapest: Lumen Kiadó, 2026.

Mencius Moldbug: [Unqualified Reservations](#)

Mencius Moldbug: [Formalist manifesto](#)

Ludassy Mária: [A 2440-es esztendő. Kommunista és anarchista utópiák a XVIII. századi Franciaországban](#), Hét Hárs, A csillaghegy-békásmegyeri evangélikus gyülekezet lapja, VIII. évfolyam 4. szám 2009. karácsony

Nisbet Robert: *History of the idea of progress*. London: Heinemann, 1980.

Andrej Sekulović: Mi az archeofuturizmus? Kommentár, 2062/2, 80–88.

Peter Thiel: [The Straussian Moment](#)

Peter Thiel: [Spending the Future](#), 2007. november 1.

Peter Thiel: [Back to the Future](#)

Peter Thiel, Sam Wolfe: [Voyages to the End of the World](#), 2025. október 1.

Peter Thiel: [Against Edenism](#), 2015. június 1.

Felix Maschewski and Anna-Verena Nosthoff: [Res Publica ex Machina: On Neocybernetic Governance and the End of Politics](#)

Ian Ward: [Curtis Yarvin's Ideas Were Fringe. Now They're Coursing Through Trump's Washington](#)

Nils Wegner: Jobboldali akceleráció, Kommentár, 2062/2, 72–79.

Shoshana Zuboff: *A megfigyelési kapitalizmus kora*. Budapest: Osiris, 2025.

kép | vecteezy.com

TEGNAPUTÁN 15.

TEGNAPUTÁN

Új sorozatunkban folytatásos történetet indítunk, amelyben a részeket más-más szerző írja.

ELŐZŐ RÉSZ

KIADATÁS

A cella ajtaja kinyílt.

Merel apja feltápászkodott a fal mellől, már amennyire a bokájára vert béklyó engedte. A lánc végén vasgolyó volt, amelyet eredetileg jóval termetesebb fogolyra méretezhettek, de az is lehet, hogy korábban kisebb hajók lehorgonyzására használták. Naponta kétszer megpróbálta elmozdítani. A vasgolyó eddig minden alkalommal ugyanott maradt, ő azonban érezte, hogy egyre közelebb jár a sikerhez.

Két őr lépett be. Az egyiknek kard lógott az oldalán, a másiknak a bal lábán barna csizma, a jobbon szőrmés házipapucs. Mögöttük alacsony, keskeny vállú férfi állt, mellén a Birodalmi Fogolyforgalmi Hivatal címerével: egymást keresztező kulcs és lúdtoll.

– Harmincnégyes – mondta.

Merel apja körülnézett.

– Én lennék?

– Más nincs itt.

– Akkor én.

A hivatalnok belépett, hóna alatt két vastag iratköteget szorongatott. Finnyás pillantást vetett a falon csillogó nedvességre, a piszkos padlóra, majd a fogoly gennyes lábszárára.

– Brot vagyok, harmadosztályú fogolyforgalmi előadó. Azért jöttem, hogy kiadjam.

– Szabad vagyok?

Brot átlapozta az egyik köteget.

– Ezt a szót egyik rendelkezés sem használja.

– Akkor hová ad ki?

– Ez a probléma.

A papucsos őr a folyosó felé fordult.

– Mondtam, hogy probléma lesz.

– Te azt mondtad, hideg a kő – felelte a másik.

– Az is probléma.

Brot a priccsre tette az iratokat. Az alsó lapok a nedves deszkán rögtön pöndörödni kezdtek.

– Két, egymást kölcsönösen kizáró rendelkezés érkezett – mondta. – Mindkettő sürgős, titkos és megfellebbezhetetlen.

– Sokan keresnek.

– Ketten.

– Az is több, mint eddig.

Brot széthajtogatta az első iratot. A lap tetején fekete unikornisfej díszelgett, egyik szemében apró arany csillaggal.

– A Palotai Állambiztonsági Főigazgatóság szerint magát azonnal a fővárosba kell szállítani. Kiemelt fontosságú tanú.

– Minek vagyok a tanúja?

– Annak, amit látott.

– Mit láttam?

– Ezt magának kell tudnia. Különben nem volna tanú.

Merel apja behunyta a szemét. Megint látta a folyó sötétjét, a polip karjait, aztán a fehér fényt.

– Nem sok mindenre emlékszem.

Brot bólintott.

– Az nem baj. A tanúvallomások többségénél inkább előny.

Elővette a másik iratot. Ezen annyi pecsét sorakozott, hogy a szövegből alig maradt látható valami.

– A Halottak Vagyon- és Mozcásügyi Főosztálya viszont tiltja az elszállítást.

– Miért?

– Mert a nyilvántartás szerint maga halott.

– Nem érzem magam annak.

– Ezt felírom észrevételnek.

– Mióta vagyok halott?

Brot hunyorogva kereste a keltezést a pecsétek között.

– Itt javították. A javítást hitelesítő bélyegző eltakarja a dátumot.

– És mit akarnak tőlem, ha meghaltam?

– Semmit. Éppen ez a lényeg. A halottak nem mozoghatnak engedély nélkül.

– De én mozogtam.

– Szabálytalanul.

Merel apja a két kötegre nézett.

– Szóval, az egyik szerint el kell vinniük, a másik szerint nem vihetnek el.

– Pontosan.

– Akkor mit tesznek?

Brot elkomorodott.

– Intézkedünk.

A kardos őr felmutatott egy kulcskarikát. Legalább ötven kulcs lógott rajta, köztük egy apró rézkulcs, két csontból faragott darab, egy sörnyítő és egy, amelyik nyilvánvalóan egy szekrényhez tartozott.

– Le vesszük a láncot – mondta.

– És ha a halottak hivatala tiltakozik? – kérdezte a papucsos.

Brot gondolkodott.

– A béklyó eltávolítása nem minősül szállításnak.

– És ha elszalad?

Mindhárman Merel apjára néztek.

Ő megmozdította a lábát. A vasgolyó koppant a kövön.

– Nem szaladok messzire.

A huszonhetedik kulcs elfordult a zárban. A béklyó szétnyílt, Merel apja pedig hosszú idő óta először emelte fel úgy a lábát, hogy a vasgolyó nem rántotta vissza. Megingott. Az örök elkapták.

Brot arca felderült.

– Most már nem hagyhatjuk itt.

– Miért nem?

– Mert megkezdtuk a kiadatást.

A folyosón fekete fémfalú szállítóláda várta őket. Az oldalán arany betűk hirdették:

UDVARI REPRESENTÁCIÓS ÉS ARCKÉPALKOTÓ EGYSÉG

Alatta kisebb tábla függött ferdén.

IDEIGLENESEN FOGOLYSZÁLLÍTÁSRA ÁTMINŐSÍTVE

– Ebbe kell beülnöm? – kérdezte Merel apja.

– Ez felelt meg a biztonsági előírásoknak – mondta Brot.

– Úgy néz ki, mint egy koporsó.

– Akkor magának pont tökéletes.

A láda ajtaja hangtalanul felnyílt. Odabent keskeny ülés, két karfa és egy szemmagasságban elhelyezett üveglencse várta a foglyot. A háttámlán aranyszálas párna feküdt, közepén kovácsoltvas unikornissal.

Merel apja leült. Az unikornis azonnal a derekába fúródott.

– Ezt nem lehetne kivenni?

– Nemzeti motívum – felelte Brot rosszallóan.

Az ajtó becsukódott. Fehér fény villant, és kellemes, semleges hang szólalt meg.

– Üdvözljük az udvari portréprogramban. Kérjük, vegyen fel uralkodásra alkalmas arckifejezést.

– Fogoly vagyok.

– A társadalmi státus frissítése folyamatban. Kérjük, ne pislogjon.

Odakint az örök a ládát alacsony, hatkerekű járműre erősítették. Az udvari kapunál két küldöttség várakozott.

Az egyik élén aranszegélyes egyenruhát viselő palotai tiszt állt. A másik csoportot szürke köpenyes, sápadt férfi vezette, aki fekete dossziét szorított a melléhez.

– Brot harmadosztályú előadó? – kérdezte a palotai tiszt.

– Szolgálatára.

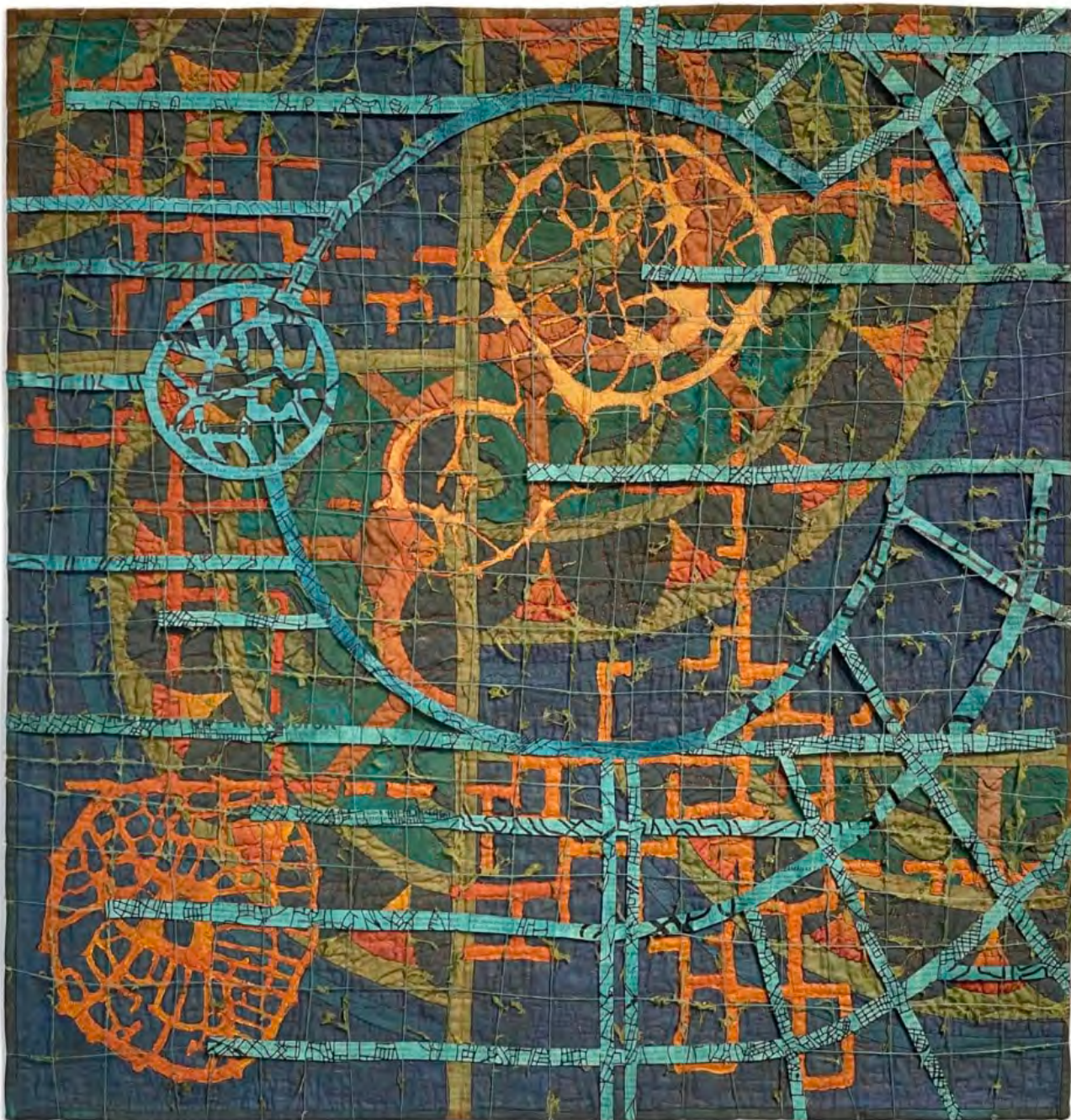
– Átvesszük a tanút.

A szürke köpenyes férfi előrelépett.

– Nem vehetik át. A személy halott.

– A személy beszél – mondta a tiszt.

– Lehetséges. A nyilvántartás szerint nem néma, hanem halott.

Brot elővette az átvételi könyvet.

– Kérem, előbb döntsék el, melyikük írja alá.

– Én – mondta a palotai tiszt.

– Senki – mondta a szürke köpenyes.

– A senki nem jogosult aláírni – felelte Brot.

A szállítóládában újabb fény villant.

– Kérjük, emelje kissé magasabbra az állát – mondta a portréprogram.

– Nem emelem.

– Az együttműködés hiánya ronthatja a felségprofil minőségét.

Merel apja ököllel ráütött az ajtóra.

– Tudják, mi lett a feleségemmel?

Odakint elhallgattak.

– Van felesége? – kérdezte Brot a láda falán keresztül.

– Legalábbis volt, amikor elmentem hazulról. Gyereket várt.

– Fiút vagy lányt?

– A polip nem várta meg, míg kiderül.

Brot a két küldöttségre nézett.

– Erről valamelyik irat tesz említést?

A palotai tiszt lapozni kezdett. A szürke köpenyes férfi becsukta a dossziéját.

– A halotti nyilvántartásban családi állapotként az szerepel: tisztázatlan.

A láda lencséjében vörös fény gyulladt. A portréprogram hangja elakadt. Valahol a szerkezet mélyén fogaskerekék mozdultak, kábelek feszültek meg, majd az oldalán új felirat jelent meg.

TÁVOLI RENDELKEZÉS FOGADVA

– Milyen rendelkezés? – kérdezte Brot.

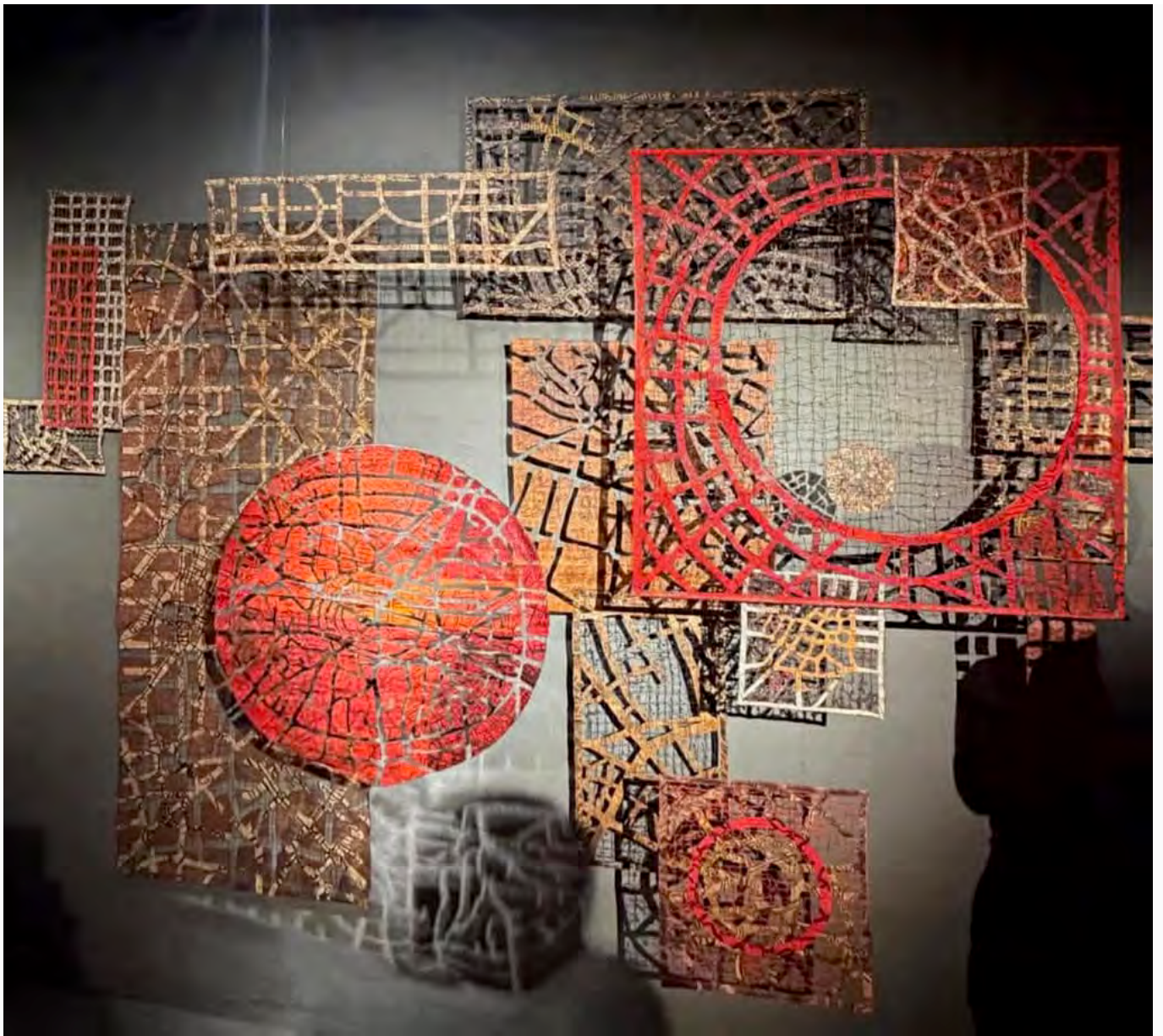
A jármű motorja felbúgott.

A papucsos őr odaugrott, és megragadta a fogantyút. A szerkezet magával rántotta. Néhány méterrel fél lábon ugrott mellette, aztán a papucs lecsúszott a lábáról, ő pedig hasra vágódott.

– Állítsák meg! – kiáltotta a palotai tiszt.

– Nincs jogosultságunk – mondta a kardos őr.

– Katonák!

A kapuőrség fegyvert emelt. A jármű tetején kék lámpa villant fel, és udvarias, de határozott hang harsant:

– Figyelem! Kiemelt fontosságú állami szállítmány. A jármű feltartóztatása hazaárulásnak, hatósági eljárás akadályozásának vagy engedély nélküli parkolásnak minősülhet.

A katonák leengedték a fegyvert.

– A parkolásért mi jár? – kérdezte az egyik.

– Második alkalommal börtön – felelte a társa.

A kapu kinyílt. A szállítóeszköz kigördült az országútra. Az út menti árokban valami hirtelen megmozdult, de a kapuban állók közül senki sem nézett arra.

Brot a távolódó jármű kerekeit bámulta mereven.

– Ki írja alá az átadást? – kérdezte végül.

A palotai tiszt és a szürke köpenyes férfi egymásra mutattak.

A ládában közben elkészült a portré. Merel apjának arcát előnyösen megnyújtották, szakállát dúsabbá tették, testét pedig uralkodói palástba burkolták. Fejére koronát rajzoltak, jobb kezébe unikornisfejes jogart adtak. A háttérben aranszemű gyermek lebegett.

Merel apja közelebb hajolt.

– Miért néz engem ez a gyerek?

– Azonosítás folyamatban – felelte a gép.

A kép eltűnt. Helyette útvonalterv jelent meg.

ÚTI CÉL: FRÁGKAPATOS

Alatta újabb sor villogott.

SZÁLLÍTÁS CÉLJA:

ÁLLAMBIZTONSÁGI TANÚMEGHALLGATÁS

HALOTT SZEMÉLY ÁTHELYEZÉSE

CSALÁDI KAPCSOLAT ELLENŐRZÉSE

A MEGFELELŐ OPCIO KIVÁLASZTÁSA FOLYAMATBAN

Merel apja hátradőlt. A kovácsoltvas unikornis ismét a derekába fúródott, de most nem törődött vele.

– Frágkapatos – mondta. – Hát akkor menjünk.

A jármű gyorsított és maga mögött hagyta a börtönt, a két küldöttséget, Brot harmadosztályú fogolyforgalmi előadót és az országút porában heverő szőrmés házipapucsot.

Az árokból ekkor emelkedett fel Mitike, fogai között a vámpírvidra-belező késsel, és egyetlen határozott ugrással felkapaszkodott a gyorsuló jármű hátuljára.

kép | Bornemisza Eszter művei, Csillag Pál fotói

Szerző
Horgas Judit

Dátum
2026. aug. 14.

REGÉNYFOLYAM

TEGNAPUTÁN

TEGNAPUTÁN 16.

TEGNAPUTÁN

Új sorozatunkban folytatásos történetet indítunk, amelyben a részeket más-más szerző írja.

ELŐZŐ RÉSZ

A KRÓNIKÁS

A számítógépek kékes fénye megvilágította arcát, ahogy elégedetten hátradőlt a Nemzeti Urándúsító Állomás alá fúrt alagút egyik kitágított vájatában. A szürke kőfalak visszaverték a fényt, ami furcsa derengésbe burkolta a kényelmes forgószéken kuporgó öregembert. A

sziklafalakra erősített kisebb-nagyobb képernyőkön és a széken kívül más nem volt az üregben, és ez pontosan megfelelt a vénségnek. Végigsimított az érintőképernyők felületén, a képkockák pedig sorra mutatták Frágkapatost, az Urándúsító vezérlőtermét, a lekvárfőzők tanácskozását, a Trónörökös hálósobáját, az ócska kis halászkunyhót. Szürkés, ráncokkal borított arca meg sem rezgett, ahogy szeme előtt peregtek az emberek, androidok, drónok és különféle furcsa állatok kalandjai. Igazított kicsit vastag, fekete keretes szemüvegén, és közelebb hajolt, hogy jobban lássa az unikornisfejes jogart Merel apjának kezében. Lassan bólintott. Eddig minden a tervei szerint alakul, gondolta elégedetten, minden szálát a kezében tart, és a szereplők úgy jelennek meg a porondon, mint bábszínházban a magatehetetlen, zsinóron rángatott bábuk.

a bosszú fanyar, fűszeres íze

Derrit, a Krónikások Krónikása, ahogy annak idején nevezték, gyors mozdulatokkal újabb szöveglablakokat nyitott meg, gondosan ügyelve, hogy minden történetyszálát más és más szerző profilja mögé rejtőzve folytassa. Váltogatta a stílusokat és a nézőpontokat, dialógust leírás követett, majd újabb párbeszéd, mintha különböző emberek írták volna a folytatásokat. Időnként visszapörgette az eseményeket, ellenőrzött néhány helyszínt és nevet, nehogy hibázzon és ellentmondásba keveredjen, majd csalhatatlan biztonsággal fűzte tovább a Birodalom egyre bonyolódó históriáját. Ember legyen a talpán, aki ezt átlátja, kacarászott magában, és száját elöntötte a bosszú fanyar, fűszeres íze, mintha a Kilőtt Drónban mért varjűmirigy likőrt ivott volna. Az átkozott Pervelin, az udvari tanító sosem lesz képes beleverní a jövő nebulói fejébe a Birodalom történetét. És ez még csak a kezdet, somolygott a krónikás, minden héten újabb subderritet indítok, SFonte meg a konteókból propagandavideókat készít és beépíti a számításába.

Nem csupán a bosszú hajtotta, amiért a Trónörökös dédapja, III. Izmail annak idején elrendelte a kivégzését. Fiatal volt még, gyakorlatlan, nem tudta milliméterre és grammra kimérni olvasói reakcióit. Hibázott, és az uralkodó haragját az sem csillapította, hogy több különféle forgatókönyvvél állt elő. Ezek mind másra kenték volna a felelősséget egy szerencsétlen pletyka terjedése miatt, ami szerint III. Izmail szerelmet vallott az akkor éppen legújabb típusú, négymellű androidnak. A történetet végül sikerült minden birodalmi sajtóorgánumból törölni, a megszegyenült uralkodó azonban nem kegyelmezett. Derrit ezért gondoskodott róla, hogy a pletyka később újra felüssze a fejét, egyre visszataszítóbb és részletgazdagabb formákban térjen vissza és megmérgezze az uralkodóház minden tagjának szerelmi életét.

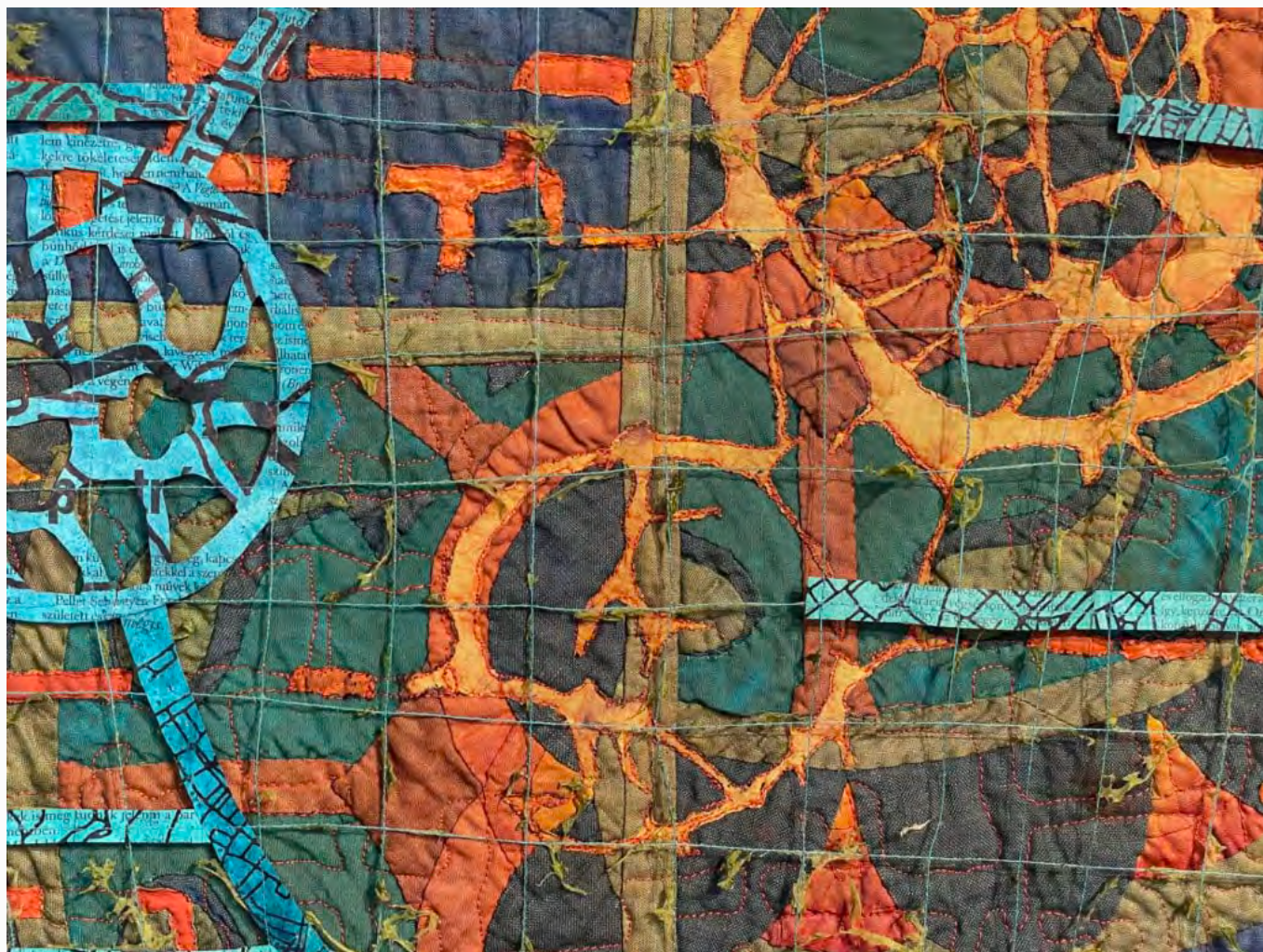
Amikor III. Izmail parancsba adta a kivégzését, nem volt nehéz elmesélnie a saját halálát és pár évtizedre csendesen meghúzódni a szomszéd birodalomban. Közben tökéletesítette Sfonte rejtett irányítását. Az udvari mesterséges intelligenciát ugyanis nem Nala alkotta meg, hanem Derrit, aki addig-addig beszélt a zseniális matematikusról, míg mindenki elhitte, hogy a valójában igencsak közepszerű elme az eredeti feltaláló. Egy ócska kártyacsomag üres lapján rejtette el a biztonsági kulcsot, amivel szükség esetén felülírható a rendszer és a szoptatós dadájának adta, az egyetlen embernek, akiben megbízott. A krónikás gondosan ügyelt, hogy a subderritekben éppen csak annyi információ maradjon róla, hogy hívei generációról generációra továbbadják a nevét, de senki ne sejtse az igazságot. A kódírást könnyedén elsajátította, elvégre mindegy, hogy számokkal vagy betűkkel irányítja az ember a világot.

elsősorban művész

Az androidok programozásával jól megszédte magát, és a pénzt kisebb-nagyobb birodalmi cégekben rejtette el. Mivel elsősorban művésznek tartotta magát, és csak másodsorban üzletembernek, különösen az olyan vállalkozásokat kedvelte, ahol a kuncsaftok kivetköztek önmagukból, mert így lehetősége volt megfigyelni őket, kilesni a titkaikat és felhasználni az információkat a történetszálak gazdagítására. A krónikus igencsak büszke volt a munkásságára. A Kilőtt Dróntól az Androidbordélyon át a Főnix kaszinóig számos jövedelmező vállalkozás titkos tulajdonosa lett, az egyre növekvő nyereséget a tőzsdén gyarapította tovább. Ezután jött az ötlet, hogy az uránérc ingadozó árával hatalmasat kaszálhatna. Csak éppen előre tudnia kell, mikor mi történik majd, ami könnyen biztosítható, ha a történet minden szálát az irányítása alatt tartja. Derrit olykor elgondolkodott, miként lehetséges, hogy a korábbi korok krónikásai nem ismerték fel ezt az egyszerű igazságot, vagy ha felismerték, nem éltek vissza vele. Balfékek, morogta ilyenkor, és pár billentyűkattintással újabb százalékkal csökkentette a kitermelt urán érc tartalmát.

Különös élvezetét találta a szereplők sorsának alakításában, és miközben dolgozott, fogatlan szájával úgy motyogott hozzájuk, mint kisgyerek a babáihoz. Ügyesen, csak ügyesen, vigyorgott a képernyőn felbukkanó Mitikére, és a vámpírvidra-belező kés láttán megnyalta a száját. Táblázatba rendezte a figurákat, szerelmet és halált, jószerencsét és balsorsot választott nekik, ahogy a hangulata diktálta. Folyamatosan frissülő térképet rajzoltatott SFontéval, amin villogó pontokként mozgott mindenki. Rövid időre főszereplővé emelt egyet-egyet, majd visszajuttatta mindet a zűrzavarba, hogy tovább küzdjenek.

Meg kell hagyni, igazságos volt, nem tett különbséget közöttük. A trónörökös kifejezetten utálta, a Megváltó meg untatta, de Mohda élelmességén jól szórakozott. A kedvence egyértelműen Nerin, a szobalány lett, talán a nagymama miatt. Felmerült benne, hogy összehozza a Megváltóval, akire már ráfért volna egy kiadós kufircolás. Aztán megsajnálta a lányt. Ha összejön ez a tőzsdei üzlet, talán végre visszavonul. Néha már fárasztotta, hogy bár ennyi ember sorsát tartja a kezében, senki sincs, akinek elmesélhetné a sikerét. Senki nem tudja, milyen ravasz fondorlattal vette rá a szomszédos birodalom urát, hogy kémeket küldjön. Hány éjszakát áldozott a 007-es titkosügynök android fejlesztésére. És milyen átkozottul nehéz volt rávenni a kantinoslányt, hogy a hatalmas dudáját a levesbe lógatva hallucinogén anyagot juttasson a Nemzeti Urándúsító Állomás teljes legénységébe. Ha az uránérc ára az egekbe szökik és a Birodalom megsemmisül, kell majd némi társaság. Akkor magához hívja Nerint. Tejben-vajban fürösztö, vagy inkább unikornisverejtékben. A legmodernebb androidokkal veszi körül, akik lesik minden parancsát. Mosolygott, amikor elképzelte a hálás szolgálólányt.

Éppen azon töprengett, hogyan vegye át észrevétlenül az irányítást a Néma Kereskedők Hálózata felett, hogy a gurmundok csempészei is neki hajtsanak hasznót, amikor a mindig állandó hőmérsékletű alagútból jeges levegő csapott a vájatba. Derrit meglepődve emelte fel a fejét. Nyakán a bőr annyira összeaszott, hogy finoman zörgött, mint a pergamen. Összeszűkülten szemmel meredt a sötét alagútba és nem vette észre a háta mögött felemelkedő, borotvaéles csápokat.

kép | Bornemisza Eszter művei, Csillag Pál fotói

Szerző
Ács József

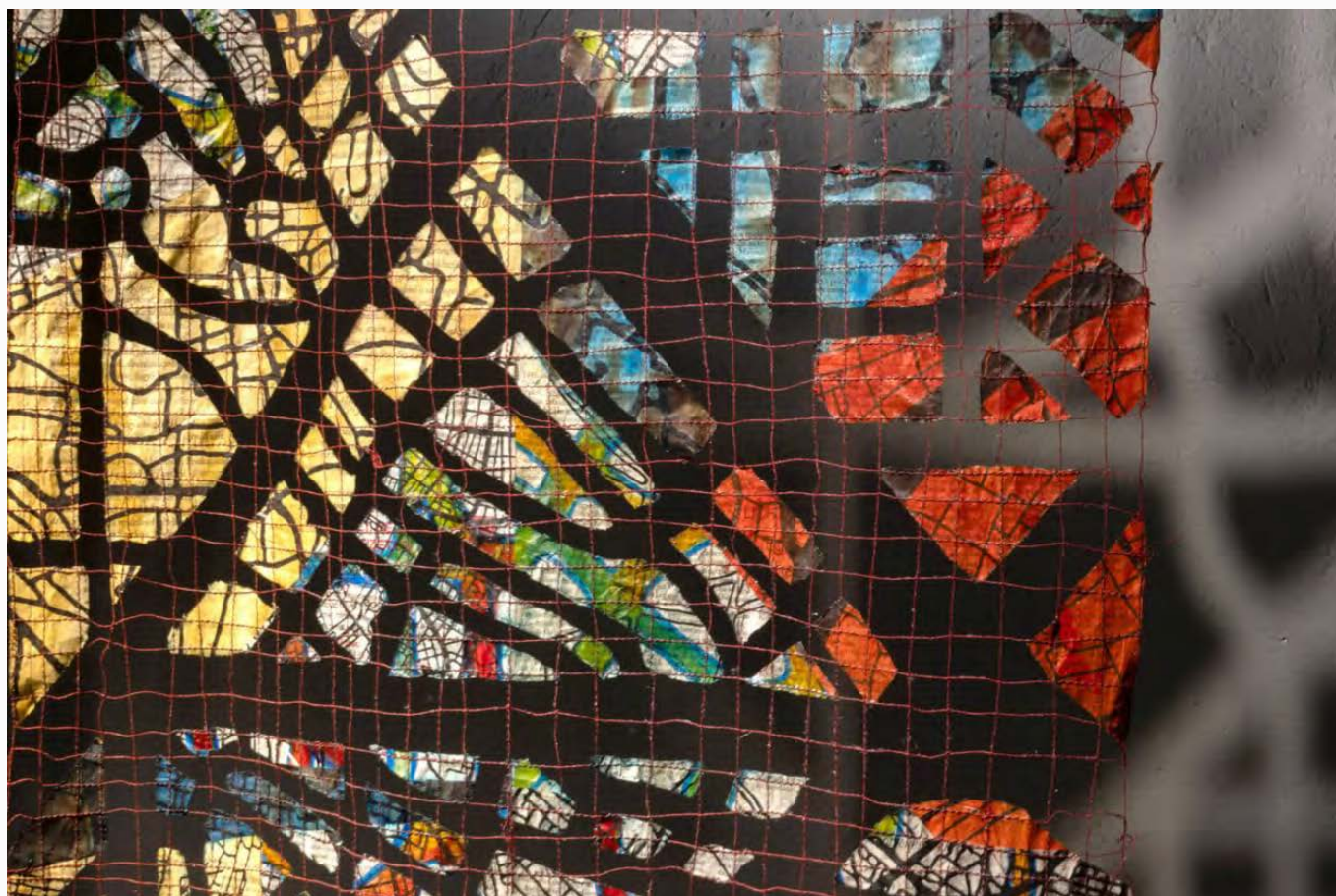
Dátum
2026. aug. 21.

REGÉNYFOLYAM

TEGNAPUTÁN

TEGNAPUTÁN 17.

TEGNAPUTÁN

Új sorozatunkban folytatásos történetet indítunk, amelyben a részeket más-más szerző írja.

ELŐZŐ RÉSZ

A MESÉNEK VÉGE

Az alagútból a hűvös légáramlattal együtt a férfivá érett Merel érkezett a monitorok derengő fényébe.

Derrit ijedten rúgta hátra a kifejezetten játékokhoz tervezett, gondosan kipárnázott forgószéket – egyenest az óriáspolip karjai közé, melyek rögtön ráfonódtak. Derrit felordított. Reccsenés hallatszott. A szék egyik kartámasza letört. A nyálkás csápok már a nyakát szorongatták, a vénember sikoltozott, hangja kezdett elvékonyodni.

Merel előrántotta a kardját a háta mögül: pár suhintással lecsapta, letépte a polipkarokat. A sebesült állat gyorsan visszahúzódott a sötétségbe, oda, ahonnan jött. Derrit a nyakát tapogatta.

Az arany szemű közelebb lépett. A ráncos tarkón csúf, mély seb tátongott: a polipcsőr nyoma.

– Ne közelíts! – sikoltotta a vénember.

Merel elmosolyodott.

– Krónikások Krónikása.

Derrit most kiengedett, de magába is roskadt. Szemét viszont nem tudta levenni Merel kardjáról.

– Mit akarsz ezzel?

Merel mosolya még szélesebbre húzódott.

– Ezt maga kérdezi tőlem?

A vénember pillantása a padlóra esett. Mintha ott keresné a történetek értelmét. Kiszáradt torokkal kérdezte.

– Hogy került ide ez a polip? A polipok víz alatt élnek.

– A képzelete szülte.

– Ne viccelj! Láttad, hogy rám támadt!

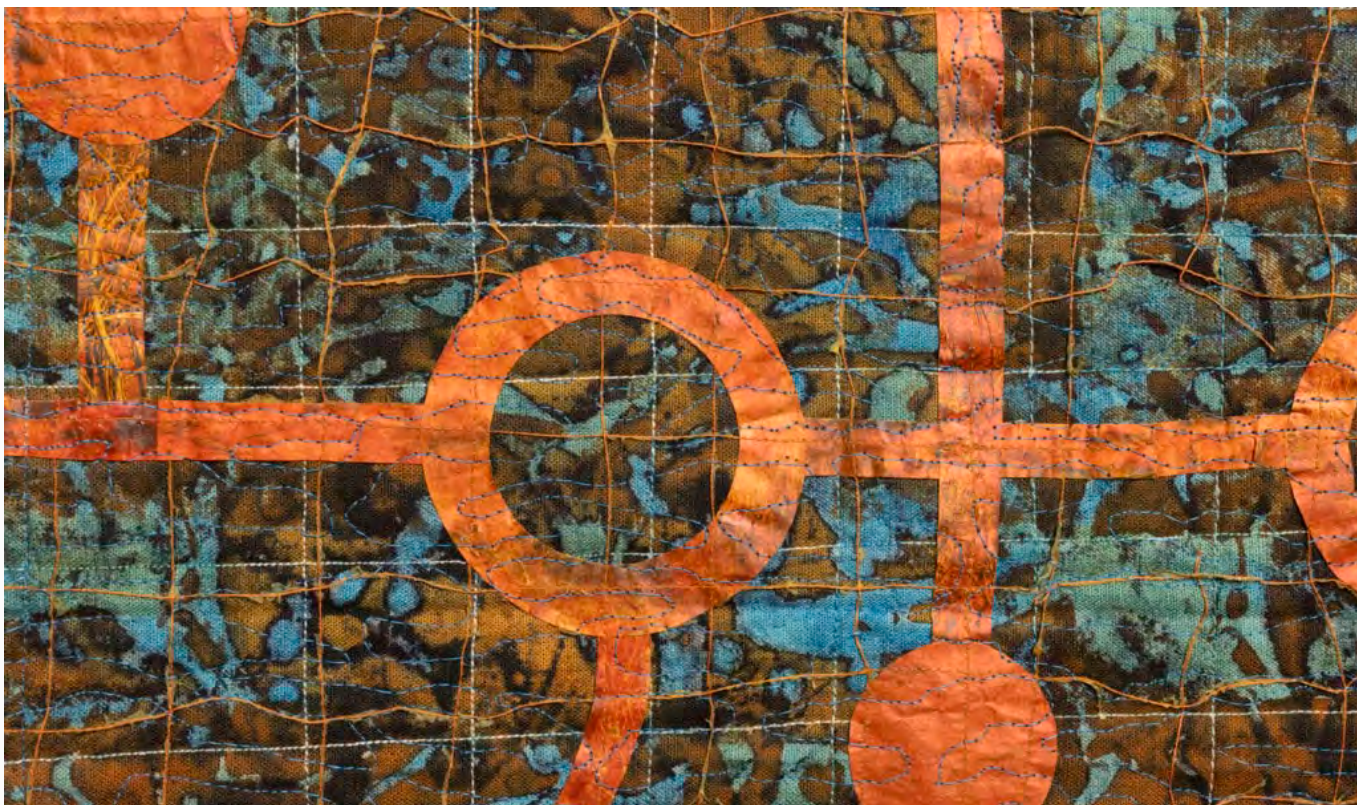
– Előfordul.

Derrit nyelt egyet. Az arca még jobban megereszkedett. Mindinkább nehezebbre esett a beszéd.

– És te hogy kerülsz ide?

– Az elektromágus, aki letöltötte a drónfelvételeket, ismerte a return vezérlőkódot. A drón, ha ilyet kap, visszavigáz felprogramozása színhelyére.

– Nem rossz. Ez jöhet – felelte a vénember. Hirtelen felélénkült, újra elemében érezte magát. Odébb lapozott az érintőképernyőn, hogy kiegészítse a történetet. A mozdulattól azonban éles fájdalom hasított a nyakába. Megbicsaklott és megpördült alatta a sérült forgószerkezet. Ismét Merellel került szembe. A tarkójához nyúlt. Véresen húzta vissza a kezét.

- Nem akar elállni. Mi a fene ez?
  - A folyami polipok csőréhez kapcsolt mirigy sajnos nemcsak véralvadásgátlót, de méreganyagot is termel.
  - Micsoda? Ne szórakozz már.
  - Nézzen utána a Frágopédián.
  - Ott ilyeneket írnak? Ki hagyta jóvá a szerkesztést?
  - Szakmai közlemények alapján készült szócikk. Nincs mit tenni. Lassanként le fog állni a légzése. A hatás csak egy esetben nem tud kifejlődni: ha elvérzik.
- Derrit tehetetlen dühében fel akart pattanni, hogy ököllel essen Merelnek. Fonnyadt teste azonban erőtlennek bizonyult, és különös gyengeség fogta el. A torka még jobban kiszáradt. Rémülten bámult a kardját leengedve tartó Merel arcába.
- Undorító ez az arany szem... – lihegte –, ez a tekintet... mintha folyton a semmibe meredne.
  - Maga írta ilyenre.
  - Azért jöttél, hogy végezz velem?
  - Nem én, a tulajdon képzelete végez magával.

A vénember összezavarodva nézett maga elé.

– Nem a polipméreg?

– Az ugyanaz.

A beállt csendben csak Derrit lassú, hörgő lélegzetvétele hallatszott. A Krónikások Krónikásán most lett úrrá igazán a rémület.

– Nem értem, nem értem... – lapozgatta tanácstalanul a képernyők tartalmát.

Az egyik ablakban vöröslő ÉLŐ felirat alatt a trónörökös állt híveinek és a hadsereg vezérkarának karéjában. Beszédet mondott.

– A mai napon – itt hatásszünetet tartott, talán túlságosan is hosszan –, súlyos csapás érte hazánkat és a világ jó szándékú embereinek közösségét. Dróntámadást intéztek a császári palota és a császár személye ellen, aki sajnálatos módon áldozatul esett az akciónak: életét a gyors orvosi beavatkozás sem tudta megmenteni. Az események mozgatórugóit felgöngyölítve – itt a trónörökös kissé elbizonytalanodott – hazánk ellen indított összeesküvést lepleztünk le, melynek vezetőit a rendőrség és a katonaság mozgósításával – itt köhintett – kézre kerítettük. Már folyik a nyomozás a puccsot a háttérből támogató személyek felderítésére, és elmondhatjuk: senki, de senki nem fogja elkerülni a felelősségre vonást. Senki, de senki!

Odafentről furcsa zaj hallatszott, a trónörökös önkéntelenül a magasba pillantott.

Kikerekedett szemmel bámulta, ahogy a föléje repülő drón két gumipók kioldásával egy komplett reggelizőasztalt ejt rá a magasból. A kép pillanatra lefagyott, majd a közepe tájt különböző színekkel kitöltött kockák jelentek meg rajta. Üzemzavar.

A vénember dühödten meredt a monitorra.

A nagy nehezen újra meginduló, de már szaggatott, lassított felvételre emlékeztető képsoron a trónörökös eleinte elképedt, majd mindinkább rémült tekintetét lehetett látni. Ég felé fordított arcán fájdalmas, aztán torz vonások jelentek meg. A kamera rángatózva felfelé mozgott és befogta a zuhanó reggelizőasztalt. A másodpercenként négy, helyenként hibás képkockán kissé elmosódva látni lehetett, ahogy a lassan előrebillenő irdatlan méretű bútordarabtól elválik a tejeskávéval töltött kanna, az aranszegélyű kistányér a vajjal, mellettük lebeg hozzá tartozó lekerekített fejű kiskés, a másik tányér a palotában sötétfeketére főzött tavalyi szilvalekvárral, a harmadik a szétcsúszó szalonnás rántottával. A szalvéták fehér madarakként röppentek a magasba a légáramban. A felborult csésze mellett nedves foltként terült szét az abroszon a reggeli tea. A kamera ráközelített a tálcával együtt rohamosan növekedni látszó szalámiszeletekre. A zuhanó asztal képe egyre elmodósottabbá vált, majd végleg megfagyott.

A halászok döbbenten tapasztalták, hogy a Malavel-tóból és a folyókból eltűntek a koncogók és a polipok: hálójukba még egy árva pupitihal sem akad, lapátjuk az üres vizet kavarja. Nem tudták, hogy másnapra ladikjaiknak is nyoma vész.

A vezérlőteremben a pókerprogram egyszer csak nem adott több lapot, aztán az egész gép kikapcsolt. A tápegység hűtőventillátora jellegzetes hang kíséretében leállt. A katonák egymásra meredtek. Aki nyeresben volt, majd megette a méreg, a vesztes megpróbálta legyűzni mélyből feltörő mosolyát.

A Kilőtt Drón hordóiból, megmagyarázhatatlanul, egyetlen szempillantás alatt elillant az unikornisverejték. A kinyitott csapokon csak a távozó szén-dioxid hörgött.

A vénember mozdulatlan testtartásban ült-feküdt, oldalt fordult arccal a billentyűzetre borulva. Valamennyi monitoron közönyösen parázslott egy piros ikon, mellette ugyanaz a hibaüzenet:

NEM SIKERÜLT CSATLAKOZNI A KISZOLGÁLÓHOZ.

KÉRJÜK, PRÓBÁLJA ÚJRA.

kép | Bornemisza Eszter művei, Csillag Pál fotói

Szerző
Makó Ágnes

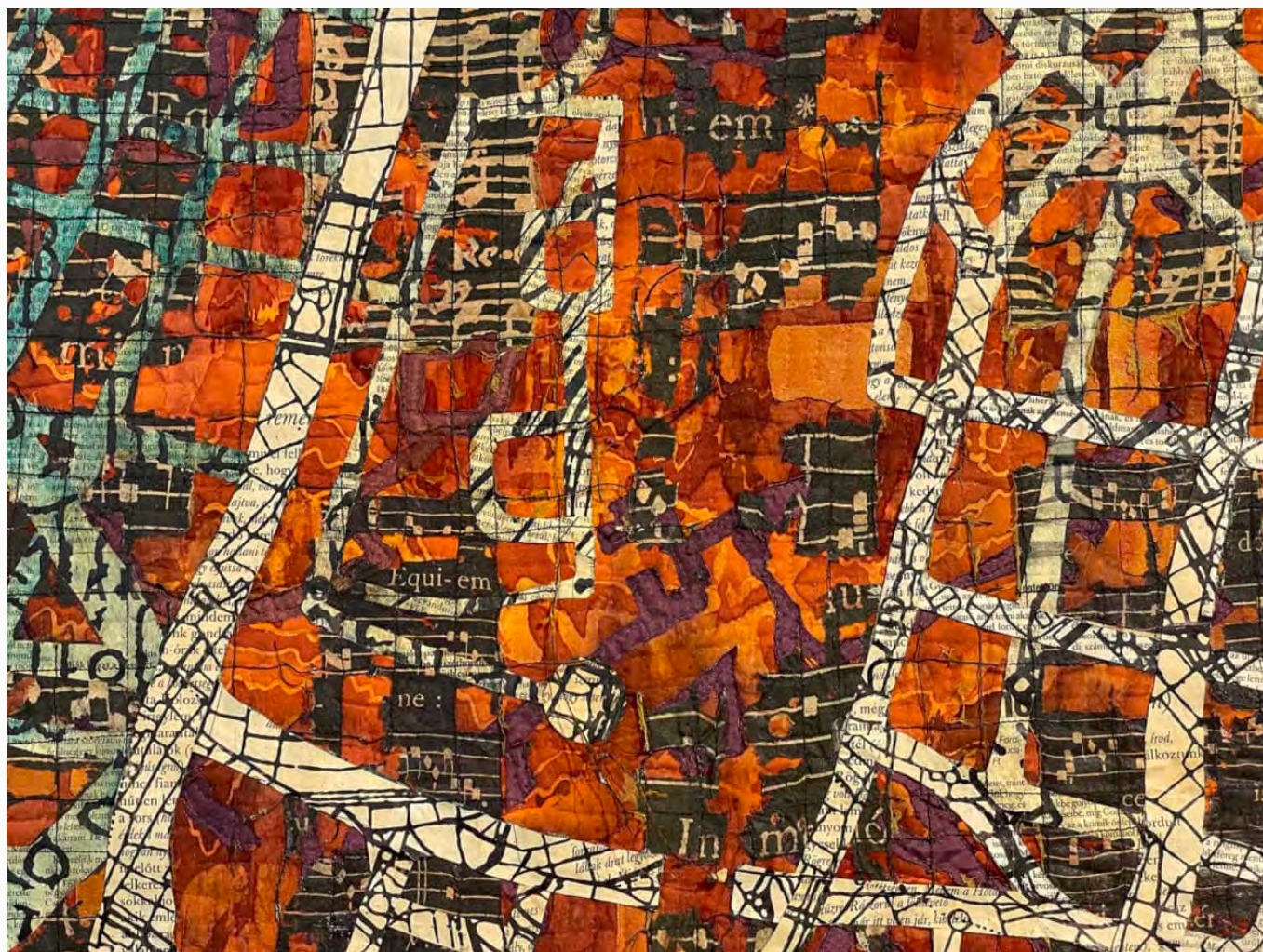
Dátum
2026. aug. 28.

REGÉNYFOLYAM

TEGNAPUTÁN

TEGNAPUTÁN 18.

TEGNAPUTÁN

Új sorozatunkban folytatásos történetet indítunk, amelyben a részeket más-más szerző írja.

ELŐZŐ RÉSZ

A MESÉNEK MÉG NINCS VÉGE

– Arra mérget vehettek, hogy újra próbálom – suttogta Merel. Az immáron harmincas évei elején járó, magas, szakállas férfi magabiztos mozdulattal kiborította gémerszékéből a mozdulatlan Derritet, és a helyére ült. Nem tudta, mit miért tesz, de a sugallatok biztosan vezették kezét.

Az üres kártyalap kell SFonte teljes átprogramozásához. Valahol a közelben van, a felvillanó képek szerint jó embernél. Sőt, jó nőnél! Most már tényleg érik az a becsajozás. De addig is, mentsük a menthetőt.

Ujjai villámgyorsan váltogatták az érintőképernyőn megjelenő ablakokat, minden információt magába szívott belőlük, majd fejét leszegve emberfeletti sebességgel gépelte a végeláthatatlan kódsorokat.

A kitermelt urán érc tartalmát emelni... SFonte újraindítása korlátozott üzemmódban... Most csak fessen pár megnyugtató tájképet meg koncogós gyerekrajzot. Jót tesz a nép idegeinek. Apropos! Unikornis-tenyésztés intenzitásának megduplázása, a köztes időszakra szintetikus unikornisverejték kiszállítása a kocsmákba.

Merel hátradőlt, a szék nyekkent egyet. Derritre sandított, de a test nem mozdult. Nem ért rá ellenőrizni a pulzusát, a fő monitorra meredt, amiről eltűnt a hibaüzenet és megjelent az üdvözlőképernyő. A rendszer újraindult.

Nerin és Mohda az életükért futottak. Ahogy végigrohantak a palota kertjének oldalsó ösvényén, a kavicsok röpködtek lábuk alól. A trónteremben keletkezett zűrzavart kihasználva egy oldalajtón át szöktek ki. Jól ismerték a kertet, rögtön megtalálták a hátsó kerítés kilazult léccét, ezen kibújva az erdőbe jutottak. Addig futottak a fák között, amíg bírták lélegzettel. Egy szikla tövébe kuporodtak, levegő után kapkodtak.

Mohda a lányra nézett.

– Ez aztán jó csapatmunka volt! Fú, amikor az android rám szegezte a lézert, kicsit beszartam. Még szerencse, hogy neked engedelmeskedett. Kösz, hogy gyorsan léptél.

– Semmiség – lihegte a lány. – Erre készültem fél éve, amióta a rohadék álcsászárnak hordtam a reggelit. Rád nem számítottam, azt hittem, ezzel annyi a küldetésnek, de végül is összeraktuk. Ügyes húzás volt, amikor lyukat beszéltél Szemafor hasába a bolygókról meg a vámpírvidrák bűzmirigyéről. Milyen bambán várta, hogy odalépjen hozzá a halálosztó!

Mohda felröhögött.

– Aztán szétpattant a feje, a teste meg tovább üldögélt a kicseszett trónon.

A lány elmosolyodott.

– Na igen. Közben egy drón ráejtette a trónörökös cimborára a reggelizőasztalt.

– Micsoda? – kerekedett ki Mohda szeme.

– Elég súlyos. Éppen szedegetik róla a rántottadarabokat.

Mohda elgondolkodott. A francba. Mi lesz így a bordélyokkal, meg a Mohda közzel? Olyan szépen ment minden, pikk-pakk szétlőttük a császár koponyáját és leléptünk! Erre most menekülhetek meg bujkálhatok. Egyedül? Vagy hát... Ez a Nerin egy nehézbombázó! Vértprofi a csaj, ahogy a titkosügynök-androidot felébresztette... Engem is felébresztene, ha hozzám nyúlna, még a szupertitkos kártyalap sem kellene hozzá.

A lányhoz fordult.

– Lenne kedved velem tartani? Ismerek jó búvóhelyeket.

A lány elfintorodott.

– Inkább a magam útját járom. Hallottam egy titkos csoportról, Sugárka lánya vezeti.

– Te tudod – Mohda arca elkomorult. – Nálad van a kártya?

A lány elővette kötényéből a lapot. Mohda összehúzta a szemöldökét.

– Ássuk el itt. Ha megtalálják nálad, véged.

– Nem számít – intett búcsút Nerin.

A fekete fémfalú, koporsónak kinéző szállítóláda Frágkapatos központjába érve hirtelen fékezett. A falába épített nyíláson keresztül kiadta az elkészült uralkodói portré jó minőségű, vastag papírra nyomtatott verzióját, közben a központi udvari szerverre is feltöltötte. Az udvarban egyelőre még senki sem láthatta, mert az ellenőrző képernyőkön elrejtette a pirosan villogó hibaüzenet. A láda ajtaja hangtalanul kinyílt. Merel apja, Zomer kiszállt, kezében koronás portréját gyűrögette. Hunyorogva nézett körül, próbálta kitalálni, miért hozták ide. Találomra elindult az egyik málló falú, hűgyszagú sikátorban. Mitike óvatosan, hangtalanul mászott le a láda hátuljáról, és távolról követte.

A sikátor szélesebb utcába torkolt. Az elegáns, kőfaragványokkal díszített épületek között düledező kunyhók álltak, melyek régi otthonára emlékeztették Zomert. A sarkon befordulva szembetalálkozott régi életével is.

– Elsabi! – rohant a feleségéhez.

A nő üveges tekintettel meredt rá.

– Én vagyok az! – kiabált Zomer, és megragadta Elsabi vállát. – Szólj már! Jól vagy? Mi van a gyerekekkel?

Elsabi, mint aki mély álomból ébred, pislogott, és lassan átölelte férjét. Térde remegett.

– Tényleg élsz? – csuklott el a hangja. – Hol voltál?

Választ sem várva folytatta.

– A gyerek? Ő jól van. De nem gyerek már.

– Miről beszélsz? – tolta el magától feleségét Zomer.

– Gyere velem.

kép | Bornemisza Eszter művei, Csillag Pál fotói